



Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.



EVA ÖRESJÖ

Att förnya bostadsförnyelsen

R10: 1993

RNK
INSTITUTET FÖR
BYGGDOKUMENTATION

Accnr

Plac

ser

miljöteknik, b'



15000



42729

R10:1993

124-613

ATT FÖRNYA BOSTADSFÖRNYELSEN

Eva Öresjö

Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 870380-0 och 900952-4 från Byggforskningsrådet och från Boendeservicedelegationen till Institutionen för byggnadsfunktionslära, sektionen för arkitektur, Lunds universitet, Lund.

REFERAT

Forskningsrapporten kan ses som en sammanfattande och avslutande etapp i Tomas Wikströms och Eva Öresjöes forskningsarbete om förnyelsen av bostadsområden från 40- och 50-talen, om vilket ett flertal rapporter redan tidigare har publicerats. Tyngdpunkten i den ny färdigställda rapporten ligger i en analys av de bärande tanke- och handlingsmönstren i svensk samhällsplanering. Utifrån denna analys förs sedan en jämförande diskussion kring de skilda tillvägagångssätt, som använts i de tre förnyelseprojekt som studerats inom projektets ram. Slutsatsen blir att vi står inför ett nödvändigt paradigmskifte. Det krävs nya tankemodeller, som utgår från det existerande, och som gör det möjligt att utveckla det befintliga i dialog med dem som berörs.

Det är dock en sak att konstatera att det existerande tanke- och handlingsmönstret fungerar dåligt i förnyelsesammanhang. En annan att bedöma hur starka förändringskrafterna är, och i vilken riktning de går. I den teoretiskt orienterade analysen av samhällsplaneringens tankemodeller, behandlas därför även de deltagande aktörernas olika yrkesvärldar. Där framgår att det inom planeringens värld finns olika världar. Vad som är sunt förnuft inom en yrkesgrupp behöver alltså inte vara det inom en annan. Detta bäddar för en de många revirens kamp, där det till syvende och sist är de mest inflytelserika parterna som utifrån sina problembilder definierar vad som är väsentligt och vad som är oväsentligt. Byggsektorns effektivitetstänkande ställs mot samhällsplaneringens legitimitetstänkande, och en av nyckelrollerna innehas av fastighetsägarna.

I Byggeforskningsrådets rapportserie redovisar forskaren sitt anslagsprojekt. Publiceringen innebär inte att rådet tagit ställning till åsikter, slutsatser och resultat.

Denna skrift är tryckt på miljövänligt, oblekt paper.

R10:1993

**ISBN 91-540-5520-2
Byggeforskningsrådet, Stockholm**

gotab 97661, Stockholm 1993

INNEHÅLL

INLEDNING	11
1 80-TALET OCH FÖRNYELSEPOLITIKEN INOM BOSTADSSEKTORN	13
ROT-programmet	13
Stadsförnyelsekommittén	15
Boendeservicedelegationen	17
Forskningsfronten	18
2 ETT FORSKNINGSPROJEKT TAR FORM	21
Introduktion	21
Det var så det började	21
"Upptäckarmetoden" som forskningsstrategi	23
Datainsamlingsmetoden	23
Att inte förlora perspektivet	24
Det analytiska redskapet och projektets frågeställningar	25
3 DE TRE FÖRNYELSEPROJEKTEN	29
Valet av förnyelseområden	29
Norra Göta i Borås	33
Motiven bakom stadsförnyelsen	35
Det ursprungliga förnyelseförslaget	36
Boinflytandet	36
Det slutliga förnyelseförslaget	37
Förnyelsens omfattning och inriktning	38
Sammanfattande kommentar	40
Gamla Elineberg i Helsingborg	45
Den fysiska förnyelsen	47
Boendeinflytandet	47
Ombyggnad med kvarboende hyresgäster	48
Det kommunala områdesprogrammet	50

Den sociala förnyelsen	51
Decentraliserad fastighetsförvaltning	51
Sammanfattande kommentar	52
Ljura i Norrköping	55
Motiven bakom förnyelsen	57
Samordnad planering	57
De boendes medverkan	58
Från ord till handling	59
Förnyelseplan för Ljura	60
Sammanfattande kommentar	62
Tre förnyelseprojekt - tre tillvägagångssätt	68
4 SAMHÄLLSPLANERINGENS IDÉHISTORISKA RÖTTER OCH NUTIDA PROBLEM	73
Den sociala rationalismen	73
En progressistisk planeringsmodell	77
Det moderna och det postmoderna	78
Den svenska förnuftstron	81
En rationell debatt om det rationella	83
Det rationella och legitimitetsproblemet	85
Strukturen och vardagsverkligheten	88
Det kommunikativa handlandet	90
Nya konfliktmönster	93
Från ämbetsman till samhällsingenjör	94
5 PÅ JAKT EFTER ETT ARBETSSÄTT	97
En förändrad planeringssituation	97
De stora programmens planeringsfilosofi	99
Helhetssyn som honnörsord	100
Den instrumentella helhetssynen	103
Ett möte mellan olika världar	104
Aktörerna och deras yrkesvärldar	106
Samordnad planering mellan politik och marknad	111
Synen på brukarmedverkan ur ett aktörsperspektiv	115
Planering i dialog med brukarna	120

6 TRE FÖRNYELSEPROJEKT - TRE FÖRHÅLLNINGSSÄTT	123
Typ av förnyelseprocesser	123
Norra Göta och "den rätlinjiga servicedemokratin"	124
Ljura och "de stora programmens planeringsfilosofi"	125
Gamla Elineberg och "steg-för-steg-förnyelse"	128
Exemplet Områdeslokalen	129
Bostadsföretagens roll i förnyelseprocesserna	134
Förnyelse och förvaltning	135
De boendes medverkan	136
Äldre och stadsförnyelse	140
7 STADSFÖRNYELSE OCH SOCIAL INGENJÖRSKONST	145
Med undran inför planeringens möjligheter	145
Från storskalig nyproduktion till stadsförnyelse	147
De många revirens kamp	148
Behovet av forsknings- och utvecklingsprojekt	148
LITTERATURFÖRTECKNING	151

Eftersom tingen inte omedelbart visar människan vad de är, och eftersom människan saknar förmågan att omedelbart skåda tingens väsen, kommer människorna till kunskap om tingen och deras struktur genom en omväg. Just därför att denna omväg är den enda farbara vägen till sanning, försöker människorna då och då att bespara sig omvägens ansträngning: de vill skåda tingens väsen *omedelbart* (mystiken är människans otålighet i sökandet efter sanning). Ty när de slår in på denna omväg utsätter de sig för faran att gå vilse eller att bli stående på halva vägen.

Karel Kosík i "Det konkretas dialektik"

FÖRORD

Ungefär samtidigt som Tomas Wikström och jag påbörjade forskningsarbetet om förnyelsen av 40- och 50-talens bostadsområden köpte jag en litografi. Varje dag under en längre tid hade jag tittat på den på väg till arbetet. Litografin föreställde en person av okänt kön utrustad med en bok under armen och en bikupa på huvudet. Hon eller han går längs en mycket lång och mycket slingrande väg, som i horisonten växer upp till ett blommande vackert träd. "Så är det att vara forskare och sociolog!" tänkte jag, när jag såg litografin i skyltfönstret. Och så har jag tänkt genom hela det forskningsarbete som lett fram till denna skrift. Det har varit många motstridiga tankar som surrat i huvudet och färden har gått längs slingrande vägar med både omvägar och blindvägar. När forskningsrapporten nu ligger klar kan jag naturligtvis inte säga att jag nått fram till det blommande trädet. Men väl till en rastplats där man kan finna vila och vederkvickelse för att ånyo kunna påbörja en vandring mot ett blommande träd som enligt kunskapens villkor aldrig kan nås men väl inspireras av.

Det nu framlagda forskningsarbetet har stundtals varit svårt både ur ett vetenskapligt och ett personligt perspektiv. Det har funnits både omvägar och återvändsgränder, när jag arbetat med att bygga upp den referensram som behövdes för att kunna diskutera likheter och skillnader mellan de tre förnyelseprocesser vi har studerat. Men stegen har även varit tunga och sorgsna efter intervjuer med oroliga och ledsna boende. Boende, som ofta kommit lite till åren och som kände att de förlorat sin vardagstrygghet på äldre dar.

Att arbeta med förnyelse har också varit svårt för många av personerna inom planeringens värld inklusive bostadsföretagen. Ambitionen var ju att skapa det goda bostadsområdet. De starka hyresgästprotesterna kom därför som en chock för många av dem. Min förhoppning är, att de vunna erfarenheterna från de tre bostadsområden som här beskrivs, kan bilda underlag för en läroprocess som får dem som har makt över andras hem att besinna sitt ansvar.

Genom hela den empiriska delen av forskningsarbetet har jag samarbetat med Tomas Wikström. Efter en gemensam studie av förnyelsen i bostadsområdet Norra Göta i Borås fördelade vi arbetsuppgifterna

på så sätt att Tomas fick huvudansvaret för studierna i Gamla Elineberg i Helsingborg medan jag själv ansvarade för dem i Ljura i Norrköping, även om vissa överlappningar givetvis har förekommit. Det är detta gemensamt framställda material som ligger till grund för min analys av själva förnyelseprocesserna i de tre områden som ingått i vårt forskningsprojekt. I sitt avhandlingsarbete om hemmets betydelse använder Tomas andra delar av detta empiriska material.

En forskningsrapport som denna hade inte varit möjlig att skriva, utan det aktiva stöd jag fått från en rad personer inom forskarvärlden. Kollegor både på och utanför min egen institution, institutionen för byggnadsfunktionslära vid Lunds universitet, har kritiskt läst och kommenterat olika utkast av rapporten. Materialet har även ventilerats på en rad seminarier, som med sina livliga diskussioner har stimulerat mig till ytterligare preciseringar. Ett stort tack till alla Er, som på olika sätt bidragit till att skärpa innehållet i texten.

Ett stort tack vill jag även rikta till institutionens sekreterare, Cecilia Billgren, som tålmodigt arbetat in alla ändringar och även svarat för den slutliga utskriften.

Lund i november 1992
Eva Öresjö

INLEDNING

Svensk bostadsplanering står inför en omvälvande förändring. Från att nästan helt ha varit inriktad på storskalig nyproduktion på jungfrulig mark, måste huvudintresset nu riktas mot vår förmåga att ta till vara och förvalta redan befintliga bostadsmiljöer. Detta är en förändring, som kräver nytänkande inom samhällsplaneringens område av lika radikalt slag, som det som utvecklades under 30- och 40-talen inom det bostadssociala fältet. Det är den slutsats jag drar av erfarenheterna från 80-talets förnyelseverksamhet i moderna, om än något nedslitna, bostadsområden. Tämmligen samfällt har den pågående förnyelseforskningen visat på skillnader mellan uttalade ideal och förverkligade projekt, skillnader som oftast inneburit negativa konsekvenser för de människor som berörts.

I min forskning har jag beskrivit detta som ett konfliktfyllt möte mellan två världar, planerarnas värld och de vanliga människornas. Såväl sätten att tänka som sätten att föreslå lösningar skiljer sig åt. Medan den ena parten, utifrån sin yrkesroll, på ett ganska abstrakt sätt vill diskutera hur förnyelsen skall se ut när den blir fullbordad, vill den andra parten ur sitt vardagsperspektiv förvissa sig om att själva förnyelseprocessen inte alltför hårt skall drabba deras livssituation. Vad som för de boende är av relevans att diskutera, är alltså mindre relevant för planerarna och vice versa.

80-talets förnyelsepolitik och den konkreta utformning, som den givit upphov till, har således en tydlig anknytning till de teorier, som inom samhällsvetenskapen vuxit fram kring vår tids stora problem, nämligen kopplingen mellan vardagsverklighet och struktur, mellan system och livsvärld. Därmed illustrerar 80-talets förnyelseverksamhet, även i ett vidare perspektiv, den moderna samhällsplaneringens dilemma och kan således analyseras och diskuteras i ljuset av detta.

I denna forskningsrapport riktar jag alltså sökarljuset mot de bärande tanke- och handlingsmönstren i svensk samhällsplanering. Utifrån tre fallstudier för jag sedan en jämförande diskussion kring de skilda tillvägagångssätt som använts. Därav drar jag slutsatsen, att vi står inför ett nödvändigt paradigmbrytning. Det är angeläget att nya tankemodeller utvecklas, som utgår från det existerande: människor, byggnader, kun-

skaper, historia osv. Tankemodeller, som gör det möjligt att utveckla det befintliga i dialog med dem som berörs, och som därmed kan skapa förutsättningar att knyta samman vardagsverklighet och struktur. Uppbrottet från den typ av ovanifrånstyrda planering, som hitintills varit det dominerande arbetssättet, behöver nämligen inte vara "icke-planering" eller en planering helt styrd av marknadskrafterna. Det visar en av fallstudierna i denna rapport.

Det är dock en sak att konstatera att det existerande tanke- och handlingsmönstret fungerar dåligt i förnyelsesammanhang. En annan att bedöma hur starka förändringskrafterna är, och i vilken riktning de går. I den teoretiskt orienterade analysen av samhällsplaneringens tankemodeller, behandlar jag därför de deltagande aktörernas olika yrkesvärldar. Där framgår att det även *inom* planerarnas värld finns olika världar. Vad som är sunt förnuft inom en yrkesgrupp behöver inte vara det inom en annan. Detta bäddar för en de många revirens kamp, där det till syvende och sist är de mest inflytelserika parterna, som utifrån *sina* problembilder definierar vad som är väsentligt och vad som är oväsentligt. Byggsektorns effektivitetstänkande ställs då mot samhällsplaneringens legitimitetstänkande, och en av nyckelrollerna innehas av fastighetsägarna.

I arbetet att utveckla nya visioner och nya tanke- och handlingsmönster inom samhällsplaneringens område kan olika forsknings- och utvecklingsprojekt spela en viktig roll. Visserligen resulterar sådana FoU-projekt sällan i några enkla och entydiga lösningar, direkt överförbara till den konkreta planeringsverksamheten. De gör dock ämnet diskuterbart och kan därmed stimulera till nytänkande, vilket också är denna rapport's syfte.

Kapitel 1

80-TALET OCH FÖRNYELSEPOLITIKEN INOM BOSTADSSEKTORN

ROT-programmet

80-talet - ROT-programmets uppgång och fall! Så kan man kort beskriva detta årtiondes stora bostadspolitiska satsning. I november 1983 beslutade Sveriges riksdag om ett tioårigt förnyelse- och underhållsprogram, det s.k. ROT-programmet (Reparation, Ombyggnad, Tillbyggnad). Det skulle löpa under åren 1984 - 1993 och omfatta 275.000 lägenheter i flerbostadshus samt 150.000 lägenheter i småhus, i synnerhet i hus äldre än 30 år. Målsättningen formulerades på följande sätt:

- Alla människor skall ha rätt till en bostad med modern utrustning
- Alla boende skall ha rätt till en bostad som är väl underhållen
- Oberoende av ålder eller handikapp, skall alla ha rätt till en bostad som fyller kraven på god tillgänglighet
- Energihushållningsåtgärderna måste intensifieras och samordnas med andra förbättringsåtgärder
- Boendet skall bli mer jämlikt och integrerat
- Kapaciteten inom byggsektorn bör utnyttjas bättre (Ds Bo 1983:2)

För att stimulera ROT-verksamheten infördes s.k. ROT-ombud i varje län. Deras uppgift var att sprida information och kunskap om ROT-

programmets möjligheter samt att aktivera kommunerna till att ta en mer ledande roll i det tänkta förändringsarbetet.

På dagen nästan fem år efter riksdagens beslut om ett tioårigt bostadsförbättringsprogram avblåstes plötsligt ROT-programmet med omedelbar verkan. De förmånliga räntesubventionerna till ombyggnader av bostäder försämrades radikalt. Räntan höjdes från 2,6% till 5,26%, vilket i praktiken betydde tvärbroms i den pågående ombyggnadsverksamheten. I en artikel i tidskriften Bygg och Fastighetsnotiser nr 4 1988 förklarade den dåvarande statssekreteraren på bostadsdepartementet, B-O Birgersson, att man visserligen aldrig skrivit att ROTen skulle vara en konjunkturregulator, men att man kunde se det som så och nu fanns det behov av att styra över resurserna på nybyggandet. Därmed anknöt han till ett synsätt, som har djupa rötter i den socialdemokratiska saneringspolitiken inom bostadsbyggandet. Genom hela efterkrigstiden har det i den socialdemokratiska bostadspolitikens funnits en koppling mellan den praktiska saneringspolitikens omfattning och det rådande konjunkturläget inom byggbranschen (Folkesdotter 1981).

De förmånliga räntesubventioner till ombyggnader av bostäder som försvann tillsammans med ROT-programmet, var emellertid inte - fast det ofta uppfattats så - någon produkt av just 80-talets bostadspolitiska satsning inom förnyelseområdet. Dessa hade införts redan i början på 70-talet för att stoppa en omfattande rivningsverksamhet. Under rekordårens årtionde revs inte mindre än 90.000 lägenheter medan endast något tusental per år byggdes om. Med hjälp av förmånliga ombyggnadslån ändrades alltså detta under 1970-talet, särskilt under årtiondets senare del. Rivningsverksamheten minskade kraftigt och antalet ombyggda lägenheter ökade (SOU 1981:99). Mot den bakgrunden är det lätt att förstå den oro många i det sena 80-talet kände inför de ändrade villkoren för ombyggnadslånen. "Riv inte kulturarvet, Feldt!" löd t.ex. rubriken på en debattartikel i Dagens Nyheter den 15 november 1988 av Eva Eriksson. I tidningen Bofast nr 18 1988 påpekade Esbjörn Olsson, dåvarande VD i SABO, att en av konsekvenserna med de minskade räntesubventionerna till ombyggnad av befintliga hyres- och bostadsrättslägenheter kunde bli fler rivningar av bostadshus än vad vi sett under senare år. Andra var oroliga för att den yrkeskunskap som börjat växa fram inom ombyggnadsområdet skulle slås i spillror.

Men det fanns även de som menade att försämrade räntesubventioner kunde ge en välbehövlig andhämtningspaus i 80-talets stora ombyggnadsrusch. Den skulle ge möjlighet att begrunda vunna erfarenheter och se över det hittillsvarande statliga lånesystemet vid ombyggnad. ROT-årens ombyggnadsverksamhet av helt moderna om än något nedslitna bostadsområden hade visat sig vara långtifrån problemfri; inte minst för de boende som alltför ofta hamnade i svåra situationer. Själv har jag t.ex. beskrivit förnyelseprocessen i 40- och 50-talens bostadsområden som ett konfliktfullt möte mellan två olika världar, planerarnas och de boendes, där de boende många gånger fått dra det kortaste strået. Särskilt för de äldre har konsekvenserna av en ovarsam ombyggnadsprocess blivit allvarliga och kan lite tillspetsat t.o.m. beskrivas som vår tids ättestupa (Hydle 1986; Öresjö 1988a, 1988b, 1988c).

Under 1988 inledde det då nyinrättade boverket en översyn av stödet till ombyggnad och förbättring. I samband därmed genomfördes ett antal specialstudier, dels internt på boverket, dels externt i form av olika utredningsuppdrag. Ett av dessa uppdrag gick till ett 25-tal forskare inom byggforskningsområdet och gällde en sammanställning av resultaten från de FOU-projekt inom förnyelseområdet som dessa varit verksamma i. Denna forskningssammanställning bekräftade med eftertryck de svårigheter som ofta uppkommer i samband med ombyggnad och förnyelse av det halvgamla bostadsbeståndet. Men den pekade också på behovet att utveckla idéer och kunskaper kring *kontinuerlig förnyelse, varsamhet och resurshushållning, stärkt boendeinflytande samt samverkan mellan olika parter i processen* (Bättre bostadsförnyelse 1990).

Stadsförnyelsekommittén

Att begränsa de senaste årtiondenas förnyelsediskussioner enbart till själva ombyggnadsfrågan ger dock en alldeles för snäv infallsvinkel på de ambitioner som funnits och finns inom detta område. Istället kan man säga att ROT-programmet var en insnävning till det fysiska i de diskussioner som även på officiell myndighetsnivå har förts om vård och förnyelse av byggd miljö. I direktiven till den år 1979 tillsatta stadsförnyelsekommittén betonades att det nu var dags att på allvar ta itu med att förbättra *den samlade miljön i våra tätorter*. Syftet skulle

vara att göra dem mer ändamålsenliga som livsmiljöer och mer funktionsdugliga i fråga om arbete, boende och rekreation. Detta underströks också i det delbetänkande kommittén presenterade år 1981 under titeln *Stadsförnyelse och bostadsförbättring*.

Det finns starka skäl att vidga synsättet på förnyelseverksamheten i den riktning som anges i direktiven. Ett huvudmål för förnyelseverksamheten under 1970-talet har varit att höja utrustningsstandarden i de befintliga bostäderna till i stort sett samma nivå som i de moderna bostäderna. Detta mål, som har haft stor betydelse för förnyelseverksamhetens inriktning, torde i väsentliga avseenden komma att uppfyllas under 1980-talet.

Den starka inriktningen på förbättring av de enskilda lägenheterna har emellertid inneburit att andra mål eller aspekter har kommit i skym undan och att nya behov och önskemål inte tillräckligt har uppmärksammats. Endast i begränsad utsträckning har förnyelsen skett områdesvis och beaktat hela den fysiska och sociala miljön. (SOU 1981:99:62)

Att lägga större vikt vid förbättringar av den samlade fysiska och sociala miljön inom kvarter och stadsdelar kräver dock andra insatser och kunskaper av inblandade parter än när förbättringarna endast avser standarden i själva lägenhetsbeståndet. Stadsförnyelsekommittén uppmärksammade detta och menade att det förutom en översyn av finansieringsformerna även krävdes nya sektorsövergripande samverkansformer liksom en anpassning av byggsektorn till en ombyggnads- och förnyelsesituation vad gäller såväl byggnadsmaterial och maskinpark som arbetskraftens kunskaper och byggföretagens struktur och organisation.

Även behovet av forskning, utveckling och utbildning om stadsförnyelsefrågor uppmärksammades av stadsförnyelsekommittén. Speciellt såg man försöks- och experimentverksamhet som en lämplig väg att snabbt vinna kunskaper och erfarenheter inom ett så komplext område som det man här hade att göra med. Detta kommenterades bl.a. på följande sätt i det ovan citerade delbetänkandet:

Vi skall därför i vårt fortsatta arbete särskilt överväga vad som kan göras för att möjliggöra och stimulera sådan försöks- och experimentverksamhet på alla nivåer inom stadsförnyelseprocessen - från programskrivning och planering till det enskilda byggnadsprojektet. (SOU 1981:99:74)

Boendeservicedelegationen

Äldres kvarboende i det ordinarie bostadsbeståndet var huvudtanken i den statliga utredningen *Bo på egna villkor* (SOU 1984:78). Även här finns direkta kopplingar till det ovan beskrivna ROT-programmet liksom till stadsförnyelsekommitténs arbete, både på det personella och innehållsliga planet. Dåvarande kanslirådet Bengt Söderström var t.ex. huvudsekreterare i samtliga fall och dåvarande statssekreteraren B-O Birgersson ordförande i arbetsgruppen bakom förslaget *Bättre Bostäder*, det s.k. ROT-programmet och i utredningen *Bo på egna villkor*. Innehållsligt såg arbetsgruppen bakom *Bo på egna villkor* ROT-programmet som en direkt förutsättning för äldres kvarboende i det ordinära bostadsbeståndet.

På det konkreta planet resulterade *Bo på egna villkor* i att regeringen år 1985 inrättade den s.k. boendeservicedelegationen med placering på bostadsdepartementet. Syftet med denna var att stimulera uppbyggnaden av samordnad boendeservice samt att värdera och sammanställa erfarenheter från olika försök. Genom en dylik samordning av resurserna skulle en bättre service kunna erbjudas och underlätta för äldre, handikappade och långtidssjuka att bo kvar i vanliga lägenheter.

Regeringen avsatte 20 miljoner kronor per år under en femårsperiod för att boendeservicedelegationen skulle kunna stödja lokala utvecklingsprojekt. Resultatet blev 103 utvecklingsarbeten med mycket skiftande karaktär, förlagda till olika typer av boendemiljöer. I c:a 2/3 av fallen var det dock frågan om bostadsområden med flerbostadshus, både miljonprogramsområden och områden från 1920-, 1930-, 1940- och 1950-talen. Två av de områden, som ingår i denna studie - Gamla Elineberg i Helsingborg och Ljura i Norrköping - har t.ex. erhållit ekonomiskt stöd från boendeservicedelegationen för en försöksverksamhet med områdeslokal till stöd för äldre och handikappade i respektive område (Ds 1990:86).

Forskningsfronten

Även byggforskningsrådet har under 80-talet propagerat för ett forskningsinriktat experimentbyggande. Detta skulle bli ett värdefullt medel att snabbt omsätta teoretiska forskningsresultat i praktiskt byggande men också en lämplig metod att pröva olika bygg- och planeringsidéers bärkraft. I dess budgetäskande 1980 begärdes särskilda medel för experimentverksamhet inom ämnesområdena samhällsplanering, byggnadsplanering och byggnadsteknik. Experimenten skulle ske både i ny- och ombyggnad. Inom stadsförnyelseområdet nämns möjligheten att utveckla nya arbetsformer och planeringsmetoder i den sektorsövergripande underhållsplaneringen samt att pröva olika modeller för samråd med medborgarna. Tillgänglighetsfrågan i den äldre bebyggelsen var också aktuell liksom möjligheten att kunna pröva nya material som kunde ge bättre ekonomi och bättre arbetsmiljö för byggnadsarbetarna (Tidskriften Byggforskning 1980).

Från centralt myndighetshåll har det alltså funnits en strävan - åtminstone när det gäller förnyelsen av 40- och 50-talens förortsområden - att föra in forskningen på mer eller mindre omfattande fullskaleexperiment på bostadsområdes- eller stadsdelsnivå. Bostadsföretag, konsultfirmor och kommunala myndigheter har på olika sätt tillfört resurser mot att de under forskningsmässiga former prövat nya vägar i frågor som rör boendemedverkan, äldreomsorg, sektorsövergripande planering, varsam ombyggnad osv. Forskningsanknytningen har dock varit av lite olika karaktär. I vissa projekt har forskarna på ett aktivt sätt själva deltagit utformandet av försöken såsom i t.ex. Sanna och Kortedala i Göteborg samt Ljura i Norrköping¹. I andra har deras medverkan varit av mer traditionellt slag dvs. att studera och analysera utvecklingsprojekt som planlagts och genomförts av bostadsföretag, arkitektkontor eller kommunala myndigheter såsom t.ex. i Norra Göta i Borås, Fröslunda i Eskilstuna och Falu-projektet. Men det har också hänt att forskare presenterat alternativplaner såsom i Rosta i Örebro (se t.ex. Bättre bostadsförnyelse 1990).

80-talets stadsförnyelsestudier för tankarna tillbaka till två olika traditioner i svensk bostadsforskning. Dels till den på 70-talet utvecklade

¹ I Ljura-projektet deltog forskare från Chalmers tekniska högskola, Gerontologiska institutet i Jönköping och Tema Hälsa och sjukvård vid Linköpings universitet i själva uppläggnings- och förnyelsearbetet, medan Tomas Wikströms och min roll enbart varit knuten till uppföljningen och analysen av tillvägagångssättet.

aktionsforskningen, där ett projekt som Östergårds-projektet ligger närmast till hands att nämna, dels till 50-talets forskning och utvecklingsarbeten med avsikt att utveckla idéer om det moderna boendet. Anknytningen till 70-talets aktionsforskning behöver kanske inte någon ytterligare kommentar, däremot den koppling jag ser till 50-talets klassiska boendestudier. På 50-talet var det de goda exemplen - de man trodde kunde förverkliga de drömmar man hade om det goda boendet - som studerades; inte de problematiska, som fallet sedermera blev i 60- och 70-talens svenska bostadsforskning inte minst i miljonprogrammets storskaliga bostadsområden. Det är här jag ser släktskapet mellan den tidiga svenska bostadsforskningen och intentionerna bakom 80-talets förnyelseforskning i 40- och 50-talens bostadsområden. Experimentpengar av olika slag skulle stimulera till ambitiösa stadsförnyelseprojekt, där teoretiska forskningsresultat skulle kunna omsättas i praktiskt handlande samtidigt som dessa projekt sedermera också skulle kunna fungera som ett slags demonstrationsprojekt utifrån vilka en samlad stadsförnyelsepolitik skulle kunna föras. Att verkligheten i många stycken blev en annan visar bara på den skillnad som finns mellan idé och verklighet. Det vackert tänkta "buklandade" i konkreta stadsförnyelseförsök, vilket bl.a. denna rapport handlar om.

Trettio år skiljer dock 50-talets forskning om den goda bostaden från 80-talets forskning kring ambitiösa stadsförnyelseförsök. Svensk bostadsforskning liksom samhällsvetenskaperna i stort har ändrat karaktär såväl till form som innehåll. Medan 50-talets bostadsstudier bestod av relativt renodlade empiriska studier av "hårddatakaraktär", utmärks 80-talets förnyelseforskning av en mångfald angreppssätt. Aktionsforskning kontra traditionell forskning har redan nämnts. Därtill kommer kombinationen av kvantitativa och kvalitativa metoder liksom spridda försök att med hjälp av teorianknytning öka förståelse-djupet inom ämnesområdet stadsförnyelse.

Den största skillnaden finner man dock i synen på brukaren. Under 70-talet ställdes brukaren i centrum och förvandlas från objekt till subjekt. De boende kom att ses som aktivt handlande varelser med förmåga att själva kunna formulera sina behov och intressen i en planerings-situation. Detta var ett synsätt som gick på tvärs mot den etablerade planeringens vetenskapsoptimistiska ovanifrånperspektiv och kom därmed även att påverka den fortsatta forskningen på området. Kopplingen mellan planerarnas värld och de vanliga människornas

visade sig vara långt ifrån okomplicerad. För att tydliggöra detta krävdes nya infallsvinklar på det teoretiska området. Själv har jag tagit hjälp av de teorier som utvecklats kring begreppspar som vardagsverklighet och struktur, system och livsvärld och anknyter därmed till den samhällsvetenskapliga forskningsfronten om "det moderna projektet". Förnyelsen av 40- och 50-talens bostadsområden ska nämligen inte ses som några renodlade ombyggnadsprojekt. Istället illustrerar de i allra högsta grad den moderna samhällsplaneringens dilemma mellan vadan och varthän och bör analyseras och diskuteras i ljuset av detta.

Kapitel 2

ETT FORSKNINGSPROJEKT TAR FORM

Introduktion

40-talsområdet Norra Göta i Borås var ett av dessa försöksprojekt som med moraliskt stöd från stadsförnyelsekommittéen och ekonomiskt stöd från byggforskningsrådet skulle pröva nya vägar i förnyelsearbetet. Föga anade jag, då jag som utvärderare involverades i detta projekt, att det med åren skulle växa till en betydligt mer komplicerad forskningsuppgift än en ren utvärderingsstudie. Men diskrepansen mellan idé och verklighet var alltför stor för att bara lämnas därhän. Detta gällde då inte bara Norra Göta utan även 50-talsområdet Ljura i Norrköping som sedermera också kom att ingå i forskningsprojektet. "Varför gick det som det gick?" var den fråga jag ställde mig, medan jag med hjälp av litteraturstudier försökte mejsla fram de bärande tanke- och handlingsmönsterna inom samhällsplaneringens område. En till en början begränsad forskningsuppgift växte alltså till ett empiriskt och teoretiskt mer mångfasetterat forskningsprojekt. Detta kapitel handlar om hur detta gick till samt de vetenskapliga och metodologiska överväganden förändringen medförde.

Det var så det började

Årtalet var 1981. Byggforskningsrådet hade just beviljat experimentpengar till det allmännyttiga bostadsföretaget AB Bostäder i Borås för att detta företag vid förnyelsen av 40-talsområdet Norra Göta skulle pröva nya vägar kring frågor om äldreomsorg och boendeinflytande. För att få en mer oberoende erfarenhetsåterföring föreslog byggforskningsrådet att förnyelseförsöket skulle följas av fristående forskare. Budet gick till professor Birgit Krantz vid institutionen för bygg-

nadsfunktionslära, Lunds universitet, eftersom hon under flera år intresserat sig för sociala konsekvenser vid ombyggnaden av det äldre bostadsbeståndet. Birgit Krantz engagerade i sin tur Tomas Wikström i egenskap av arkitekt och mig själv i egenskap av sociolog. Tomas Wikström hade strax dessförinnan avslutat ett projekt om tillämpningen av byggnormer vid ombyggnad, medan jag själv några år tidigare skrivit en avhandling om det sociala livet i ett av miljöprogrammets storskaliga bostadsområden, Råslätt i Jönköping.

Erfarenheterna från Råslätt visade sig få en avgörande betydelse för det föreslagna projektets fortsatta utveckling. Medan det i Råslätt anlogs stora ekonomiska resurser för att stimulera framväxten av en god social boendemiljö, visade den av Tomas och mig snabbt genomförda intervjuundersökningen att en sådan redan fanns i Norra Göta. Och att det var dessa viktiga sociala resurser på lokal bostadsområdesnivå som i allra högsta grad hotades av de föreslagna förnyelseåtgärderna. Speciellt till förfång för de äldre, som var en av förnyelseprojektets speciella målgrupper.

Den till synes väl genomtänkta förnyelseprocessen visade sig ha en mängd fallgropar. På ett mycket konkret sätt illustrerades det gap som finns mellan planerarnas värld och de vanliga människornas. Det var som ett möte mellan två världar där både sättet att tänka och sättet att föreslå lösningar skilde sig åt. Därmed aktualiserades en rad - ur forskningssynpunkt - svåra frågeställningar i skärningspunkten mellan de vanliga människornas vardagstillvaro och planerarvärldens mer strukturella åtgärdstänkande.

Det som vi forskare lite blåögt trodde skulle bli en relativt okomplicerad uppföljning av en förnyelseprocess, förvandlades under resans gång till något som kan karaktäriseras som "tankekaos". Invanda begrepp och föreställningar fungerade inte, och vi upplevde ett starkt behov av att sätta in erfarenheterna från förnyelsen av Norra Göta i ett vidare perspektiv såväl teoretiskt som empiriskt. Därigenom hoppades vi kunna tydliggöra bilden av de problem och de möjligheter, som finns vid förnyelsen av det halvgamla bostadsbeståndet.

En ny projektuppläggning, med ytterligare tre förnyelseprojekt, arbetades fram. Projekten valdes med omsorg för att täcka in olika tillvägagångssätt, olika typer av initiativtagare, olika grad av anpassning till

kvarboende. Av dessa tre har sedan två - förutom Norra Göta - följts från idé till genomförande och givit, precis som vi hoppades, en mångfasetterad bild av förnyelseproblematiken i 40- och 50-talens allmännyttigt ägda bostadsområden.

"Upptäckarmetoden" som forskningsstrategi

Forskningsprojektet har alltså formulerats och omformulerats ett antal gånger under arbetets framskridande. Ur forskningssynpunkt är detta en avvikelse från den traditionella forskningsstrategi som innebär, att man ur en allmän teori härleder vissa enskilda hypoteser, vilka prövas mot observationer av företeelsen i verkligheten. Här har det istället varit frågan om att utveckla en slags "upptäckarmetod" - man står inför något som man vill veta vad det är. Utgångspunkten är då de observationer man gjort och fortfarande gör om företeelsen ute i verkligheten. Målet är, att samla och ordna dessa observationer till något begripligt, dvs. skapa sig ett begrepp om företeelsen. Det har alltså varit frågan om att arbeta utifrån en induktiv kunskapsmodell och inte en logisk-deduktiv för att använda Bo Eneroths begrepp i boken *Hur mäter man "vackert"?* (Eneroth 1984).

Datainsamlingsmetoden

Bo Eneroth tycks dock sätta likhetstecken mellan en induktiv kunskapsmodell och kvalitativa datainsamlingsmetoder. Det skiljer hans tankegång från den som framförs i den norska antologin *Kvalitative metoder i samfunnsforskning* (Holter & Kalleberg (red.) 1982). Enligt denna norska metodbok är det inte *typ* av data som avgör om en forskningsansats är kvalitativ eller kvantitativ. En viktig skiljelinje är istället inställningen till *flexibilitet* i forskningsarbetet.

En kvalitativ forskningsansats kännetecknas nämligen, enligt Holter & Kalleberg, av flexibilitet både i problemformulering och datainsamling. Problemformuleringarna kan således formuleras och omformuleras under forskningsarbetets gång, under påverkan av insamlat material och nya teoretiska infallsvinklar. Och vad gäller typ av data, är det inte en fråga om *antingen* kvantitativa *eller* kvalitativa data utan *både och*, kombinerade på ett sådant sätt att de både ger insikt om och översikt

av det problemområde man vill belysa. Man talar om *metodtrianglering*, som är en term som lånats från militära sammanhang och från navigation till sjöss och som refererar till att man använder flera olika referenspunkter för att bestämma ett objekts exakta position (Holter & Kalleberg (red.) 1982).

Det är denna dubbla typ av flexibilitet, både den i problemformuleringen och datainsamlingen, som ligger bakom den forskningsstrategi vi har valt för studierna kring förnyelsen av 40- och 50-talens bostadsområden.

Att inte förlora perspektivet

Vare sig man använder sig av en flexibel, kvalitativ forskningsstrategi eller en strukturerad, kvantitativ ställs man som forskare inför olika typer av problem. Vid en kvalitativ forskningsuppläggning är risken stor att man tappar bort det perspektiv som bildade utgångspunkt för forskningsuppgiften samt förmågan att urskilja vad som är väsentligt och oväsentligt i ett ofta stort och svåröverskådligt datamaterial. Och denna risk tycks vara större ju mindre analytisk forskaren är vid behandlingen av sitt material (Grønmo 1982).

För att inte förlora perspektivet krävs alltså ett analytiskt redskap. Men att utveckla ett sådant i en forskningsstrategi, som bygger på en induktiv kunskapsmodell, är något annat än att göra det i en logisk-deduktiv. I en induktiv forskningsuppläggning återfinns, i motsats till en logisk-deduktiv, litteraturstudierna i alla de faser en undersökning genomgår (Eneroth 1984). Faser av litteraturstudier övergår alltså i faser av datainsamling, som i sin tur övergår i nya faser av litteraturstudier. I det spänningsfält som därvid uppstår, i dialektiken mellan empiri och teori, drivs projektet framåt. Förhoppningsvis mot målet att man som forskare bättre förstår och kan förklara det fenomen som studeras utan att för den skull förlora kontakten med det syfte som en gång initierade projektet.

I detta forskningsarbete har det handlat om att bättre kunna förstå och förklara vad olika stadsförnyelseprocesser i 40- och 50-talens bostadsområden står för utan att för den skull förlora kontakten med projek-

tets ursprungliga syfte, såsom det formulerades då forskningsprojektet ännu bara omfattade studien i Norra Göta i Borås. Syftet var då att

- följa och beskriva förnyelseprocessen i alla dess skeden
- bedöma värdet och analysera konsekvenserna av de åtgärder som genomförs
- söka förklaringar till såväl förnyelsens förlopp som dess resultat

Det analytiska redskapet och projektets frågeställningar

För att verkligen kunna förstå och diskutera varför det gick som det gick i de olika förnyelseprojekt, som vi forskare har följt under ett antal år, räcker det alltså inte att enbart utgå från det empiriska material, som samlats in och som redovisats i ett antal rapporter från forskningsprojektet. Det krävs även en vidareutveckling av det analytiska redskapet kring några för forskningsuppgiften centrala begrepp som helhetssyn, planering, teknik, rationalitet, legitimitet, vardagsverklighet, förankring etc. En fördjupning och penetrering av dessa begrepp ger oss det redskap, som behövs för att på ett vetenskapligt sätt kunna diskutera de frågor som vuxit sig allt starkare under arbetets gång och som vi formulerat på följande sätt:

- Vad står ordet helhetssyn för? I stadsförnyelsesammanhang har det blivit något av ett honnörsord utan att man har gjort klart för sig vad som egentligen åsyftas.
- Hur kommer olika planeringsmodeller till uttryck i förnyelseprocessen? Vad utmärker en mer pragmatisk steg-för-steg planering kontra en planering som från början söker ett helhetsgrepp på problemen?
- Varför ses själva ombyggnadstekniken som given (= oför-änderlig) även i de stadsförnyelseförsök, som säger sig vara experimentprojekt och som strävar efter ett nytt sätt att arbeta med förnyelse och förbättringar av bostadsområden?

- Varför är t.ex. frågor om äldre och äldreomsorg så väl uttalade i motiveringen till flera stadsförnyelseprojekt för att sedan blekna bort under projektets gång?
- Vad karaktäriserar människors vardagsverklighet? Vad betyder det t.ex. att ha kontroll över sitt liv i en sådan speciell situation som en ombyggnad innebär?
- Vad innebär det att vara förankrad i en miljö? Vad betyder boendet och det sociala och fysiska sammanhang det är placerat i för olika grupper av människor?

Problemet är dock att dessa och även andra frågor, som dykt upp, är av mycket olika karaktär och omfång. Var och en skulle kunna ligga till grund för en djuplodande teoretisk analys. Då något sådant inte varit möjligt, och kanske inte ens önskvärt inom ramen för detta forskningsprojekt, får man gå tillväga på ett annat och mer övergripande sätt. Vi har då valt att koppla samman frågor som står varandra nära i sammanhängande analysblock. De fyra första frågeställningarna bildar därmed en sådan typ analysenhet och de två sista en annan. De första tar fasta på det som rör stadsförnyelse som ett planerings- och samhällsfenomen, medan de senare handlar om människors förankring i sitt boende.

Av praktiska skäl har Tomas Wikström och jag nödgats att bearbeta de olika analysenheterna var för sig. Människors koppling till sitt boende behandlas således av Tomas i hans avhandlingsarbete, medan jag själv i denna rapport lagt tyngdpunkten på själva stadsförnyelseprocessen som sådan; på dess socialpolitiska och socialfilosofiska förankring i det svenska planerarsamhället.

Däremot kommer maktbegreppet inte explicit att behandlas. Detta kan synas märkligt, då stadsförnyelse i så hög grad handlar om makt och vanmakt hos olika parter i denna process. Men maktperspektivet i samband med förnyelsen av 40- och 50-talens bostadsområden har redan penetrerats i flera studier (se Eriksson 1987; Källtorp 1989; Jacobson 1991), och flera är på väg (Ekström, pågående avhandlingsarbete). Mitt syfte är istället att genom en analys av samhällsplaneringens dominerande tankemodeller belysa

- diskrepansen mellan ideal och verklighet i 80-talets förnyelseverksamhet

samt

- kulturkollisionen mellan olika parter i denna process. Jag tänker då inte bara på den som finns mellan boende och planerare utan även den som finns mellan olika yrkesgrupper inom själva planerarsamhället

Kunskap om detta kan hjälpa oss att formulera nya angreppssätt inom samhällsplaneringens område, när bostadsplaneringen nu går från storskalig nyproduktion på jungfrulig mark till vård och förnyelse av befintliga boendemiljöer.

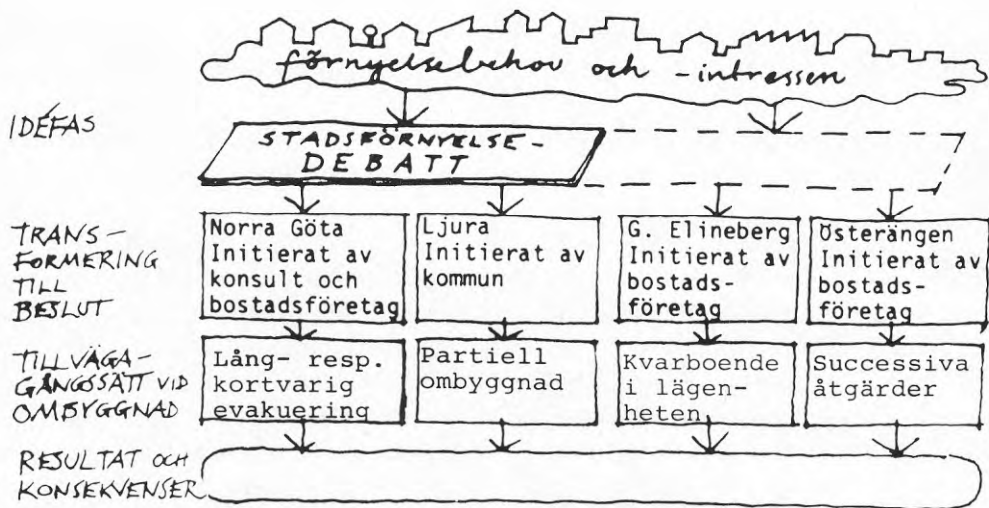
Kapitel 3

DE TRE FÖRNYELSEPROJEKTEN

Valet av förnyelseområden

Norra Göta i Borås. Det var där Tomas Wikström och jag startade vår forskning om förnyelsen av "Folhemmets bostäder". Vi gjorde det, som tidigare nämnts, efter en förfrågan från byggforskningsrådet som strax dessförinnan beviljat särskilda experimentpengar till Norra Götas förnyelse för att där pröva nya vägar kring frågor om äldreomsorg och boendeinflytande. I detta fall kan man alltså säga att det var förnyelseprojektet som valde oss och inte tvärtom. Men då vi på grund av den problematiska situationen vid Norra Götas förnyelse önskade vidga det empiriska underlaget sökte vi jämförelseobjekt på ett mer medvetet sätt. Vi ville täcka in olika tillvägagångssätt, olika aktörer som initiativtagare och olika grad av anpassning till kvarboende som genomförandemetod. Det första området som då valdes var Gamla Elineberg i Helsingborg. Här tillämpade det allmännyttiga bostadsföretaget Hälsingborgshem en intressant metod för ombyggnad med kvarboende hyresgäster även under ombyggnadstiden. Tillvägagångssättet var radikalt annorlunda det i Norra Göta. Inte heller var det något experimentprojekt med särskilda resurser. Förnyelseverksamheten sågs istället som ett led i det fortlöpande underhållet av fastigheterna.

Förnyelsen av 50-talsområdet Österängen i Jönköping, som under en period var påtänkt som studieobjekt, hade till sin karaktär många likheter med tillvägagångssättet vid förnyelsen av Gamla Elineberg. Även här var det det allmännyttiga bostadsföretaget som helt stod för initiativet. Tillvägagångssättet var pragmatiskt snarare än idémässigt till sin karaktär. I Österängen hade bostadsföretaget under en lång rad av år fortlöpande arbetat med olika förnyelseåtgärder i området. Speciellt intressant ur vår synvinkel var deras metod för lägenhetssammanslagningar. Dessa skedde successivt i samband med att

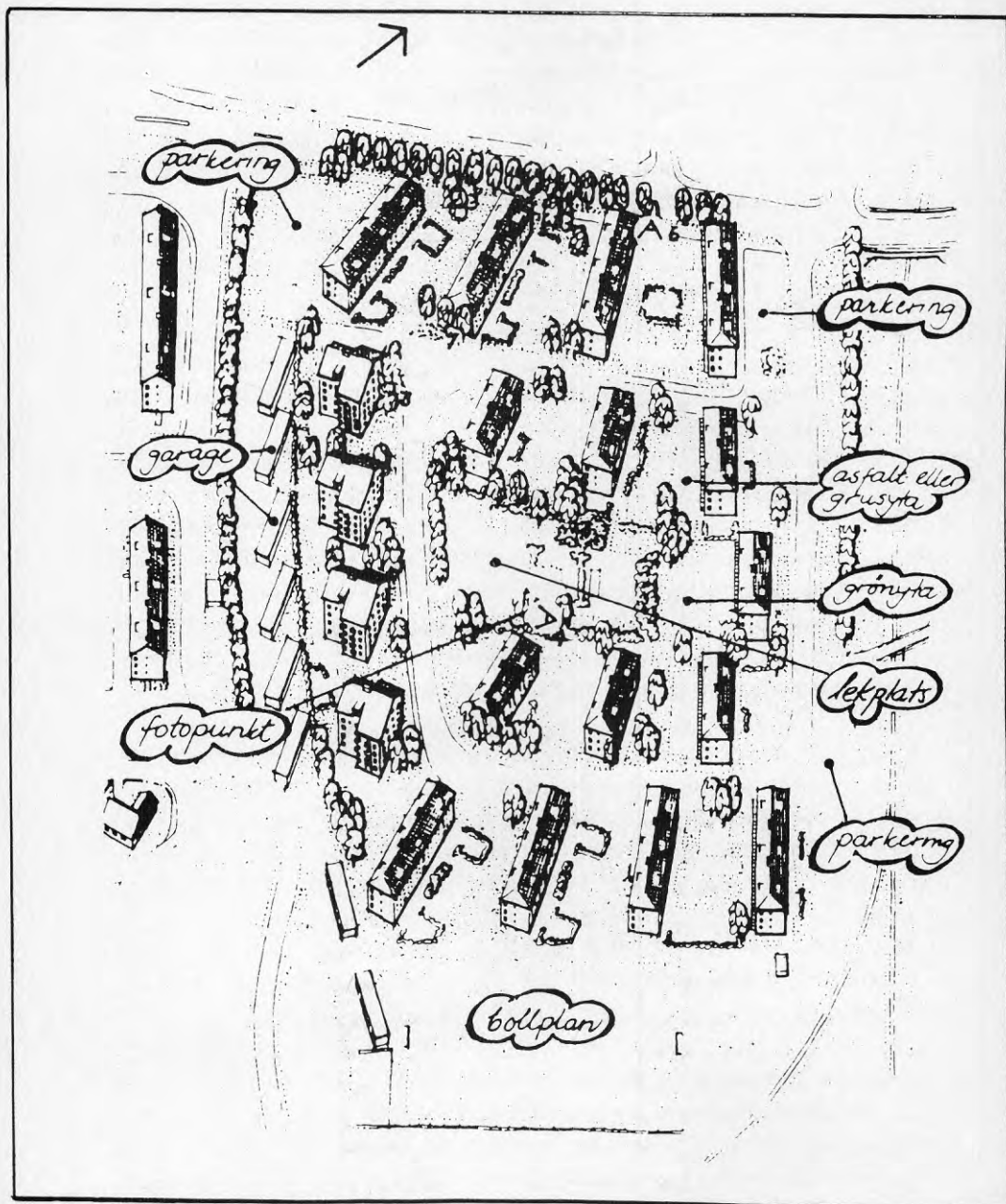


någon flyttade och frigjorde en lägenhet, som var placerad på ett sådant sätt att den var lämplig att slå samman med grannens. Vi forskare hade kontakt med bostadsföretaget, samlade in en del material angående lägenhetssammanslagningarna och besökte även området, men genomförde av resursskäl inte någon mer systematisk analys av förnyelseprocessen i detta område. Blicken kom istället att riktas mot Ljura-projektet i Norrköping. Detta var ett av de få kommuninitierade förnyelseprojekt som vid denna tidpunkt fanns att studera. Ljura-projektet var ett utpräglat idéprojekt och hade i egenskap av Sveriges bidrag till Nordiska Ministerrådets utvecklingsprojekt om nya former för äldreboende på bostadsområdesnivå särskilda bidrag från bl.a. socialstyrelsen.

Ljura-projektet framstod som ett intressant jämförelseområde till Norra Göta. Båda var utpräglade idéprojekt med särskilda resurser. I båda fallen intog dessutom äldreomsorgsperspektivet en framträdande plats i målbeskrivningen samtidigt som tillvägagångssätten var radikalt olika. Mot dessa två kunde man sedan ställa förnyelsen Gamla Elineberg och - som det var tänkt från början - förnyelsen av Österängen. Förnyelsen av de sist nämnda områdena ingick i stort sett endast som ett "naturligt" led i bostadsföretagens underhållsplan för sina fastighetsbestånd. Särskilda experimentpengar, i de fall det förekommit, har enbart gällt klart avgränsade åtgärder såsom t.ex. tillblivelsen av en områdeslokal i Gamla Elineberg.

För tydlighetens skull vill jag dock påpeka att det aldrig varit frågan om att utföra en traditionell komparativ studie. Därtill har de olika förnyelseprojekten varit alltför olika varandra till sin karaktär. Angreppssättet har istället varit att med hjälp av olika typer av empiriska metoder - genomgång av skrivet material, deltagande observationer, intervjuer, enkäter etc. - teckna en så god bild som möjligt av respektive förnyelseprojekt för att utifrån detta diskutera problem och möjligheter med olika tillvägagångssätt vid förnyelsen av 40- och 50-talens bostadsområden.

NORRA GÖTA I BORÅS



Hämtad ur Bogsjö & Nilsson 1981

Norra Göta i Borås

Norra Göta är ett av dessa typiska flerfamiljshusområden som i socialdemokratisk folkhemsanda byggdes under 40-talet. Med sina femton trevånings lamellhus och fyra fyravånings punkthus placerade i en solfjäder- eller hästskoform blev det vid sin tillkomst föremål för otaliga studiebesök från hela Sverige och även från utlandet. Det dessa studiegrupper då imponerades av, enligt bostadsföretagets festskrift, var de genomgående två- och treumslägenheterna; de fria gröna ytorna mellan husen och ett boendevänligt intryck. De modernt utrustade tvättstugorna och gillestugan förevisades också med stolthet av bostadsföretaget (50 år med... 1974).

Stadsplanemässigt är Norra Göta bara det ena av två sammanbyggda grannskapsenheter. I Norra Göta, som byggdes först (1943-1947), fick samtliga lamellhus gult fasadtegel, medan de fyra punkthusen fick rött. Rött fasadtegel fick även Södra Göta, där husen dessutom placerades på ett annat sätt. Tillsammans bildar dessa två grannskapsenheter Göta-området, och utspritt i området - såsom man ofta byggde på 40-talet - fanns när området var nytt ett postkontor, tretton affärslokaler, tio ungdoms- och hobbylokaler samt en gillestuga. Några år senare tillkom även daghem, småskola och biblioteksfilial. Idag har huvudparten av affärerna upphört liksom lågstadieskolan och de flesta ungdoms- och hobbylokalerna. Även posten har varit nedläggningshotad.

Bostadskomplementens försvinnande speglar den process Göta-området genomgått under sin 40-åriga historia och är samtidigt mycket typisk för områden av Götas karaktär och ålder. Det vill säga: Det var till Göta den tidens barnfamiljer flyttade, ofta från små och omoderna lägenheter i innerstaden och i många fall efter år av väntan i bostadskön. Att få en lägenhet i Göta var inte något man kunde ta som en självklarhet. Bostadsbristen i Borås var ett av de mest pressande problemen i staden och 1944 fick t.ex. det allmännyttiga bostadsföretaget 300 - 400 sökande till 72 nya lägenheter på Göta.

I början av 80-talet hade barnen vuxit upp och flyttat hemifrån. Kvar fanns en åldrande föräldrageneration. Det var länge sedan man i lokalpressen kunde läsa om de busiga tonåringarna på Göta. Istället hade området utvecklats till ett stillsamt och socialt väl fungerande pensionärsområde. Befolkningsmässigt betyder det att befolkningen i

Norra Göta minskat från c:a 1 500 personer då området var nytt till c:a 500 personer då stadsförnyelseplanerna växte fram. 1981 var nästan hälften av hyresgästerna 65 år eller äldre och barnantalet uppgick till elva stycken; tre förskolebarn (0 - 6 år) och åtta skolbarn (7 -15 år).

Det var detta som gav Göta dess karaktär och sociala kvaliteter. Här bodde en stabil grupp äldre människor, som i många fall bott här sedan husen var nya. Människor, som identifierade sig med sitt bostadsområde, och som kände stolthet och ansvar för det. Det var här de sett sina egna och grannars barn växa upp. Men också sett dem flytta därifrån. Ty någon generationsväxling hade inte ägt rum, varken när det gällde kvarboende av de egna nu vuxna barnen eller nyinflyttningar av unga hushåll.

Motiven bakom stadsförnyelsen

Just den sneda befolkningssammansättningen men också de många små lägenheterna - över hälften av lägenheterna innehöll två rum och kök - anfördes av bostadsföretaget som motiv för förnyelsen. Egentligen var det dock mera näraliggande underhållsproblem, såsom läckande vattenrör och dålig värmeisolering, som fått företaget att nappa på ett konsultförslag om Götas förnyelse även om bostadsföretaget till en början uppfattade detta förslag som alltför omfattande.

Den konsult, som väckte bostadsföretagets intresse för en områdesförnyelse, hade under flera år intresserat sig för de halvgamla stadsdelarnas problem och möjligheter. Han hade inspirerats av den i första hand tekniska och ekonomiska diskussion som framför allt i Stockholm fördes om ett effektivare nyttjande av den befintliga staden. Det ansågs att den redan utbyggda offentliga och kommersiella servicen, gatorna och ledningsnäten borde utnyttjas bättre i de delar av tätorterna där det på grund av befolkningsminskningen uppstått en överkapacitet. Redan 1977 hade denne konsult formulerat dessa tankegångar i ett PM, och vid en SABO-träff i Trollhättan hösten 1979 fick han kontakt med VD:n för det allmännyttiga bostadsföretaget i Borås. Till sammans skulle dessa två - VD:n och konsulten - bli de drivande i Göta-projektet. Sedermera fick de även idémässigt och ekonomiskt stöd av stadsförnyelsekommittén respektive byggforskningsrådet för de

tankegångar som inom projektets ram utvecklats kring frågor om äldreomsorg och boendeflytande.

Det ursprungliga förnyelseförslaget

I det först utarbetade förslaget om Norra Götas förnyelse fanns en lång rad åtgärder, som skulle genomföras under en tioårsperiod: lägenhetssammanslagningar och ombyggnad av bostäder, nybyggnad inom området, servicehus för äldre med lätt vårdbehov, gemensamma lokaler, energihushållning med bl.a. solfångare, tilläggsisolering, byte av rör osv. De boende i Norra Göta blev informerade om detta via lokalpressen och lokalradion. Först en dryg månad därefter anordnades ett informationsmöte i området. Resultatet blev högljudda protester från de boendes sida. I protokollet från mötet kan man läsa, att det var med stora svårigheter föredragningen av förslaget överhuvudtaget kunde genomföras. Såväl hyresgästföreningens som bostadsföretagets företrädare och konsulten utsattes för hårda angrepp.

Efter det stormiga bostadsmötet gick Göta-projektet in i en ny fas. Nu kom de boendes medverkan i förnyelseprocessen att betonas på ett helt annat sätt än tidigare. Förklaringen till detta står naturligtvis att finna i götabornas negativa reaktion men också i de då pågående kontakterna med stadsförnyelsekommittén och byggforskningsrådet. Boinflytande och kvarboende var centrala begrepp i den förnyelseverksamhet, som dessa önskade att stödja.

Boinflytandet

Ett knappt år senare inbjöds de boende på Göta att arbeta med Götas förnyelse i form av studiecirklar. Som cirkelledare fungerade elever från fritidsledarutbildningen på Viskadalens folkhögskola. Dessa gjorde det som ett led i sin utbildning. Knappt 20% av de boende deltog och bestod på något undantag när av personer som var 60 år eller äldre. Ungefär hälften hade bott i området sedan det var nytt. Studiematerialet utarbetades av konsulten och kom att omfatta tretton häften. Samtliga präglades mer av en vilja att argumentera för en omfattande förnyelse av Norra Göta än att på ett förutsättningslöst sätt diskutera problem och åtgärder. Också sättet att strukturera

materialet kom att präglas av planerarnas utgångspunkter och problemsyn istället för att närma sig de boendes sätt att tänka och resonera kring sin bostadsmiljö.

Efter avslutad studiecirkelverksamhet fanns det varken hos konsultfirman eller bostadsföretaget några planer på att kontakterna med götaborna skulle fortsätta under den tid ett nytt förnyelseförslag arbetades fram. För konsulten och bostadsföretaget gällde det nu att, med rimlig hänsyn till det som kommit fram under cirkelarbetet, bearbeta och vidareutveckla förslagen till förnyelseåtgärder. Denna uppfattning delades dock inte av deltagarna i studiecirkelarna eller av cirkelledarna. På initiativ av de senare bildades en arbetsgrupp bestående av tio till tolv personer. Några av dessa kom med på eget initiativ, av eget intresse. Andra vidtalades av cirkelledarna. Arbetsgruppen var alltså inte formellt vald, vilket fick konsekvenser i gruppens sätt att fungera gentemot planerare och bostadsföretag. Medlemmarna kunde ju inte uppfatta sig som valda representanter för de boende på Norra Göta utan bara som representanter för sig själva. Därför ville de inte ta på sig ansvaret att föra götabornas talan, att komma med gemensamma uttalanden eller gemensamma ställningstaganden. Gruppens sätt att fungera motsvarades ganska väl av bostadsföretagets benämning: "referensgruppen".

Ser man till boendeinflytandet i sin helhet kan man säga att detta var centrerat till den övergripande nivån; till informationsmöten och studiecirkel, där förnyelsen i sin helhet behandlades. På husnivå var möjligheterna att påverka begränsade. Företagets ombyggnadsvärdinna, som började sitt arbete först under själva genomförandet, kom dock att spela en viktig roll som kanal mellan bostadsföretaget och de boende. Vissa valmöjligheter fanns även vad gällde färg- och materialval i den lägenhet man skulle bo i efter ombyggnaden.

Det slutliga förnyelseförslaget

Även det förnyelseförslag, som arbetades fram efter avslutad cirkelverksamhet, skulle utsättas för förändringar. Den tredje versionen av förnyelseförslaget skilde sig dock från de båda föregående. Det var varken ett resultat av en samlad och systematisk planeringsprocess eller finns presenterat i ett enhetligt förnyelseförslag. Istället var det en

produkt av olika yttre händelser. Till dessa hörde att stadsplanen bordlades i väntan på kommunkansliets områdesutredning, och att de boende med stöd av hyresgästföreningen motsatte sig påbyggnad av punkthusen.

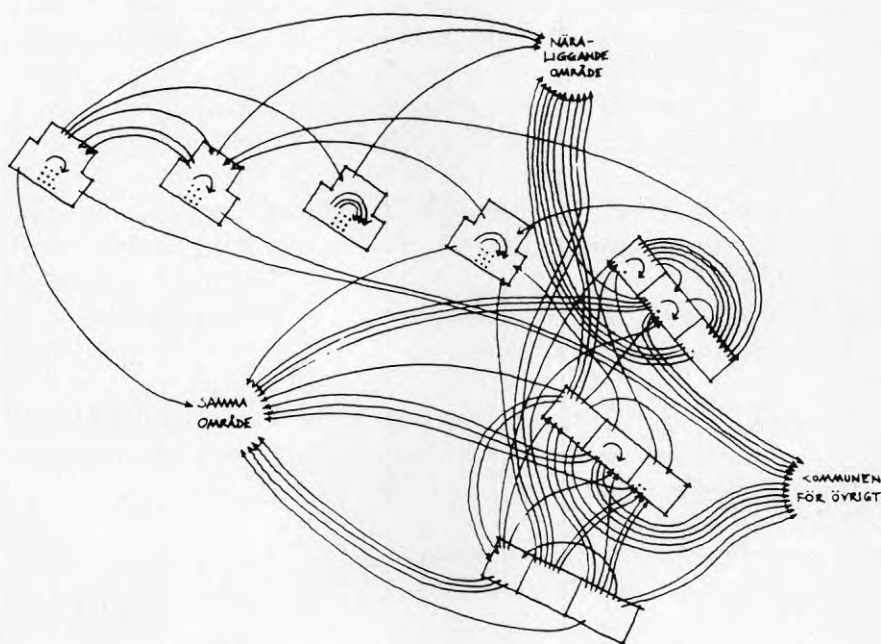
I detta tredje förslag hade förtättningsmomentet helt försvunnit. Ingen nybebyggelse planerades inom eller i direkt anslutning till Norra Göta. De nya hus som kom att uppföras på Södra Göta - utanför förnyelseprojektets ram - innebar dock ett visst tillskott av lägenheter i stadsdelen. Det som istället kom att präglade det slutliga förslaget av Norra Götas förnyelse var ombyggnadsåtgärderna. Planerna på en etappvis ombyggnad av husen var nu själva ryggraden i förnyelsen. Visserligen poängterades fortfarande kvarboendetanken, men ambitionerna att göra relativt omfattande lägenhetssammanslagningar kvarstod och hade t.o.m. förstärkts. Motsättningen från de tidigare förnyelseförslagen vad gällde de boendes önskan att få behålla sina lägenheter och bostadsföretagets önskemål att förändra själva lägenhetsstrukturen hade således skärpts ytterligare. Förnyelsen av Norra Göta resulterade i en gigantisk omflyttningskarusell (se figuren nästa sida) som enligt de studier vi genomförde drabbade framför allt de äldre mycket hårt såväl ur social som medicinsk synvinkel.

Vad gällde hissplanerna minskade andelen lägenheter som skulle kunna nås med hiss i det förnyelseförslag som till slut kom att ligga till grund för Norra Götas förnyelse. I den tredje versionen var hiss bara föreslagen i punkthusen samt i de hus som skulle byggas om till kategorihus för äldre, av bostadsföretaget benämnda som servicehus för äldre med lätt vårdbehov. Under själva ombyggnadsarbetets gång utökades dock antalet hissar. I den sista etappen installerades hiss i nästan varje trappuppgång.

Förnyelsens omfattning och inriktning

Det var alltså bara delar av det ursprungliga förslaget som kom att genomföras. Inte oväntat var det de "krassare" målen som i första hand kom att förverkligas, dvs. en tänkt efterfrågeanpassning av bostadsbeståndet genom ombyggnad. Flera av de mål, som hörde samman med en mer mångfasetterad bild av vad stadsförnyelse kan vara, tonades ner eller försvann helt. Dessa fick främst betydelse i

Exempel på omflyttning i samband med ombyggnad. (I de tre lamellhusen skedde lägenhetssammanslagningar, så inte i de fyra punkthusen. De senare byggdes dessutom om med korttidsevakuering. Enbart definitiva utflyttningar har noterats.)



- ↪ inom ett hus betyder byte av lägenhet inom huset.
- bor kvar i samma lägenhet som före ombyggnaden.

Figur: Tomas Wikström

argumentationen för projektet i samband med att det initierades men inte i dess förverkligande. Mer konkret innebar det att följande förändringar i nämnd ordning gjordes i området:

1. Genomgripande ombyggnad av ett lamellhus till kategoribostadshus för äldre; av bostadsföretaget benämmt

som servicehus för äldre med lätt vårdbehov. De lägenhetsinnehavare som var fyllda 65 år hade rätt att flytta tillbaka efter ombyggnaden

2. Ombyggnad av de fyra punkthusen med en snabb metod som medförde en månads evakuering av berörda boende; inga lägenhetssammanslagningar; nya kök och bad, vissa ändrade väggplaceringar, nya VA-ledningar, mekanisk ventilation, nya balkonger samt tilläggsisolering av fasaden. Smalhiss installerades med kvarboende hyresgäster i ett särskilt moment
3. Ännu ett lamellhus byggdes om till kategoribostadshus för äldre och försågs med hissar. Denna ombyggnad kom dock varken de ursprungliga hyresgästerna eller övriga götabor till gagn. De blivande hyresgästerna hämtades från kommunens kö för servicehus
4. Omfattande ombyggnad i huvudparten av de återstående lamellhusen, med lägenhetssammanslagningar och omflyttning av hyresgäster som följd
5. Upprustning av den yttre miljön, trafikreglering och nya platser.

Sammanfattande kommentar

Ett genomgående drag vid förnyelsen av Norra Göta var de skillnader som fanns mellan de boende och initiativtagarna i inställningen till vad som behövde göras i området. Utgångsläget var - något tillspetsat - två diametralt olika uppfattningar. Konsultfirmans förslag utgick från strävan att lösa stadsbygdens problem med minskande befolkning och underutnyttjad service, gatu- och ledningsnät mm. Förslaget anslöt sig även till övergripande samhällsmål om blandad befolkningssammansättning osv. Först i tredje hand utgick det från konkreta problem som fanns på Norra Göta. Idén kom först och var ett svar på en allmänt formulerad problematik.

De boendes reaktioner på förslaget grundade sig på deras erfarenheter av att leva i ett fortfarande fungerande bostadsområde. Många hade bott på Göta i årtionden och lärt känna det som ett modernt bostadsområde. Göta var när det byggdes ett framsynt svar på 40-talets bostadsproblem. De boendes perspektiv utgick alltså från den vardagliga boendeerfarenheten och i denna ingår sällan tankegångar om ett områdes framtida utveckling på lång sikt eller dess sätt att fungera i staden som helhet.

Utgångsläget var alltså ömsesidig brist på förståelse. Studiecirkarna minskade denna klyfta, men kunde inte överbrygga den motsättning som fanns. Det var som ett möte mellan två världar, där den ena parten, utifrån sin yrkesroll, på ett abstrakt sätt ville diskutera hur förnyelsen skulle se ut när den var fullbordad, medan den andra parten utifrån vardagslivets odelbara och känsloladdade kamp för tillvaron ville förvissa sig om att själva förnyelseprocessen inte alltför hårt skulle drabba deras livssituation. Vad som hade relevans för de boende att diskutera hade alltså mindre relevans för planerarna och vice versa. Något som måste bädda för motsättningar mellan de parter som är involverade i en förnyelseprocess.

Vissa typer av motsättningar kunde dock överbryggas genom att en dialog öppnades i form av studiecirkarna. Vid mer djupgående intressekonflikter, såsom vid lägenhetssammanslagningar, var detta emellertid inte tillräckligt. Lägenhetssammanslagningar är nämligen en åtgärd, som i ett nötskal fångar det stadsförnyelseproblematiken oftast handlar om; att många boende, framförallt de äldre, önskar behålla den lägenhet de just då bor i kontra bostadsföretagets önskan och behov av fysiska förändringar. Så trots allt tal om boendemedverkan var det, med den i Norra Göta valda förnyelsestrategien, de boende som fick dra det kortaste strået. De boende kunde ju i studiecirkeln form delta i diskussionen kring projektets övergripande frågor, men de frågor som mer direkt berörde dem själva - hur deras egen boendesituation skulle förändras - behandlades endast på ett översiktligt sätt. När projektet närmade sig förverkligande, och det fanns konkreta frågor att diskutera, kom ingen dialog till stånd med de boende. Nu ägnade sig bostadsföretaget främst åt att informera, enskilt eller i grupp.

Att de boende fick vara med i de övergripande planeringsdiskussionerna är således inte liktydigt med att förnyelsen kom att ske på de

boendes villkor. Tvärtemot vad en uttalad opinion och studiecirkelnas deltagare önskade, höll bostadsföretaget fast vid och till och med utökade kravet på genomgripande ombyggnadsåtgärder i flertalet av de femton lamellhusen. Därmed igångsattes en omfattande omflyttning med såväl sociala som medicinska konsekvenser som följd. De studier, som vi genomförde, visade att bostadsstandarden höjdes men till priset av en försämrad livskvalitet för de ursprungliga hyresgästerna. Grannrelationer slogs sönder, vantrivsel och ohälsa uppkom. Framför allt drabbade detta de äldre, vilka enligt ansökan till byggforskningsrådet, skulle vara projektets speciella målgrupp.

Ombyggnaden av de fyra punkthusen hade dock en annan uppläggning. Här gjordes inga lägenhetssammanslagningar, eftersom lägenheterna redan innan var ganska stora (tvåor, treor och några fyror). Istället innefattade ombyggnadsåtgärderna nytt kök i ett större rum, förstorat badrum, byte av ledningar och nya ytskikt i alla rum. Detta arbete tog en månad i anspråk och under tiden blev hyresgästerna korttidsevakuerade.

Flertalet hyresgäster i de fyra punkthusen valde att stanna kvar i samma lägenhet som före ombyggnaden. Några passade dock på att byta till en annan lägenhetstyp inom samma trapphus. Ytterligare några utnyttjade bostadsföretagets erbjudande om lägenheter på annat håll. Men många boende kom ändå att stanna kvar i en välkänd miljö med grannkontakterna i stort sett intakta efter ombyggnaden (se figuren sidan 39). Detta var något de boende satte stort värde på, särskilt de som var väl förankrade i huset. Men även bland yngre och relativt nyinflyttade fanns grannrelationer och en begynnande samverkan som man såg som viktiga att kunna vidareutveckla.

Tillvägagångsättet vid ombyggnaden av de fyra punkthusen måste dock ses som en parentes i Norra Götas förnyelse. Flertalet hus i den fortsatta ombyggnadsverksamheten byggdes om med längre evakuerings-tider, mellan fyra och sex månader. Hissinstallationer som inkräktade på lägenhetsyta samt lägenhetssammanslagningar begränsade dessutom möjligheterna till återflyttning.

I de hus, som bostadsföretaget byggde om för socialförvaltningens räkning, blev möjligheterna till återflyttning än mer begränsade. I det först iordningsställda kategorihuset för äldre erbjöds visserligen alla ålders-

pensionärer rätten att flytta tillbaka efter ombyggnaden. Men i de följande ombyggnaderna var det endast personer i kommunens kö för servicehus som kunde komma ifråga. Detta gynnade varken de ursprungliga hyresgästerna eller övriga götabor. En stor del av hyresgästerna i dessa hus kom istället från andra delar av kommunen. Ombyggnadsvärdinnan, som i övrigt förespråkade den utarbetade strategin för lamellhusens förnyelse, drog sig inte för att i en nyckelintervju använda ordet tvångsflyttning i samband med ombyggnaden av de hus där socialförvaltningen fanns med som intressent. Sammanfattningsvis kan man alltså konstatera: Om bostadsföretaget, trots sina goda intentioner, hade svårigheter att se äldre frågan i samband med bostadsförnyelse i hela dess vidd, så gällde detta i än högre grad för socialförvaltningen. I de moment där denna myndighet deltog blev äldre frågan än mer begränsad och kom enbart att gälla äldre i kommunens kö till serviceboende oavsett tidigare bostadsadress. Eller som en ansvarig inom socialförvaltningen i en nyckelintervju kommenterade evakueringen av hyresgästerna: "Kommunen har brist på servicelägenheter och för därför förhandlingar med olika fastighetsägare om lämpliga ombyggnadsobjekt. När en överenskommelse har slutits, är det fastighetsägarens sak att se till att huset töms på sina nuvarande hyresgäster så att det kan byggas om till servicebostäder till äldre".

Äldreomsorg och boendeinflytande - två centrala begrepp för byggforskningsrådets engagemang i Göta-projektet. Verkligheten på lokal bostadsområdesnivå visade sig dock vara långt mer komplicerad än vad den allmänna idédebatten givit sken av. Förnyelsen av Norra Göta är inte det enda exemplet på detta. Stadsförnyelse är svårt och kräver mer än en allmän välvilja från de ansvarigas sida.

För ytterligare läsning:

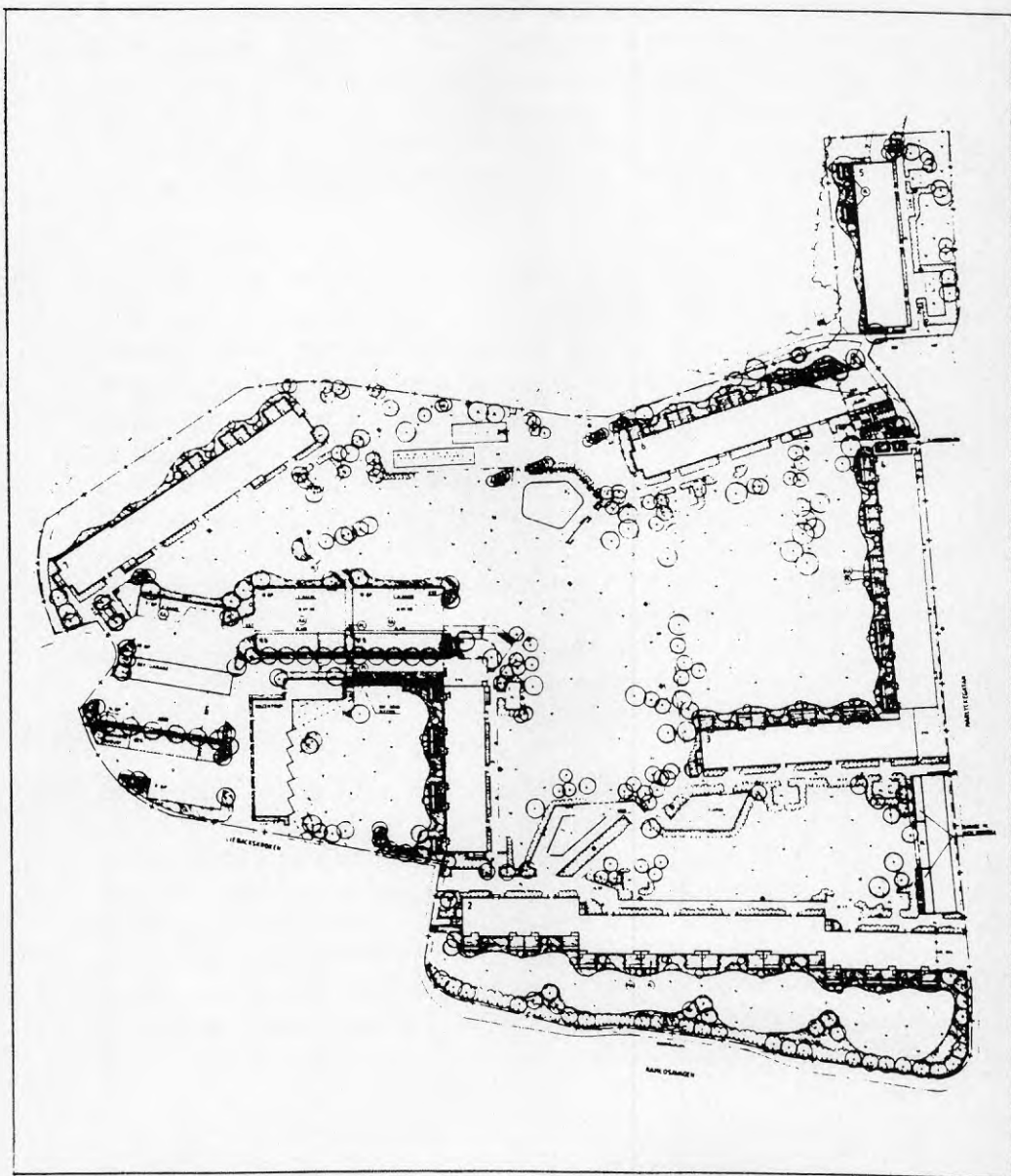
Wikström, T., 1986, Planering och boendeinflytande vid förnyelse - Norra Göta i Borås

Öresjö, E., 1988, Stadsförnyelse ur de boendes perspektiv - Norra Göta i Borås

Öresjö, E., Wikström, T., 1990, Norra Göta i Borås. Forskning om förnyelse i ett 40-talsområde

Wikström, T., 1992, Att bo på en byggplats och bygga på en boplats

GAMLA ELINEBERG I HELSINGBORG



Gamla Elineberg i Helsingborg

Gamla Elineberg, som byggdes åren 1954-55, består av friliggande och vinkelbyggda flerbostadshus med tre till fyra våningar. Det innehöll före ombyggnaden 373 lägenheter, varav mer än hälften bestod av två rum och kök. Området är öppet och grönskande till sin karaktär, med en stor gräsyta i mitten och uppvuxna träd och buskar. I norr gränsar det till naturparkområdet "Dalen", i öster finns Harlyckans idrottsplats. Söderut finns en trafikled och Nya Elineberg med centrumanläggning, byggt i början på 60-talet, och i väster infartsleden till Helsingborgs centrum.

Elinebergsborna har mycket positivt att säga om sitt område. Man uppskattar att det är lugnt och tryggt, parkens grönska och områdets lummighet, öppenheten och de fria ytorna. Tillgången till service i grannskapet och det relativt korta avståndet till stadens centrum nämns också. Gamla Elineberg är ett bostadsområde med mycket gott renommé. Många står i kö för att få flytta dit. Området sägs vara ett av de mest välskötta i Helsingborg. Förklaringen till detta står inte bara att finna i en väl fungerande förvaltning utan måste även ses mot bakgrund av den särskilda anda, som sedan 50-talet utvecklats i området. Den gemenskap som växte fram bland de nyinflyttade barnfamiljerna har till stora delar kunnat leva kvar genom åren. Samtidigt har området utvecklats från att vara ett livfullt och barnrikt bostadsområde till ett stillsamt och trivsamt pensionärsområde. 1986 var 24% av de boende ålderspensionärer.

Precis som i Norra Göta präglas det sociala livet i Gamla Elineberg av en stabil grupp äldre människor, som i många fall bott här sedan husen var nya. De första hyresgästerna var arbetar- och tjänstemannafamiljer som redan hade eller väntade barn. För dem var det nybyggda Elineberg en möjlighet - ofta efter många år i bostadskön - att få en bra och modern bostad. I områdets historiska bakgrund ingår också pionjärårens vaktmästare, som lever kvar i historier som berättas bland de boende än idag. Det var Eriksson och Kämpe som fostrade de nyinflyttade och framför allt deras barn att vara rädda om sitt bostadsområde.

Den fysiska förnyelsen

I Gamla Elineberg genomfördes under perioden 1884-86 en ombyggnad. Området stod då på tur i bostadsföretagets långsiktiga underhållsprogram som angav fyra tänkbara åtgärdsalternativ (från normalt underhåll till genomgripande ombyggnad). Det alternativ som valdes för Gamla Elineberg var ett mellanting mellan underhåll och ombyggnad, innefattande nya kall- och varmvattenledningar, ny inredning och utrustning i kök, nytt porslin och armatur i badrum, nytt ytskikt i hall, kök och bad samt tioårsunderhåll i aktuella lägenheter. Till detta kom byte av balkonger, nya uteplatser för lägenheterna i bottenplanet, målning av fönster, nya entrépartier och sopskåp samt färre men effektivare tvättstugor.

Ombyggnadsarbetet i lägenheterna organiserades på ett sådant sätt att det var möjligt att bo kvar under de fyra veckor som arbetet beräknades pågå. För de besvär detta medförde kompenseras de boende med en lägre hyra under en månad. För allergiker, skiftesarbetare och vissa äldre erbjöds tillfällig lägenhet i närheten de veckor den egna byggdes om.

I två av husen gjordes även lägenhetssammanslagningar. Sociala problem i form av störningar från vissa hushåll i ettor med kokvrå gjorde övriga hyresgäster motiverade till dessa åtgärder. I projektets förhistoria fanns även ett förslag till förtätning inom området med radhus. Detta tillbakavisades dock av de boende.

Boendeinflytandet

Under ombyggnadens planerings- och genomförandeskedan samverkade bostadsföretaget med en på ett bostadsmöte vald arbetsgrupp. Denna bestod av såväl kontaktkommittémedlemmar som oorganiserade hyresgäster, då kontaktkommittéen önskade en så god förankring som möjligt bland de boende. Arbetsgruppen spelade en aktiv roll i förberedelserna för ombyggnaden och hade även stort inflytande i utformningen av förnyelseförslaget. Dess medlemmar skaffade sig bl.a. genom studier och besök hos materialtillverkare ett eget kunskapsunderlag för sina ställningstagande. De medverkade även i

arbetet med en enkät till de boende samt med en utställning där förslaget till ombyggnad presenterades.

Via enkäten till de boende fick samtliga lägenhetsinnehavare säga "ja" eller "nej" till den föreslagna ombyggnaden. Omröstningen, som byggde på majoritetsprincipen, avsågs vara beslutande. Från bostadsföretagets sida var motivet för en omröstning att ett starkt stöd för förslaget hos de boende var en förutsättning för att ombyggnad med kvarboende skulle kunna genomföras. Ett annat viktigt motiv var att i god tid få klart för sig vilka som var emot ombyggnad för att kunna säga upp dessa 6 månader före byggstart. En stark majoritet visade sig vara för ombyggnad. Företaget fick alltså ett massivt stöd för förslaget till ombyggnad. Men några av dem som röstade nej och därefter fick besök av ombyggnadsvärdinnan uppfattade ett moment av utpressning. Ville man bo kvar måste man ansluta sig till den positiva majoriteten, annars blev man uppsagd.

Ett viktigt och uppskattat inslag i förnyelseprocessen var ombyggnadsvärdinnorna. Deras roll var att förmedla synpunkter och klagomål från de boende till bostadsföretag och byggare. Själva har de beskrivit sin roll som att vara de boendes språkrör och att hjälpa dessa att formulera sina krav, främst i samband med genomförandet av ombyggnaden. Dessutom hade de till uppgift att lösa en lång rad vardagliga problem, som hänger samman med just denna typ av ombyggnadsmetod, dvs. ombyggnad med kvarboende hyresgäster.

Ombyggnad med kvarboende hyresgäster

Att bo på en byggplats och bygga på en boplats ställer speciella krav på såväl boende som bostads- och byggföretag. De boende måste, som fallet var i Gamla Elineberg, vara väl motiverade och villiga till samarbete. Av bostads- och byggföretaget krävs dessutom en mycket kvalificerad planering och styrning av genomförandefasen för att situationen för de kvarboende hyresgästerna inte ska bli outhärdlig. Detta lyckades de ansvariga vid förnyelsen av Gamla Elineberg inte helt med, trots färsk erfarenheter från två liknande ombyggnadsprojekt i Hälsingborgshems regi. På grund av en serie olyckliga omständigheter samt bostadsföretagets önskan att öka takten i ombyggnadsarbetena uppstod förseningar som satte elinebergsbornas tålamod på hårda

prov. Medan elinebergsborna med ett påfallande jämnmod tolererade störningar *de var mentalt förberedda på*, såsom damm, smuts, buller och färglukt liksom inskränkningar i användandet av den egna lägenheten under en begränsad period, vållade arbetsmoment *de inte* var beredda på starka negativa reaktioner. Hit hörde bl.a. de uppkomna för-
seningarna som gjorde att schemat för byggnadsarbetet inne i lägenheterna i flera fall inte kunde följas, men också det förhållandet att byggnadsarbetena utanför själva bostäderna tog betydligt längre tid än själva lägenhetsupprustningarna. Att byta rörsystem, montera nya balkonger och måla fönster pågick månad efter månad. Detta hade bostadsföretaget misslyckats att göra hyresgästerna medvetna om. Även bland de i grunden positiva väcktes kritik - inte mot slutresultatet - men mot själva genomförandet. Det visar hur lätt en positiv hållning kan vändas i sin motsats när påfrestningar tillstöter, som de boende inte är förberedda på. En noggrant planerad genomförandefas med utrymme att lösa oväntade problem samt välmotiverade och väl-informerade hyresgäster är således viktiga ingredienser i den ombyggnadsstrategi bostadsföretaget valde i Gamla Elineberg.

Men det finns också positiva sidor att lyfta fram i diskussionen om ombyggnad med kvarboende hyresgäster. De boende i Gamla Elineberg slapp ju att flytta och kunde stanna kvar i en invand miljö även under byggtiden. Många uppskattade att de kunde följa förändringarna i den egna lägenheten och i husen. De kunde fortlöpande utöva kvalitetskontroll och utnyttjade även chansen att direkt påpeka brister i utförandet. På det hela taget fungerade relationerna mellan hyresgäster och byggnadsarbetare bra. Dessutom intensifierades kontakter och samtal grannar emellan. Inte så få av de boende blev upplivade av ombyggnaden och de händelser som omgav den. Det framgår bl.a. i en nyckelintervju med byggkontrollanten:

Jovisst, det vet vi ju. Vissa gubbar som sa att det aldrig varit så trevligt på området som när vi höll på och bygga om. De saknade hantverkarna när de gick därifrån. Dörrarna var öppna så man kunde se vad som hände. Man kunde prata med både hantverkarna och grannarna. Och det saknade man när de hade försvunnit. (Wikström 1992:73)

Det kommunala områdesprogrammet

Gamla Elineberg var, samtidigt som förnyelsearbetet pågick, också föremål för de kommunala planerarnas intresse. I enlighet med intentionerna i det statliga ROT-programmet pågick i mitten av 80-talet ett kommunalt utredningsarbete, som skulle kartlägga bostadsbebyggelsens tillgänglighet för rörelsehindrade. Hela Elineberg, dvs. även den nyare delen, ingick i den hissplan som kommunen upprättade 1985 (Hissplan för Helsingborg 1985). Stadsdelen blev därefter en av de första med ett särskilt områdesprogram. En anledning till att just Elineberg utsågs till pilotprojekt var att det pågick så mycket i stadsdelen. Kommunen hänvisade i programutkastet till den pågående ombyggnaden, decentraliseringen av fastighetsförvaltningen och planeringen av miljöförbättrande åtgärder i den nyare delen av Elineberg. Med hjälp av ABF organiserades under 1986 studiecirkelar, där boende i hela Elineberg kunde komma med synpunkter.

De kommunala planerarnas intresse för Elinebergsområdet resulterade i att bostadsföretaget och kommunen kunde enas om en hissplan för området. Bostadsföretaget hävdade till en början att några krav på hissar inte kunde ställas, eftersom det lokala programmet inte förelåg när beslutet om lån togs för Elineberg. Huvudparten av ombyggnadsåtgärderna krävde dessutom inte byggnadslov. I förhandlingarna mellan bostadsföretaget och kommunen kom man dock överens om att bostadsföretaget skulle installera ett mindre antal hissar. Dels - vilket krävdes för bygglov - i det hus som genomgick en fullständig ombyggnad, dels i ett "vanligt" trapphus. Företaget gick också med på - och här använde kommunen lånereglerna som påtryckning - att i framtiden installera ytterligare hissar i enlighet med det kommande lokala ROT-programmet. Som en följd av denna överenskommelse kom tre hissar att installeras i den fastighet som under pågående ombyggnadsprocess köptes av företaget och som ligger i direkt anslutning till det allmännyttiga företagens övriga hus på Gamla Elineberg. Hissinstallationerna gjordes med kvarboende hyresgäster. Enligt uppgift var dessa ute-stängda från sina lägenheter enbart en arbetsdag, den dag då hisschaktet sågades upp.

Enligt hissplanen skulle Gamla Elineberg förses med hissar, som skulle göra cirka hälften av lägenheterna tillgängliga för rörelsehindrade.

Med de hittills genomförda hissinstallationerna (i cirka en femtedel av trapphusen) uppnås inte detta mål.

Den sociala förnyelsen

Senast i raden av förnyelseåtgärder i Gamla Elineberg var det s.k. SESAM-projektet (Service genom samverkan). Detta hade till syfte att vidareutveckla boendekontakter och informell omsorg i området. Projektet initierades av bostadsföretaget och drevs under en treårig uppbyggnadsperiod med hjälp av medel från den statligt tillsatta boendeservicedelegationen. Försöksverksamheten övergick under första kvartalet 1990 till permanent drift. Den bestod då bl.a. av daglig öppen caféverksamhet och en omfattande programverksamhet driven av de boende själva. På pappret riktade sig de olika aktiviteterna till alla boende i området, men i praktiken bestod besökarna framför allt av pensionärer och det var även denna åldersgrupp som svarade för driften av verksamheten. Lunchservering för pensionärer anordnades genom hemtjänstens försorg och denna använde även lokalerna - en ombyggd dagligvaruaffär i området - som personallokaler. En timme per vecka hade områdets "hustomte" mottagningstid i lokalerna och en gång per månad förlade distriktsköterskan sin mottagning dit för rådgivning och liknande. Det fanns även möjlighet att hyra lokalerna för privata fester och för barnkalas. I källaren kunde motionsredskap, bastu och solarium användas för en ringa penning.

Decentraliserad fastighetsförvaltning

Elineberg var ett av de första områdena där Hälsingborgshem startade med decentraliserad bostadsförvaltning. Detta skedde 1986. I anslutning till SESAM-projektet togs flera initiativ för att utveckla bostadsföretagets förvaltningsverksamhet och utbud av tjänster. Med hjälp av bl.a. enkäter försökte företaget skapa sig en bild av de boendes önskemål om förbättringar. En särskild "hustomte" anställdes för att återfå den nära kontakten mellan hyresgäster och personal som fanns med forna tiders vaktmästare. Förutom en mer allmän tillsyn av området ingick i hans arbetsuppgifter att till reducerat pris bistå de boende med en rad småtjänster av mer praktisk art samt att med tiden

också utveckla en typ av "trygghetstjänster" såsom att titta till lägenheter när människor var bortresta etc.

Även mellan områdesförvaltningen och hemtjänsten öppnades nya kanaler för utbyte av tjänster på det informella planet. Fastighetsskötarna hjälpte t.ex. hemtjänsten att bära äldre personer nerför trapporna. I gengäld åtog sig hemtjänsten städuppgifter och liknande.

Ett annat exempel på betydelsen av en decentraliserade organisationsuppbyggnad var upprustningen av lekplatserna. Tack vare frivilliga insatser av föräldrarna vid monteringen av ny lekutrustning i maj 1990 kunde den lokala områdesförvaltningen erbjuda extra lekutrustning för ett värde av 10.000 kr. Lekplatserna förvaltades tidigare av kommunen och hade inte fått någon ansiktslyftning sedan området byggdes på 50-talet.

Sammanfattande kommentar

De ombyggnadsåtgärder som genomfördes i Gamla Elineberg stämde ganska väl överens med de boendes uppfattningar om vad som behövde göras. Elinebergsborna uppfattade förnyelsen av området som att den utgick från deras behov och önskemål och inte från någon abstrakt framtida befolkning. Bostadsföretaget uppmuntrade hela tiden de boende att gå in i rollen av verklig förhandlingspart, även om detta på vissa punkter var obekvämt för företaget. Hela tiden försökte företaget att öppet redovisa vad man ville åstadkomma. Denna inställning byggde på övertygelsen att en bra relation till de boende är en viktig förutsättning för att förvaltningen ska fungera på lite längre sikt. Det var också detta som låg bakom beslutet att decentralisera förvaltningen och ge de boende ett fortlöpande inflytande över "sitt" område. Men även bostadsföretagets aktiva engagemang i det s.k. SESAM-projektet bör ses som exempel på bostadsföretagets intresse att skapa en god bostadssocial situation för sina hyresgäster.

Att förnyelseförslaget blev fattbart för de boende hängde naturligtvis också samman med själva förnyelseprocessens uppläggning. Bostadsföretaget drog inte in de boende i några övergripande, abstrakta resonemang kring hela stadsbygdens utveckling, där kopplingen mellan ord och handling ofta försvinner. Istället arbetade man utifrån en

ganska pragmatisk steg-för-steg-filosofi. Hela tiden var man mån om att så snabbt som möjligt omsätta ord till praktisk handling. Bostadsföretaget ansåg det viktigt att de boende så snabbt som möjligt skulle kunna se praktiska resultat av sitt engagemang och därmed kunna uppleva att de med sin medverkan kunde påverka sin egen bostads-situation. Att beskriva detta arbetssätt som pragmatiskt får dock inte tolkas som att bostadsföretaget därmed saknade visioner och idéer om boendets sociala sidor. För så är inte fallet! Men dessa framtids-diskussioner fördes fortlöpande inom den ordinarie verksamhetens ram och inte enbart i speciella försöksprojekt. Av de tre allmännyttiga bostadsföretag, som studerats, är det endast Hälsingborgshem som haft en speciell utvecklingschef anställd inom företaget.

Förnyelsen av Gamla Elineberg saknar dock inte problematiska inslag. Att man till skillnad från många andra bostadsföretag betonade kvarboendetanken, inte enbart i argumenteringen för förnyelsen utan även i det praktiska genomförandet, medförde att man bara till en ringa del kunde lösa bristen på större lägenheter i området. Inflyttningen av barnfamiljer har ökat, samtidigt som just dessa hushåll ofta tvingas att flytta när barnantalet växer. De fyrrarumslägenheter som finns är alltför få och blir sällan lediga. Bortsett från detta anser dock företaget, att man genom den genomförda fysiska upprustningen av Gamla Elineberg har fått ett bostadsområde som kommer att klara sig utan några större åtgärder de närmaste 20 åren.

För ytterligare läsning:

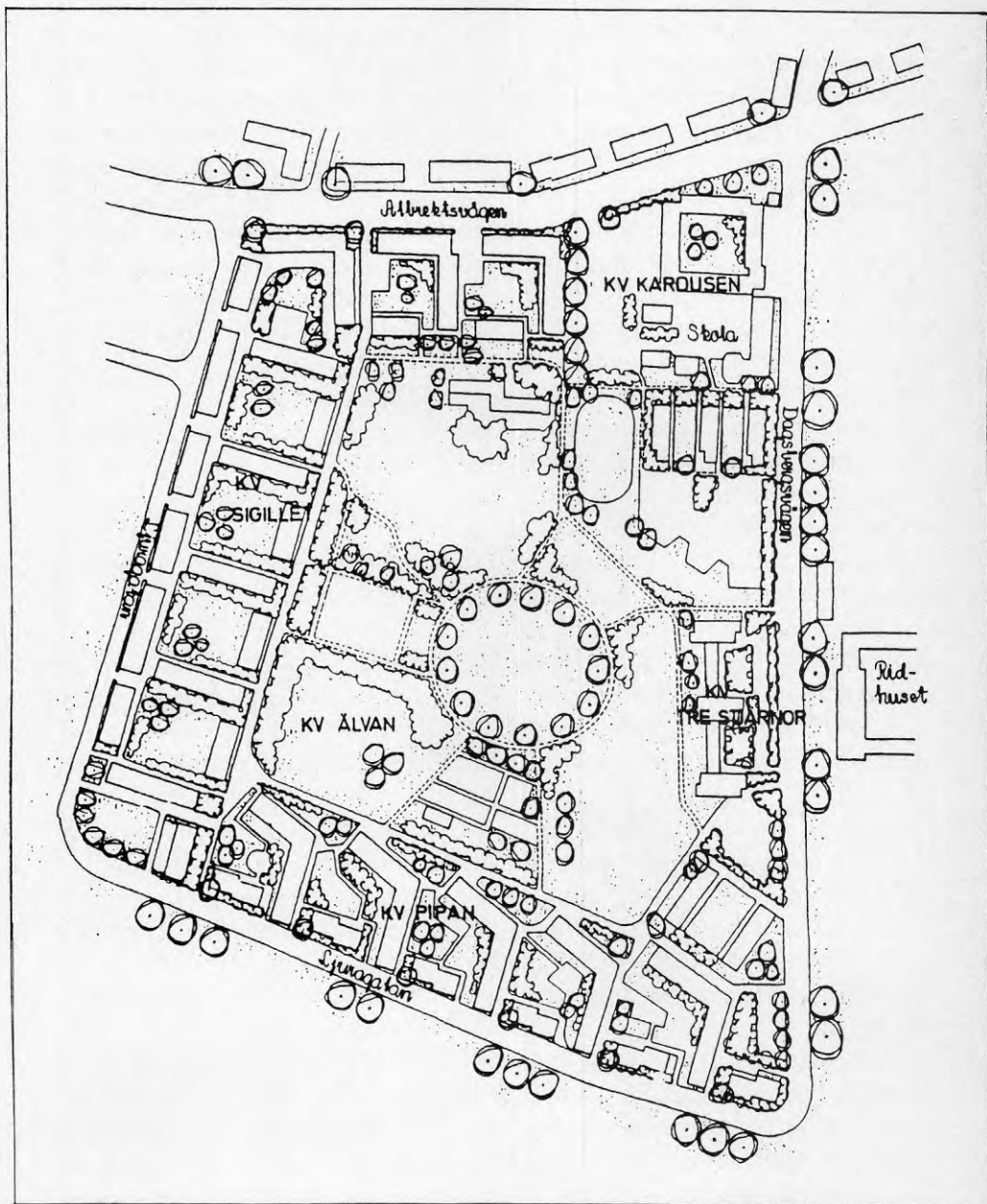
Wikström, T., 1987, Här är man hemma! Människor, gemenskap och bostadsförnyelse.

Wikström, T., Öresjö, E., 1990, Gamla Elineberg i Helsingborg. Forskning om förnyelse i ett 50-talsområde

Wikström, T., Öresjö, E., 1991, Gemenskap och omsorg med egna krafter. En utvärdering av SESAM-projektet

Wikström, T., 1992, Att bo på en byggplats och bygga på en boplats.

LJURA I NORRKÖPING



Ljura i Norrköping

Ljura är ett halvcentralt beläget bostadsområde i Norrköping med ca 1 200 lägenheter. Det är huvudsakligen byggt i början av 1950-talet och tillkom med det bostadssociala motivet att i första hand erbjuda barnfamiljer en bättre bostadsstandard. Husen är till största delen byggda i tre eller fyra våningar och grupperade kring mindre gårdar runt en mycket stor park. I slutet av 50-talet kompletterades bebyggelsen med tre punkthus i tio våningar som sammanbinds genom två låghus. I områdets ena ytterkant finns dessutom 44 småhus - byggda som radhus - varav hälften är upplåtna med privat bostadsrätt och hälften med äganderätt. I övrigt ägs samtliga hus utom två av det allmännyttiga bostadsföretaget Hyresbostäder i Norrköping AB. De två undantagen har byggts av Stiftelsen Pensionärshem.

Lägenhetssammansättningen i Ljura var vid projektstarten representativ för bostadsbebyggelse från 1950-talet i Sverige. Huvuddelen av lägenheterna var på två rum och kök, men det fanns även en hel del lägenheter med tre rum och kök samt ett fåtal fyrrarumslägenheter. Hissar saknades helt bortsett från dem i höghusen och den "provhiss" som installerades strax innan Ljura-projektet startade.

Servicen är, som så ofta i områden från detta årtionde, till stor del knuten till ett stadsdelscentrum. I detta finns en dagligvaruaffär, vissa specialaffärer samt post och en samlingslokal. Tidigare fanns även bank och apotek. Dessa hade dock lagts ner i början på 80-talet.

Även befolkningsmässigt är Ljura ett typiskt 50-talsområde. Det var hit, till ett nybyggt och modernt Ljura, 50-talets unga barnfamiljer flyttade från små och omoderna lägenheter i Norrköpings innerstad. Området sjöd av liv - stundom av busliv enligt lokalpressen - och det fanns massvis av ungar och tonåringar. Ljura var då ett av de barn-tätaste områdena i Norrköping. Enbart i en enda trappuppgång kunde finnas upp mot 20 barn.

Idag är det de äldre och stabila ljuraborna, som sätter sin prägel på området. De regelbundet återkommande bostadsmötena är välbesökta med god stämning och kaffedrickning. De gånger Ljura Spelmanslag är på besök blir det även allsång. Under senare år har dock den sociala miljön i Ljura i vissa stycken försämrats. Genom socialförvaltningens

försorg har missbrukare placerats i vissa av områdets enrumslägenheter. I de trappuppgångar där detta skett har det i flera fall blivit stökigt och oroligt, vilket skrämmt många av de äldre hyresgästerna.

Motiven bakom förnyelsen

Initiativet till en förnyelse av Ljura togs av Norrköpings kommun och utgick från samma problembild som flertalet övriga förnyelseprojekt i 30-, 40- och 50-talens bostadsområden. Lägenheterna var små och tillgängligheten dålig; behovet av service och omsorg hade förändrats; dessutom hade nya krav rests utifrån den nyorientering som ägde rum inom den institutionaliserade äldreomsorgen.

Med Ljura som åskådningsexempel ville kommunen arbeta fram ett nytt sätt att handskas med områdesförnyelse. Man ville komma bort från det sektoriserade arbetssätt, som traditionellt brukar prägla olika planeringssituationer och istället utveckla en helhetssyn som gjorde det möjligt att verka efter de intentioner som t.ex. stadsförnyelsekommittén givit uttryck för i sina betänkanden. Att stadsförnyelse inte enbart är en fråga om ombyggnad utan även om en kulturell och social förnyelse av befintliga miljöer. Syftet med Ljura-projektet var således inte bara begränsat till själva förändringarna i Ljura. Det måste även ses som ett avancerat försök att finna nya former för kommunens stadsförnyelsearbete i det halvgamla bostadsbeståndet.

Att förnyelsen av Ljura dessutom var Sveriges bidrag i ett av Nordiska ministerrådet initierat samnordiskt projekt om äldres boende vidgade Ljura-projektets syfte än mer. Utöver att vara ett renodlat kommunalt förnyelsearbete skulle man inom projektets ram även utveckla och förmedla goda exempel på åtgärder i boende, service och vård, som kunde öka möjligheterna för de äldre att leva ett så normalt och självständigt liv som möjligt.

Samordnad planering

Helhetssyn och äldres boende var bärande teman i Ljura-projektet. Ur organisationssynpunkt innebar detta att en mängd olika intressenter

fanns representerade i projektarbetet från lokala, kommunala och statliga organ.

På lokal nivå ingick representanter från alla kommunala förvaltningar samt bostadsföretag och landsting, uppdelade på en lednings- resp. projektgrupp. Ledningsgruppen bestod av politiker och VD:n för bostadsföretaget och projektgruppen av tjänstemän från motsvarande organ. Tanken bakom detta var att tjänstemännen - fristående från ledningsgrupp och de politiska grupperingarna - skulle ta fram underlag och utveckla idéer, som politikerna sedan skulle diskutera och fatta sina beslut utifrån.

På den statliga nivån intog socialstyrelsen en ledande roll och hade till sin hjälp en referensgrupp bestående av representanter för myndigheter och organisationer med anknytning till äldre och boende.

Till projektet knöts även tre forskare på deltid, vars uppgift var att på olika sätt medverka i projektarbetet på lokal nivå. Detta var helt frikopplat från min och Tomas Wikströms forskningsinsats, som mer renodlat varit inriktad på att studera och analysera innebörden av ett kommuninitierat förnyelseprojekt.

De boendes medverkan

Den tunga delen i de boendes medverkan i Ljura-projektet var knuten till de s.k. arbetsböckerna. 1 100 arbetsböcker delades ut och dessa kunde Ljuraborna arbeta med antingen i form av studiecirkel eller enskilt. 140 stycken kom ifyllda tillbaka och tillsammans med en gemensam skrivelse från radhuslängan sydöst om hyreshusen representerade de 16-17% av hushållen på Ljura.

Precis som i Norra Göta var det de i dubbel betydelse gamla Ljuraborna, som engagerade sig i förändringsarbetet. Huvudparten av dem som arbetade med arbetsböcker och cirkelverksamhet var mellan 60 - 75 år och nästan hälften hade bott i Ljura sedan området var nytt. Samma åldersgrupper var även de flitigaste besökarna på det fältkontor, som öppnades i samband med utdelningen av arbetsböckerna, liksom på de bostadsmöten som fortlöpande anordnades.

Men likheterna med Göta-projektet finns även på andra plan. Precis som i Norra Göta var det på den övergripande nivån de boende i Ljura hade möjlighet att framföra synpunkter på områdets förnyelse. När frågorna blev mer konkreta och mer direkt kopplade till ljurabornas egen boendesituation, blev möjligheterna att påverka i stort sett obefintliga. Det ombyggnadsförslag, som ingick i den förnyelseplan ljuraborna sedermera fick ta del av, var på intet sätt förankrat bland de boende. Precis som i Norra Göta stötte det på häftigt motstånd i form av protestlistor och tidningsartiklar. Men även det modifierade ombyggnadsförslag, som därefter utarbetades, kom att genomföras utan någon större inlevelse i de drabbades situation. T.o.m. befintliga uteplatser till lägenheter i bottenplanet kom att skövlas på sina buskar och blommor utan att bostadsföretaget hade någon som helst diskussion med berörda lägenhetsinnehavare om den framtida utformningen.

I Ljura-projektet fanns inte någon bärande idé kring *varför* de boende skulle medverka; bara *att* de skulle göra det. Därmed integrerades aldrig de boende - varken i stort eller smått - på ett reellt sätt i den process som såväl fysiskt som socialt och kulturellt skulle förnya den miljö de levde i.

Från ord till handling

Ljura-projektet startade 1983 med en inventeringsfas. Med hjälp av tillgänglig statistik, en bostadsocial inventering bland olika personalgrupper i området samt en intervjuundersökning bland Ljuras pensionärer gavs en beskrivning av boendesituationen i Ljura. I februari 1985 drogs de boende in i planeringsprocessen genom de s.k. arbetsböckerna. Detta åtföljdes av ett Öppet hus i april 1986, då förnyelseplanen för Ljura presenterades. På grund häftiga protester från de boendes sida mot de föreslagna ombyggnadsplanerna anordnades ett nytt Öppet hus i september samma år. Då presenterades ett starkt modifierat ombyggnadsförslag, som blev mer välvilligt mottaget av de boende. I november 1986 överlämnades därefter förslaget till "Förnyelseplan för Ljura" till kommunstyrelsen, som i sin tur skickade ut förslaget på sedvanlig remissbehandling. Denna tog närmare ett helt år i anspråk och först under hösten 1987 kunde förslaget överlämnas till respektive ansvarigt organ för fortsatt behandling. I och med detta

Förnyelseplan för Ljura

- **Ombyggnad**

Sju trevåningshus byggs om. I de tre första görs ombyggnad av lägenheter endast på ett plan per hus. Dessa plan används till vårdlägenheter respektive större lägenheter. Erfarenheterna från dessa ombyggnader och kontakter med berörda boende ska avgöra hur omfattande förändringarna ska bli i de övriga husen.

I sex trappuppgångar i fyra våningshus installeras hiss och görs lägenhets-sammanslagningar. Handikappanpassade lägenheter erhålls genom samman-slagning av ett or belägna på gavlarna.

Förutom i nämnda fall installeras hiss i ytterligare sex trappuppgångar

- **Kompletteringsbebyggelse**

Genom nybyggnad av familjelägenheter i ett hörn av parken - det närmast skolan - tillförs Ljura 150 nya lägenheter

- **Lokal bostadsförmedling**

Förslaget innebär att boende på Ljura i vissa sammanhang har förtur till lägenheter i området (vid flyttning pga ombyggnad, vid fördelning av handi-kappanpassade lägenheter, vid fördelning av större lägenheter lämpliga för barnfamiljer)

- **Förbättring av utemiljön samt av trafik- och parkeringssituationen i området.**

- **Att en områdeslokal anordnas**

Områdeslokalen ska dels tjäna som lokal för olika typer av fritidsverksamhet, dels vara gruppcentral för den ena av två hemtjänstgrupper i Ljura

- **Att en vårdenhet ska inrättas**

Vårdenheten består av fem vårdlägenheter samt en avdelning för dagsjukvård och riktar sig enbart till åldersdementa. I anslutning till vårdenheten anordnas en gruppcentral för den andra hemtjänstgruppen i Ljura.

- **Utvecklings- och förändringsarbeten inom hemtjänstens verksamhets område**

avvecklades också projektorganisationen, då tanken var att hela förändringsarbetet skulle genomföras med givna resurser och inom den reguljära verksamhetens ram.

Ombyggnaden av ett antal enrumslägenheter till handikappanpassade tvårumslägenheter startade ganska omgående och åtföljdes relativt snabbt av en ombyggnad av det hus där de fem vårdlägenheterna med åtföljande dagsjukvårdscentral för senildementa skulle inrättas på ett av de tre våningsplanen. Invigningen av detta skedde i februari 1989. Därefter kom dock den fortsatta ombyggnaden att genomsyras av tvehägsenhet från bostadsföretagets sida. Uppgjorda planer ändrades gång på gång. Det tycks som om bostadsföretaget egentligen hade ett ganska ljunt intresse för de ombyggnadsplaner som arbetats fram i Ljura-projektets regi. Berörda ljurabor fortsatte att protestera, ombyggnadslånen försämrades kraftigt och genom kompletteringsbyggelsen (inflyttningsklar 1992/93) kunde man lösa bristen på stora lägenheter i området.

En partiell ombyggnad av två trevåningshus kom dock att genomföras under 1990/91. Detta gjordes utan att bostadsföretaget hade utvecklat någon genomtänkt ombyggnadsstrategi, vilket fick en rad negativa konsekvenser i organiseringen av den praktiska ombyggnadsverksamheten men också i bostadsföretagets samverkan med berörda hyresgäster. Sålunda fanns stora brister i den styrning, som behövs för att samordna arbeten som skall utföras av olika underentreprenörer liksom av bostadsföretagets egen underhållsavdelning. Krockarna mellan olika arbetsmoment var graverande många och för de boende visade sig detta i ständiga överraskningar. Den information, som de boende fick, stämde ofta inte överens med vad som egentligen kom att hända och ibland fick de inte veta någonting alls. Ombyggnadsarbetet hade helt enkelt inte till fullo planerats med hänsyn till att arbetet skulle utföras i bebodda hus.

De förnyelseförslag, som på ett mer påtagligt sätt berörde ljuraborna i gemen och som dessa även visat stort intresse för i arbetet med arbetsböckerna, hade fram till hösten 1990 - dvs 5½ år efter det att ljuraborna engagerades i områdesförnyelsen - helt lyst med sin frånvaro. Områdeslokalen invigdes efter många om och men från bostadsföretagets sida först i augusti 1990. Upprustningen av en förbuskad och delvis otidsenlig utemiljö har bara påbörjats. Flera av ledamöterna i

den tidigare fungerande projektgruppen på tjänstemannanivå uttryckte dessutom farhågor i de nyckelintervjuer jag genomförde maj 1989 att upprustningen av utemiljön aldrig skulle komma till stånd. Därtill har bostadsföretaget ditintills visat ett alltför ringa intresse.

Att Ljura-projektet resulterade i så få synliga förändringar bidrog till att de boende i Ljura utvecklade en negativ syn på vad Ljura-projektet kom att stå för. Det var mycket prat, men lite som hände i praktiken. De boendes engagemang i samband med arbetsböckerna fångades därmed aldrig upp. Enligt flera av de i maj 1989 intervjuade tjänstemännen suckade därför bara ljuraborna, när förnyelseprojektet kom på tal. "Puh!!!! Kom inte och prata om Ljura-projektet", var de boendes kommentar. Men även bland dem som arbetade i Ljura växte missmodet, när tiden gick och ingenting hände. Den hemtjänstgrupp, som skulle få sina problem med personallokaler lösta i samband med områdeslokalens tillkomst, kände sig gång på gång lurad när tidsplanen ständigt försköts. Stämningen i gruppen var upprörd och hemtjänstassistenten fruktade att personalen skulle sluta om inte lokalfrågan löstas inom rimlig tid.

Ett genomgående problem vid förnyelsen av Ljura var bristen på samband mellan ord och handling. Inte heller utvecklades någon beredskap att arbeta på både lång och kort sikt, trots att detta varit uppe till diskussion i upptakten på Ljura-projektet. Vissa förslag på förändringar skulle ju ha kunnat åtgärdas relativt snabbt, medan andra med rätta måste ske på sikt. Nu blev allt lagt "i malpåse" - även sådant som borde ingå i normalt underhåll - i väntan på den "stora" förnyelsen, som ingen dessutom tycktes ha en klar bild av hur och när den skulle genomföras.

Sammanfattande kommentar

Det som skiljer Ljura-projektet från många andra försök med bostadsförnyelse är bredden i angreppssättet. Att man försökte bryta verksamhetsfrågor mot stadsplanefrågor mot bostadsförvaltningsfrågor, som en av de intervjuade politikerna uttryckte det. Visserligen förekom det under samma tidsperiod även andra kommuninitierade förnyelseprojekt i 30-, 40- och 50-talens bostadsområden, såsom t.ex. Projekt Norr i Örebro (Danermark et al 1986) och Kortedala-projektet

i Göteborg (Gunnemark et al 1991), men inget av dessa hade samma bredd som det i Ljura. I Ljura deltog inte bara de olika kommunala förvaltningarna utan även landstinget och fastighetsägaren i en och samma projektorganisation. Ur forskningssynpunkt har det givit en intressant möjlighet att analysera vad som händer, när man i en och samma planeringsuppdrag för samman yrkesmänniskor med olika referensramar både vad gäller sättet att identifiera problem och föreslå lösningar. Erfarenheterna från Ljura pekar nämligen på att stadsförnyelsearbetet inte bara är som ett möte mellan två världar; planerarnas värld kontra de boendes. Även inom planerarvärlden finns skillnader. Detta är viktigt att göra klart för sig, om man skall förstå vad som händer när välformulerade målbeskrivningar översätts till praktisk planering.

Av de nyckelintervjuer, som genomfördes bland deltagande politiker och tjänstemän, framkom att den sociala sidan fungerade annorlunda än den tekniskt/fysiska. Medan de som arbetade på den sociala sidan förde ganska ingående idé- och planeringsdiskussioner om de problem de ville lösa, uppfattades detta av den "motsatta" sidan - den tekniskt/fysiska - som att projektet flödade ut, blev luddigt, flummigt och föga resultatriktat. De senare förväntade sig istället att de ytterst ansvariga för projektet snabbt skulle bestämma sig för hur lägenhetsfördelningen skulle se ut, hur många hissar som skulle installeras osv. Det låg långt utanför deras referensramar och traditionella arbetssätt att problematisera gängse ombyggnadsstrategier och försöka utveckla nya. Först med berörda ljurabors högljudda protester mot de först presenterade ombyggnadsplanerna startade en dylik diskussion, som dock aldrig till fullo utvecklades.

Även i frågan om boendemedverkan fanns viktiga skillnader. Vissa såg detta som något nödvändigt ont, medan andra såg det i mer ideologiska termer, som ett sätt att bland vanliga människor föra ut en diskussion om olika planeringsproblem. I stort var dock de flesta deltagande politikerna och tjänstemännen positiva till detta första försök i Norrköpings kommun att föra in de boende redan i planeringsskedet. Samtidigt blev de också medvetna om att boendemedverkan var något mycket svårare än de först kunnat ana. För en viss aningslöshet låg säkert bakom att man i projektets inledningsskede aldrig hade någon djupare diskussion om hur de boendes synpunkter skulle behandlas och värderas. Man enades om att det var viktigt att dra in de boende.

Men *varför* och *hur* insamlat material skulle användas gjorde man inte klart för sig. Därmed liknar boendemedverkan vid Ljuras förnyelse förhållandena i Norra Göta. De boende fick delta i diskussionen kring projektets övergripande frågor och ge synpunkter, men det förelåg ingen konkret och "institutionaliserad" förhandlingssituation som i Gamla Elineberg.

Arbetsböckerna behandlade t.ex. överhuvudtaget inte lägenhets-sammanslagningar, trots att detta är en förnyelseåtgärd som i allra högsta grad berör de boende. Enligt uppgift från projektledningen berodde detta på att det skulle ha lett till konstiga diskussioner bland de boende. Därför kom de boende liksom även flera av ledamöterna i projekt- och ledningsgrupperna, vilket nyckelintervjuerna visade, att sväva i fullständig okunnighet om de planer, som alltsedan starten funnits på långtgående lägenhetssammanslagningar. Först i november 1985, när arbetsböcker och studiecirklar redan var ett avslutat kapitel, blev detta känt för alla och envar. Då presenterade bostadsföretaget ett ombyggnadsförslag, som gick ut på att sju hus skulle tömmas på sina ursprungliga hyresgäster och byggas om åt barnfamiljer (dvs. större lägenheter) samt utrustas med hiss. Av förklarliga skäl blev berörda hyresgäster mycket uppbragta. De som deltagit i cirkelverksamheten kände sig dessutom grundlurade. "Här har man suttit och diskuterat vad som är bra och vad som är dåligt i lägenheterna och när det kommer till kritan åker man ut helt och hållet", kommenterade en bitter ljurabo den uppkomna situationen.

Det presenterade ombyggnadsförslaget hade ingenting med äldre och äldreomsorg att göra. Detta är intressant att notera med tanke på Ljura-projektets deltagande i den nordiska försöksverksamheten. På bostadsföretaget förklarade man den uppkomna situationen med att man "hamnat i en rävsax". Ute i området tryckte hyresgästerna på om 30-årsreoveringarna och inom Ljura-projektet fördes inte några diskussioner som gav bostadsföretaget nya infallsvinklar på hur en ombyggnad skulle kunna gå till. Därför "dammade man av" ett gammalt ombyggnadsförslag, som framtagits redan *innan* Ljura-projektet startade.

Valet av fastigheter, som skulle tömmas på sina hyresgäster, hade gjorts enbart utifrån en teknisk och ekonomisk bedömning. Någon social analys av t.ex. hushållsstrukturen i de olika husen hade inte före-

kommit. Om man gjort detta hade man funnit att andelen yngre hushåll varierade mellan olika fastigheter och t.o.m. mellan olika trappuppgångar. Enbart i de sju hus, som ombyggnadsförslaget omfattade, fanns betydande variationer. I det hus man skulle starta med var endast 5 av 20 hushåll (= lägenhetsinnehavaren) under 55 år. Motsvarande siffror i ett av de andra husen var 13 av 20 hushåll. Detta är inte någon oväsentlig kunskap vid planeringen av en ombyggnadsprocess. Som våra studier i Norra Göta visade, är det människor runt pensionsåldern eller äldre som drabbas allra hårdast av förändringsarbetena i 40- och 50-talens hyreshusområden. Vid den tidpunkt, då ombyggnadsförslaget diskuterades i Ljura-projektet, var detta känt av projektledningen.

Efter kraftiga protester från de boendes sida, negativa artiklar i lokalpressen och under trycket av att ingå i ett offentligt försöksprojekt, tog ledningsgruppen för Ljura-projektet tillbaka det framlagda ombyggnadsförslaget och gav bostadsföretaget i uppgift att ta fram ett nytt. Det var då idén om en *partiell ombyggnad* föddes. Vid ombyggnaden av de tre första fastigheterna skulle endast ett våningsplan per hus friställas för lägenhetssammanslagningar, medan övriga lägenheter enbart skulle genomgå sedvanlig 30-årsrenovering. Därtill skulle fasadrenoveringar, balkongbyten och hissinstallationer utföras och varje hus skulle även utrustas med en egen tvättstuga.

Rent teoretiskt förefaller idén med en partiell ombyggnad utvecklingsbar. Med relativt måttliga insatser kan man förse ett äldre bostadsområde med ett antal nya, rymliga lägenheter, samtidigt som man även ökar tillgängligheten och höjer standarden på de gemensamma utrymna. Som den kom att genomföras i Ljura var den dock mindre lyckad. På de våningsplan, bostadsföretaget valde att bygga om, bodde flera starkt rotade äldre personer som bostadsföretaget på olika sätt försökte övertala att flytta därifrån. I några fall lyckades detta. Men flera motsatte sig ihärdigt flyttning och deras lägenheter lämnades slutligen utanför den ombyggnad som genomfördes. Bland de som vägrade, trots ihärdiga övertalningsförsök, fanns t.ex. en dövstum kvinna som för att kunna bo ensam i en vanlig bostadslägenhet var starkt beroende av att leva i en känd miljö. Men även bland dem som gick med på att flytta fanns flera som på ett tragiskt sätt rycktes upp från en tät och positiv grannsammanhållning.

Det är uppenbart att äldrefrågan aldrig på allvar integrerades i den totala problembilden vid Ljuras förnyelse. Förklaringen till detta får man söka i själva aktörsperspektivet. I Ljura-projektet fanns ju en rad olika typer av aktörer, uppdelade på både kommunal och statlig nivå. Aktörer, som inte bara hade olika yrkesmässiga referensramar utan också skilda motiv och utgångspunkter för sitt deltagande. Motivet att utveckla äldrefrågan i en konkret stadsförnyelsesituation var alltså inte huvudintresset för alla deltagande parter. Istället måste det knytas till socialförvaltningens och landstingets pågående arbete att på kommunal nivå finna nya former för den framtida äldreomsorgen och äldre vården. Samma motiv låg också bakom socialstyrelsens engagemang. Men inte ens hos dessa aktörer var det frågan om att arbeta med *hela* äldreproblemet i samband med stadsförnyelse. Intresset var snarare knutet till möjligheten att kunna utveckla nya idéer som alternativ till den *institutionaliserade* äldreomsorgen. I Ljura-projektet var detta intresse dessutom insnävat till att enbart gälla ett antal vårdlägenheter för diagnostiserade åldersdementa. En viktig men ur Ljurabornas synvinkel tämligen marginell företeelse. Till primärvårdens förvåning kunde man inte ens fylla de fem lägenheter, som sedermera kom till stånd, med personer från Ljura.

I Ljura-projektet användes således mycken energi och resurser att inventera, analysera och diskutera problem och möjligheter vid förnyelsen av ett 50-talsområde. Utifrån det perspektivet måste man bedöma det hittills uppnådda resultatet som magert. Den föreslagna förnyelseplanen var tämligen konventionell; inte heller utvecklades någon strategi för hur arbetet med en förändringsprocess borde utformas eller hur man bygger upp en samverkan med berörda boende i området. Bostadsföretagets halvhjärtade ombyggnadsförsök är bara ett i raden av exempel som illustrerar detta. Det tycks som om Ljura-projektet växte såväl boende som involverade tjänstemän över huvudet. Bägge parter tycks ha haft svårt att koppla samman sin egen vardagsverklighet och sitt eget vardagskunnande med den övergripande diskussion som fördes om Ljuras förnyelse. Bland de boende visade sig detta bl.a. på de ständigt återkommande bostadsmötena i hyresgästföreningens regi. Redogörelser om Ljura-projektets framskridande möttes för det mesta av några enstaka frågor eller av total tystnad, samtidigt som samma mötesdeltagare därefter livligt diskuterade 30-årsrenoveringar, dålig belysning och kabel-TV.

Det intressanta är dock att även många av tjänstemännen kände sig främmande inför den diskussion som fördes om Ljuras förnyelse. Det framgår av nyckelintervjuerna. Flertalet av dem som deltog sade att de hade haft svårt att se sin plats i projektet. Man hade därför bara suttit av sammanträden, deltagit som observatör, suttit och väntat på att sammanträdena skulle ta slut, så att man fick gå hem och jobba osv. Ljura-projektet blev något man skötte med vänsterhanden; inte bara för att arbetet stundom kändes ineffektivt utan också för att mer konkreta och som det upplevdes mer angelägna arbetsuppgifter tryckte på och upptog ens intresse. Ju djupare jag trängde i Ljura-projektets arbetssätt, ju mer konfunderad blev jag inför det av projektledningen ständigt återopade begreppet helhetssyn. Det användes som honnörsord då projektet beskrevs och som motargument mot dem som framförde kritik (och som då inte ansågs ha en helhetssyn). Det gick troll i detta att ha en helhetssyn, samtidigt som fler än jag drog slutsatsen att helhetssyn och samordnad planering endast skenbart hänger samman. Att tro sig skapa en helhetssyn genom att föra in allt under en hatt skapar bara nya problem, som en av de intervjuade tjänstemännen uttryckte det. Ord och handling gled isär. Att arbeta fram ett förslag till förnyelse blev poängen med projektet; inte att något hände i praktiken.

För ytterligare läsning:

Öresjö, E., 1988, En analys av Ljuraprojektets arbetssätt

Öresjö, E., Wikström, T., 1990, Ljura i Norrköping. Forskning om förnyelse i ett 50-talsområde

Wikström, T., 1992, Att bo på en byggplats och bygga på en boplats

Lundh, U., 1992, Vård och omsorg i eget boende på äldre dar

Tre förnyelseprojekt - tre tillvägagångssätt

Att arbeta med stadsförnyelse är svårt. Det bekräftas än en gång av förnyelseprojekten i Norra Göta och Ljura. Trots ambitiösa projektuppläggningar med stöd från olika statliga organ visade det sig svårt att omsätta 80-talets bostadspolitiska mål om varsamhet, boendemedverkan, förnyad äldreomsorg och helhetssyn i en praktisk förnyelseverksamhet på bostadsområdesnivå. I Norra Göta fann vi i våra studier att många boende - framför allt de äldre - trots allt tal om boinflytande och äldreomsorg kände sig maktlösa och överkörda. Boendekvalitéer, som de upplevde som viktiga offrades saklost vid förnyelsen, inte sällan till men för deras hälsa och välbefinnande. I Ljura däremot hade man svårt att omsätta ord i praktisk handling. De förväntningar den mångfasetterade planeringsfasen födde hos de boende kom bara till ringa delar att infrias. Äldre frågan reducerades till ett antal vårdlägenheter för åldersdementa och de få hus, som hitintills har genomgått en ombyggnad, förändrades utan någon större hänsyn till dem som bodde där. Även begreppet helhetssyn blev mer och mer problematiskt ju längre tiden led. Vad stod ordet för? Var det en chimär eller endast en annan benämning för samordnad planering?

Boinflytande och äldreomsorg; helhetssyn och äldres boende var de teman som bar upp Göta- respektive Ljura-projekten. Men som utvecklingen kom att gestalta sig, blev vi som forskare alltmer undrande över skillnaden mellan vad som sas och vad som gjordes. I Göta-projektet trodde vi till en början att de uppkomna problemen bottnade i bristande kunskap inom det sociala området i och med att socialtjänsten i princip inte medverkade i själva förnyelsearbetet, och att projektet därmed saknade den kompetens som krävdes för att bostadssociala mål om boinflytande och äldreomsorg skulle kunna fullföljas. Som det nu blev utvecklades förnyelsen av Norra Göta till en ganska renodlad teknisk/ekonomisk ombyggnadsverksamhet, om än med sociala övertoner i själva idédiskussionerna.

I Ljura-projektet deltog representanter från alla de kommunala förvaltningarna samt från det allmännyttiga bostadsföretaget och landstinget i en ambitiös satsning att utifrån en helhetssyn arbeta med förnyelsen av ett specifikt bostadsområde. Att arbeta utifrån en helhetssyn ledde dock inte automatiskt till att man undgick de problem och de motsättningar, som präglar många stadsförnyelseprocesser. Till detta

kom sedan en rad olika typer av samordnings- och ansvarsproblem. I realiteten blev Ljura-projektet ett gigantiskt utredningsarbete utan någon utarbetad strategi för hur förnyelsearbetet skulle fullföljas i praktiken. När förnyelseplanen var antagen avvecklades projektorganisationen, och de förändringar som sedan kommit till stånd inom de reguljära verksamheternas ram har i många stycken varit tafatta och stundom till och med dåligt genomtänkta.

I Gamla Elineberg var utvecklingen radikalt annorlunda. Detta område, som egentligen valdes för dess speciella ombyggnadsteknik (ombyggnad med kvarboende hyresgäster), visade sig med tiden innehålla en rad intressanta förnyelseinsatser både på det fysiska och sociala planet. I ständig dialog med de boende genomförde bostadsföretaget inom den ordinarie verksamhetens ram en rad framåtsyftande förändringar både på det fysiska, förvaltningsmässiga och bostadssociala området. Till en början uppfattade vi forskare detta som en typ av pragmatiska ad hoc-insatser, som mot bakgrund av erfarenheterna i Norra Göta och Ljura gjorde oss än mer undrande inför planeringens möjligheter. I stort sett utan att ha fått några speciella experimentpengar och utan att ha presenterat någon vittomfattande förnyelseplan lyckades Hälsingborgshem, med de boendes aktiva och engagerade medverkan, rusta upp och förnya ett område av samma typ som Norra Göta och Ljura.

Bakom den till synes skenbara "planlösheten" i Gamla Elineberg fanns dock - det upptäckte jag under arbetet med den teoretiska referensramen - en annan typ av planeringsprocess än den som utvecklats i de två andra studerade förnyelseprojekten. Jag skulle vilja kalla den för "dialog-planering". De befintliga hyresgästerna var "navet i hjulet". I dialog med dessa växte de stegvisa förnyelseinsatserna fram. Ord och handling knöts ihop, liksom förnyelsemoment och förvaltningsperspektiv. Detta är en annan form av helhetstänkande än det Ljura-projektet gav uttryck för, något som än en gång understryker behovet av en teoretisk referensram mot vilken de olika förnyelseprojektens arbetsätt kan diskuteras.

De tre förnyelseprojekt vi har studerat har alltså arbetat utifrån tre helt olika typer av förhållningssätt. Som det empiriska materialet visar, har detta lett till vitt skilda typer av förnyelseprocesser. Det är således inte ambitionsnivån som växlat. I alla tre projekten har det funnits

starkt engagerade projektmedarbetare. Skillnaderna återfinns istället i de skilda planeringsfilosofier som bildat utgångspunkt för respektive förnyelsearbete. För att göra detta diskuterbart ur såväl ett inomvetenskapligt som ett utomvetenskapligt perspektiv krävs någon form av teoretisk referensram. Jag har då valt att med hjälp av litteraturstudier mejsla ut de bärande tanke- och handlingsmönstren i svensk samhällsplanering. I de två följande kapitlen lämnar jag alltså den konkreta förnyelseverksamheten på bostadsområdesnivå och tar den omväg Karel Kosík-citatet ger uttryck för på rapportens första sida. I kapitel 6 återkommer jag dock till de tre fallstudierna, för att i ljuset av den teoretiska referensram som utvecklats, diskutera innebörden i de olika angreppssätt som valts vid de tre förnyelseprocesserna.

I trappan
lever en decennielång tradition
av mänsklig kontakt
med grannarnas bråk
grannfruns blindtarmsinflammation
då alla i huset är inblandade
med önskan om allt gott
som behövs för att klara sig
genom människoskärarens
slöslipade knivar

den dag frun återvänder hem
kommer alla i trappan
hälsar på och frågar
hur står det till

det är där
kvartersbutikerna säljer nyfångad sill på hösten
det är där
bagaren öppnar klockan sex på mornarna
för att sälja färskt bröd till frukost

det är där
vi kan se människor
stanna på gatan
och prata med varandra

det är där
"Allmännyttan" vill riva alla gamla hus
för det finns för många pensionärer
och studerande i området
kommunen får så lite
skatteintäkter av dom
så
det ska bli nya stora
lägenheter för barnfamiljer
säger "Allmännyttan"

(ur Erkki Lappalainen och Micke
Bergs diktbok "I Mullvaden levde vi")

Kapitel 4

SAMHÄLLSPLANERINGENS IDÉHISTORISKA RÖTTER OCH NUTIDA PROBLEM

Den sociala rationalismen

Den tankemodell, som djupast påverkat det svenska samhället och den svenska planeringspraxisen under vårt århundrade, är övertygelsen att det finns en optimal, tekniskt rationell lösning på alla de problem som kan uppstå inom samhällets ram. I avhandlingen *Värdenihilism och vetenskap. Uppsalafilosofin i forskning och samhällsdebatt under 20- och 30-talen* visar idéhistorikern Staffan Källström hur detta tänkesätt bröt fram i det svenska samhället i början av detta århundrade både som filosofiskt/vetenskapligt begrepp och som politiskt ideal. Samhällsbyggandet kom att ses som en rationell process, som en social ingenjörskonst på skilda nivåer, där varje samhällsproblem hade en strängt rationalistisk lösning. "Dess romantik är ingenjörens", som Gunnar Myrdal 1932 skrev i en Spektrumartikel om den nya social-politiska ideologin (S. Källström 1984).

Kårt barn har många namn. Det Staffan Källström i sin avhandling benämner *den sociala rationalismen* kallas i den internationella debatten om modernism och modernitet för *det moderna* och bland nordiska arkitekter och stadsplanerare för *funktionalism* (Bohm 1985). I detta sammanhang känns det även relevant att anknyta till två tidstypiska svenska begrepp som *den svenska modellen* och *Folkhemmet*. För även om dessa ismer och uttryckssätt inte överlappar varandra, varken i tidsperspektiv, innebörd eller geografisk spridning, har de tron på vetenskapens möjlighet att skapa ett ordnat och rationellt samhälle gemensamt. Det "modernas" genombrott i västvärlden bars upp av en vetenskapsoptimism, som i stort omyndigförklarade vardagslivets förnuft. Lekmännens vardagsföreställningar uppfattades som ogrundade och diffusa i motsats till experternas och politikernas vetenskapligt uppbyggda faktasamlingar (Bertilsson 1987).

I boken *I framtidens tjänst. Ur Folkhemmets idéhistoria* finns ett tiotal olika uppsatser, som tillsammans tecknar den nya tiden och de nya tänkesätt som började slå igenom i Sverige under 30-talet. Så här skriver t.ex. Elsy Wennström i sitt bidrag *Drömmen om den nya familjen. Alva Myrdal och befolkningsfrågan*:

1930-talet var i mycket en tid utsatt för 'det sunda förnuftets prövningsvind'. Sakkunskap och makthavare gjorde sitt bästa för att inmuta alltfler områden av mänskligt liv, alltifrån bostäders yttre utseende till villkoren för medborgarnas fortplantning. 'Ned med skönheten' och 'Fram för ordning' kunde läsas i Stockholmsutställningens bibel acceptera. Planhushållningsdebatten rasade - arbetslösheten var en rot till samhällsvetenskapernas letande efter nya modeller. Rationalitet och effektivitet blev något av honnörsord. Dessa uttryck är också ständigt förekommande i *Kris i befolkningsfrågan*. Här gäller det att effektivt utnyttja tillgängliga resurser och ordna människors liv så förnuftigt som möjligt, i såväl hem som samhälle.

.....

Ett samhälle av ovan skisserat slag kräver uppenbarligen en noga genomtänkt organisation, men också en mängd experter. Bostäder skall inspekteras, på något sätt måste samhället få kunskap om vilka familjer som växer och när, 'hälsomål' skall komponeras, 'överproducenten' bringas i kontakt med 'underproducenten' - dessutom måste hela tiden statistik upprättas över verkligheten, enkäter utföras, barn testas osv., för att utöka kunskapen inför vidare reformer. Ty ur samhällsingenjörens synvinkel är inte samhällsutvecklingen given - det finns ständiga möjligheter till ingripande.

(Wennström 1986:149,151)

30-talets vision om det goda samhället sträckte sig alltså över såväl ett ekonomiskt som ett social- och bostadspolitiskt program med omfattande samhälleliga förändringar i alla avseenden. Det är detta som var den stora socialdemokratiska innovationen och som internationellt kom att saluföras under rubriken "den svenska modellen".

Inom bostadsplaneringens område finner man även uttrycket "The new Empiricism", myntat av en engelsk arkitekturtidskrift. Det användes lite retsamt om de svenska arkitekternas snusförnuftighet, men framför allt med ett stort mått av respekt och uppskattning för de utifrån funktionsstudier omsorgsfullt utformade bostäderna. Med "The new Empiricism" placerades Sverige på den internationella arkitekturkartan under 40-talet (Rudberg 1987). Här liksom i samhällsbyggandet i stort skedde detta utifrån en mycket stark tilltro till vetenskapens möjligheter att lösa allehanda problem genom att skapa det rationella samhället.

Den nya socialpolitiska ideologin bär inom sig starkt radikala och i viss mån revolutionära möjligheter. Den är intellektualistisk och kyligt rationalistiskt, medan den gamla, som ännu regerar, var åtskilligt sentimental. Den har betydligt mindre respekt för det beståendes rationalitet. Den är i hög grad befriad från de liberalistiska idébromsarna. Å andra sidan är den alltför tekniskt orienterad för att förlora sig i rent allmänna och ovärldsliga idealkonstruktioner. Ty den är "saklig". Dess romantik är ingenjörens.
(Myrdal 1932:25)

Denna starka tro på möjligheten att bygga upp det goda samhället med hjälp av strikt vetenskapliga metoder avspeglade sig naturligtvis också i människosyn och värdeteori. Som Staffan Källström påpekar i sin avhandling är det rationella samhällsbyggandet framför allt betjänt av den typ av människa, som villigt låter sig anpassas till de överordnade samhälleliga målen och som solidariserar sig med samhällets långsiktiga utveckling. Och vad gäller värdeteorin finns det inte utrymme för föreställningen av absoluta eller heliga värden (Källström 1984). Man kan också uttrycka det som Roger Qvarsell gör i inledningen till boken *I framtidens tjänst. Ur Folkhemmets idéhistoria*:

Det var viktigare att samhället fungerade väl än att alla enskilda människor fick leva på sitt sätt.
(Qvarsell 1986:18)

Natten är välsignelse och ljuv för de åldriga städerna som längtar att få dö och för alltid sluta ögonen för ljusets vita smärta

Men de unga städerna,
de växande, bullrande, målbrottshesa, av livsfröjd besatta städerna
glöder i mörkret och mumlar hela natten,
vrider sig oroligt
och spanar runt alla hörn efter den nya dagen,
ivriga att få kasta sig över den,
gripa den som en älskarinna,
omfamna, kyssa, bita -
utgjuta sin krafts överflöd i dess sköte.

(Ur Arthur Lundkvists diktsamling Glöd, 1928)

En progressistisk planeringsmodell

Den moderna vetenskapen skulle dock inte bara tjäna de politiska strävandena att skapa det goda och genomskinliga samhället. Det skulle även - i linje med upplysningstidens ideal - befria människorna från traditionens och historiens ok. För den moderna människan skulle det inte finnas någon dåtid, endast en framtid. Ett av de tydligaste exemplen på detta var det funktionalistiska stadsplanetänkandet, såsom det växte fram under 20- och 30-talen. Funktionalisterna gick till angrepp mot allt som hade med tradition och invanda föreställningar att göra, både mot borgerskapets och allmogens. De såg allt som kunde associeras till det gamla - hur väl det än fungerade i sitt sammanhang - som en del av det B-Europa som måste övervinnas för att ett nytt och bättre framtidsland skulle kunna skapas (Thörn 1986).

Funktionalisterna bakom Stockholmsutställningen och programskriften *acceptera* liksom Gunnar Myrdal i den ovan citerade *Spektrum-artikeln* stod för det stadsbyggnadsideal Françoise Choay i sin idé-historiska undersökning av den moderna stadsplaneringens uppkomst benämner progressistisk. Kännetecknande för detta ideal var nämligen en stark tro på förnuftet och en lika stark tro på framtiden. Med vetenskapens hjälp skulle sociala och ekonomiska framsteg kunna vinnas till gagn för ett bättre och mer välordnat samhälle. Människan sågs som universell med naturgivna behov. Med förnuftets hjälp skulle det därför vara möjligt att tänka fram en universell rumslig ordning som bäst skulle passa denna universella människa. Det goda livet hägrade i framtiden (Choay 1969).

Exempel på detta framtidstänkande och denna starka framtidstro kan man även finna inom konsten och litteraturen. Ivar Lo Johansson gick på Stockholmsutställningen och letade efter den *nya människan*, (vilken han inte hittade). Och Arthur Lundkvist kom 1928 ut med diktsamlingen *Glöd*, i vilken den nya tiden besjöngs. Hela samhället genomsyrades av förhoppningarna kring det modernas genombrott. Och får man tro den norske statsvetaren Øyvind Østerud var detta långt mer framträdande i Sverige än i våra nordiska grannländer. I uppsatsen *Nationalism och modernitet. Ett skandinaviskt perspektiv* skriver han:

I Sverige kännetecknades den progressiva nationella ideologin just av sin programmatiska modernitet, utan förankring i historia och för-modern tradition. Här blev historiska rötter ideologiskt irrelevanta i långt större utsträckning än i grannländerna. Modernitetens kris har därför också blivit mer traumatisk, och under det senaste årtiondet gått djupare än i Danmark och Norge. (Østerud 1987:126)

Det moderna och det postmoderna

Riva och *bygga nytt* var 30-talsradikalernas paroll både i andlig och materiell betydelse. *Bevara* och *förbättra* är dagens. Klassiska begreppspar som radikal/konservativ och modernitet/traditionalitet har därmed blivit alltmer vaga i konturerna och osäkra till sin innebörd. De som idag ser sig som radikala vill t.ex. ersätta begreppet *utveckling* med ett konservativt begrepp som *bevara*. De vill bevara miljön, freden, städernas fysiska struktur osv. och ser som sin uppgift att försvara något värdefullt hellre än att uppnå något önskvärt. Därmed har det skett ett påtagligt skifte, där de radikala blir mer och mer konservativa, medan en del av dem som kallar sig konservativa skriver under på huvudlösa tillväxtprogram och applåderar teknologiska förändringar och maktackumulationer (Zivkovic 1989). Detta ska då jämföras med ordböckernas definition av de två orden. I dessa står *radikal* för reformivrig och vänstersinnad; *konservativ* för bevarande, för en som vill bevara det bestående, högersinnad.

Den vindkantring, som ägt rum i samhällsklimatet, har även satt tydliga spår i det senaste årtiondets filosofiska och samhällsvetenskapliga debatt. I bok efter bok ifrågasätts det moderna samhällets organisationsprinciper, och i kontroversen mellan de moderna samhällsteorierna och de postmoderna har problemet ställts på sin spets. Fler än en samhällsforskare menar att vi nu står inför en epokal tröskel, som förebådar det definitiva slutet på den europeiska upplysningens en gång så stolta framtidsprojekt (se t.ex. Bertilsson 1987; Löfgren & Molander 1986).

Är då vår tid slutet på det "moderna projektet", på upplysningstidens stolta tilltro till människan och hennes förmåga att leda utvecklingen

till det bättre? Det är om detta striden står i modernitetsdebatten². I den ymniga stridsröken kan jag urskilja två huvudkombattanter, nämligen de Nietzsche-inspirerade nya franska filosoferna med Jean-François Lyotard i spetsen³ och den av Jürgen Habermas inspirerade tyska teoritraditionen med rötter hos klassiker som Karl Marx, Max Weber och Emile Durkheim. Som jag uppfattar det, tycks striden dock inte gälla själva diagnosen på det moderna västerländska samhället och dess organisationsprinciper. Här är de stridande parterna lika ifrågasättande. Det som skiljer är de slutsatser de drar av sina analyser. De nya franska filosoferna tycks förkasta upplysningstanken och dess drömmar om den mänskliga friheten och ett rationellt ordnat samhälle. Jean-François Lyotard föreslår t.o.m. att man medvetet skall bidra till att fördjupa den rådande dekadensen och den bristande trovärdighet, som präglar de så kallade värden vi i vissa högtidliga ögonblick påstår att vi lever för (Krause-Jensen 1985; P. Källström 1988). Slogans som "samhällets död", "världens slut" eller varför inte den numera klassiska graffititexten i Paris efter maj 1968: "Gud är död, Marx är död och själv är jag inte riktigt kry" kan stå som ett sammanhållande epitet över de postmodernas pessimistiska samhällsfilosofi.

Jürgen Habermas har däremot - trots att han tillhör en av det teknokratiska samhällets främsta kritiker - tagit som sin livsuppgift att rädda och rekonstruera det "moderna projektets" tro på förnuftet. Han fruktar att den massiva kritiken av det moderna samhället liksom av vetenskapen ska slå över i nattstånden konservatism och att gamla gudar ska väckas till liv igen. Enligt Habermas rycker den postmodernistiska samhällsfilosofin med dess "aktiva nihilism" undan möjligheterna för en samhällskritik som utgår från argument byggda på

² Jag åsyftar den debatt som förs på det filosofiska och samhällsvetenskapliga området och som gäller synen på samhället och samhällsutvecklingen. Inte den som sker inom konsten och arkitekturen, och som berör det estetiska området. Enligt Marshall Berman finns det två olika sätt att se på "det moderna". Begreppet "modernisering" inom ekonomi och politik står för något annat än begreppet "modernism" inom konsten och litteraturen. Letar vi t.ex. efter Marx i denna dualitet finner vi, skriver Berman, att han får stort utrymme i litteraturen om "moderniseringen", medan han i litteraturen om "modernismen" inte får något erkännande alls. Vårt perspektiv på det moderna livet klyvs alltså i ett materiellt och ett andligt plan: vissa ägnar sig åt "modernismen" som ett rent konstnärligt och intellektuellt fenomen; andra arbetar med "modernisering" utifrån komplexa materiella strukturer och processer - politiska, ekonomiska och sociala. Detta visar, menar Berman på den olyckliga dualitet, som uppstått mellan vårt moderna jag och vår moderna miljö (Berman 1987).

³ Michel Foucault brukar placeras tillsammans med de nya franska filosoferna. Idag är jag tveksam till denna placering. Visserligen har han varit en av de vassaste kritikerna av det "moderna projektet", men strax före sin död räckte han ut en "försoningens hand" till en förvånad Jürgen Habermas (Vad är upplysning? 1989).

"externa" kriterier som t.ex. mänskligt förnuft, mänskliga behov, klassförtryck, moraliska rättigheter etc. Därmed är de postmodernistiska samhällsteorierna, enligt Habermas, politiskt farliga precis som den amerikansk-europeiska nykonservatismen, som till varje pris vill hålla fast vid den kapitalistiska modellen av ekonomisk och samhällelig modernisering (Brante 1988).

Men det finns även andra försök att rädda hela eller delar av "det moderna projektet". I den ovan refererade uppsatsen redogör Tomas Brante även för Ernesto Laclaus och Chantal Mouffes ansträngningar att skapa en politisk-teoretisk "syntes" av det moderna och det postmoderna. Laclaus & Mouffe förkastar upplysningens och modernismens kunskapsteori, men vägrar att godta postmodernismens politiska defaitism, dess naiva låt gå-mentalitet. Ur "det moderna" vill de rädda den *politiska* modernismen - den som lade grunden till vår tids demokratiska samhälle - och utveckla en ny, radikal definition av den vardagliga och politiska verkligheten. Till postmodernismens kunskaps-teori försöker de alltså koppla en radikal version av modernismens politik. Och även om försöket, enligt Brante, inte är invändningsfritt, är det ett av de mer intressanta, politiskt inspirerade försöken att lösa paradoxen mellan modernismen och postmodernismen (Brante 1988).

Vad har då dessa metateorier högt uppe på den filosofiska himlen att göra med den mer jordnära händelseutvecklingen som pågår inom bostadsplaneringen och på det bostadssociala området. Jo, en metateori är detsamma som det vatten fisken simmar i. Så länge fisken simmar i vattnet, är den inte "medveten" om detta vatten som ett speciellt element. Det blir den först, när den dras upp. Sålunda: Det "moderna projektets" värde- och människosyn har varit det "vatten" vi simmat i. I den värdeturbulens, som under de senaste decennierna har uppstått inom det ekonomiska, politiska och sociala området i Sverige såväl som i utlandet, har detta "vatten" försvunnit och vi kippar - liksom fisken på torra land - efter andan. Inom samhällsplaneringens område är det ju inte betydelselöst, om man ansluter sig till den typ av samhällsfilosofi Jürgen Habermas representerar, med dess tro att det är möjligt att skapa ett välordnat samhälle som bygger på en viss typ av mänskliga fri- och rättigheter, eller om man ansluter sig till någon av de motsatta samhällsteorierna. Det må sedan gälla den pessimistiska nya franska filosofin, med dess politiska låt-gå-mentalitet, eller den amerikansk-europeiska nykonservatismen, med dess traditionsbundna

kritik av den moderna kulturen i kombination med en prokapitalistisk förtröstan på de renodlade marknadskrafternas möjligheter att lösa samhällets problem.

Den svenska förnuftstron

Det intresse Jürgen Habermas' arbeten har väckt i Sverige tyder på att vi i Sverige står närmare den tyska filosofins samhällsuppfattning än de franska nyfilosofernas. Detta antagande stämmer också väl överens med det resonemang Åke Daun för i sin bok *Svensk mentalitet*. Utifrån en mängd olika typer av inhemska såväl som utländska studier visar Daun att Sverige är ett land, där samhällsutvecklingen har präglats och fortfarande präglas av ett kontinuerligt reformarbete med rationalitet och rättvisa som ledstjärnor. Detta kan, påpekar Daun, inte enbart knytas till ett visst partis politik utan måste relateras till den svenska mentaliteten och det svenska tänkesättet. Han skriver: "Det låter sig sägas att reformpolitiken är socialdemokratins metod att förverkliga sin socialistiska ideologi, men reformarbetet skulle inte ha fått politiskt gehör om inte dess mål och mening haft en resonansbotten i det svenska kulturmönstret." (Daun 1989:166).

Sverige är planeringens förlovade land. Åke Daun refererar i sin bok till flera utländska forskare, som anser att i inget land i västvärlden har de av myndigheterna anställda planerarna uppnått en sådan auktoritet som i Sverige (Daun 1989). Något som i sin tur kanske kan förklara varför den sociala ingenjörskonsten fått en så stark ställning i vårt land. Ty som fenomen betraktat är den sociala ingenjörskonsten inte något unikt för just Sverige. Skillnaden mot omvärlden tycks snarare ligga i att den i så hög grad har kunnat renodlats i sina beståndsdelar samtidigt som den under hela efterkrigstiden har haft en utomordentlig stark genomslagskraft i politiken och i samhällets organisationer (Lyttkens 1988).

Förnuft och rationalitet sammanlänkade med ett tekniskt-ekonomiskt synsätt har således haft ett dominerande inflytande på svensk samhällsutveckling. De motkrafter som finns, kommer numera inte bara från kulturkonservativt håll, utan i allt högre grad från de nya rörelser och organisationer som vuxit fram under de senaste årtiondena. Sålunda har kvinnorörelsen och många av de s.k. alternativrörelserna framfört

häftig kritik mot det teknokratiska effektivitetstänkande som styr den nuvarande samhällsutvecklingen. De ser det som ett hot både mot människosläktets överlevnad och mot samhällslivets humanistiska ideal.

Den sociala ingenjörskonsten - 30-talets progressiva ideal, spjutspetsen mot det gamla, traditionella ståndssamhället - har de senaste årtiondena blivit alltmer kritiserad från såväl radikala som konservativa kretsar. Men det finns, åtminstone bland de radikala, en viss dubbelhet i avståndstagandet. Man gör uppror, men håller samtidigt kvar och i vissa sammanhang t.o.m. försvarar det man gör uppror emot. Detta kan illustreras med utvecklingen inom mitt eget ämne sociologi. Den utveckling, som ägde rum under 70-talets omvälvande dispyter, var ett uppror mot en i många stycken alltför myndighetsorienterad och snävt inriktad empirisk sociologi. I slagets hetta uppfattades dock detta, som långt mer revolutionärt och avståndstagande än vad det i praktiken egentligen var. Ty hela tiden har sociologerna fortsatt att leverera god och användbar kunskap till den svenska administrationen (Olausson & Rigné 1988). Så här beskriver t.ex. Erik Allardt "förändringens vind" inom den svenska sociologin:

Även om det förekom en omorientering och förnyelse inom svensk sociologi omkring år 1970 finns det en svensk sociologisk kultur, som återspeglar värderingar och tendenser i det svenska samhället och som är gemensam för perioderna både före och efter 1970. Till dem hör en förhållandevis stor tro på den rationella planeringens betydelse, en förväntan att myndigheterna handlar på ett rimligt sätt, en tillit till överenskommelser och ordhållighet samt en omsorg om individens välfärdsnivå. Det finns ett tydligt gemensamt element i 1970-talets levnadsnivåundersökningar och 1950-talets trivselundersökningar som Segerstedts och Lundquists "Människan i industrisamhället" (1952-1955). Dagens svenska sociologi förefaller att bygga både på den teori, som utvecklades i grundläggningsskedet efter andra världskriget och på målsättningarna i de statliga utredningarna, som varit centrala inom svensk samhällspolitik. (Allardt et al 1988:49)

Förklaringen till detta motsägelsefulla förhållningssätt gentemot den sociala ingenjörskonsten får man söka i det faktum att uttrycket inte

står för något entydigt, allra minst i relation till det teknokratiska tänkesätt, som egentligen varit målet för mycket av kritiken. I avhandlingen *Arkitektur och social ingenjörskonst* för Ulf Sandström ett intressant resonemang kring detta och menar att det är "värdefullt att upprätthålla distinktionen mellan å ena sidan *teknokratisk* praktik, som bör reserveras för ett synsätt som "avpolitiserar" de praktiska frågorna och reducerar dem till tekniska problem, som har en enda och rationell lösning, och å andra sidan den *sociala ingenjörskonstens* praktik, som innebär rationell problemlösning på grundval av medvetet valda sociala och politiska värderingar" (Sundström 1989:282).

Med den svenska förnuftstrons djupa rötter i den svenska samhällsstrukturen och dess tydliga släktband till den kontinentaleuropeiska politiska traditionen om ett "ordnat" samhälle, bör man därför se den nu pågående diskussionen kring den sociala ingenjörskonsten snarast som en uppgörelse inom ramen för denna politiska tradition än som ett förkastande av den. Det förekommer, för att citera den finske filosofen Georg Henrik von Wright, en "rationell debatt om rationaliteten". Detta gäller då inte bara Sverige utan även andra länder i västeuropa, vilket inte minst Frankfurtskolans skrifter gett prov på alltifrån Adornos och Horkheimers klassiska bok *Upplysningens dialektik* till Habermas' idéer om det kommunikativa handlandet.

En rationell debatt om det rationella

Med ifrågasättandet av det "moderna projektet" har begrepp som *rationalitet*, *välfärd* och *rättvisa* kommit att präglade mycket av den aktuella debatten. Det har vuxit fram en vildvuxen flora av begrepps- och teoribildningar, vilket leder alltför långt att redogöra för i detta sammanhang. Men gemensamt för många av dem är den utgångspunkt de tagit i Max Webers begrepp mål- respektive värderationalitet. Med diskussionen om det moderna har Max Weber fått en förnyad aktualitet, samtidigt som många i den pågående rationalitetsdebatten tar avstånd från hans alltför snäva sätt se på rationalitetsprocessen i den moderna samhällsformationen. För trots att Weber, i sina egna religionssociologiska skrifter, behandlade flera olika typer av rationalitetsformer, kom Weber enligt de nutida kritikerna att med tiden se alltför inskränkt på det moderna samhällets rationalitetsproblem i och med att han till sist enbart kom att erkänna mål-medel-rationaliteten.

Dvs. den typ av rationalitet som styrs av hänsyn till syfte, medel och sekundära verkningar (Se t.ex. Bertilsson 1987; Hetzler 1990). Detta ska då jämföras med Webers andra rationalitetsbegrepp, värderationaleten. Denna typ av rationalitet innebär att man utan avseende på de förutsebara följderna handlar i överensstämmelse med sin övertygelse om vad plikt, heder, estetiska ideal, religiös kallelse, fromhet eller "sakens" vikt och betydelse synes bjuda personen ifråga (Weber /1914/1984).

Med debatten om "det moderna" har åtskilliga av dagens filosofer och samhällsvetare i webersk anda fortsatt att grubbla över rationalitetsbegreppet. I boken *Vetenskapen och förnuftet* skriver t.ex. Georg Henrik von Wright följande:

Det 'enbart rationella' har att göra med riktig bevisföring, en klar uppfattning om medlen till att förverkliga givna syften, vilja att pröva olika meningars giltighet. Det i denna mening rationella kunde också kallas 'intellektuell färdighet' eller med Frankfurtskolan 'teknisk rationalitet'. Det är en lite förallmänligad form av Max Webers berömda begrepp Zweckrationalität. Det kontrasterande begreppet om det förnuftiga eller vettiga (engelskans 'reasonable') är värdeorienterat. Som sådant är det släkt med Webers begrepp Wertrationalität. Det har att göra med det rätta sättet att leva, med målsättningarna inte med medlen, med det som är bra eller illa för människan. Det i denna mening förnuftiga, kunde man säga, är också rationellt, men det enbart rationella är inte alltid förnuftigt eller vettigt. (von Wright 1986:22)

Det renodlade rationella behöver således inte vara förnuftigt och det förnuftiga behöver inte vara rationellt ur ett mål-medel-perspektiv. Detta är inte bara en lek med ord, en teoretisk konstruktion i en akademisk diskussion, utan en spegling av det nutida samhällslivets spänningar och motsättningar. Det speglar det gap som finns mellan dem som utgår från det värderationella - de som håller vissa värden för heliga - och dem som utgår från det målrationella - det pragmatiska - där allt i princip är förhandlings- och kompromissbart. För även om det är den senare rationalitetsprincipen som tycks vara den dominerande i den moderna västerländska samhällsformationen, växer det med jämna mellanrum fram värderationella motkrafter såsom t.ex. de

nya sociala rörelser som såg dagens ljus efter 1968. Uttrycket "att man måste vara rationell" är inte så entydigt, som man i vissa sammanhang vill göra gällande.

Det rationella och legitimitetsproblemet

Även i den mer empiriskt inriktade sociologin uppmärksammas alltmer att rationalitet inte är så entydigt, som många vill göra gällande. Göran Ahrne påpekar t.ex., mot bakgrund av sina studier om den svenska byråkratin, att man kan tala om en "ovanifrånrationellitet" och en "underifrånrationellitet" (Ahrne et al 1985). Samma gör även den norska sociologen Kari Waerness. Hon efterlyser en omsorgsrationellitet som tar avstånd från den sociala ingenjörskonstens "ovanifrån-och-ned" perspektiv och istället utgår "nerifrån", dvs. från de hjälp-sökandes och den underordnade omsorgspersonalens behov; från själva omsorgsarbetets egen struktur och rationalitet (Waerness 1988).

Som den moderna samhällsvetenskapen allt tydligare uppmärksammar styrs alltså de olika delarna i samhällsformationen av skilda rationaliteter. Själva samhällssystemet (det ekonomiska, politiska och tekniska) styrs således av en typ av rationalitetsprincip och de vanliga människornas vardagsverklighet av en annan. När diskrepansen dem emellan blir alltför stor uppstår problem. Samhällssystemets effektivitets- och strategitänkande råkar då i konflikt med de vanliga människornas vardagstänkande om rätt och moral, vilket i sin tur skapar olika former av legitimitetsproblem.

En speciell typ av legitimitetsproblem borde uppstå när "det moderna även river det moderna" för att uttrycka det lite kryptiskt. När det visar sig att det moderna, utifrån dess egen inneboende logik, når fram till den punkt, där det inte längre är frågan om att riva det gamla - det som skulle störtas i avgrunden för att ett *nytt och bättre* samhälle skulle komma i dess ställe - utan det som vanliga människor lärt sig att uppfatta som just det nya. Priset för det moderna blir då inte bara att traditionella och förmoderna miljöer rivs utan även de man lärt sig att se som en symbol för den *nya* tiden. Detta uppmärksammas av Marshall Berman i boken *Allt som är fast förflyktigas* genom en beskrivning från de egna barndomskvarteren.

För mina föräldrar, som stolt beskrev vår familj som "modern", representerade husen vid Concourse en höjdpunkt av modernitet. Vi hade inte råd att bo i dem - även om vi faktiskt bodde i ett litet, blygsamt men ändå stolt "modernt" hus långt ner på slutningen - men vi kunde kostnadsfritt beundra dem, liksom raderna av ståtliga oceanångare i hamnen nere i stan. (Husen liknar idag bombskadade slagskepp i torrdocka, medan oceanångarna är helt utdöda.)

När jag såg ett av de vackraste av dessa hus rivas för vägens skull kände jag en sorg som, vilket jag nu inser, är inbyggd i det moderna livet. Hur ofta är inte priset för en fortsatt och expanderande modernitet en förstörelse av inte bara "traditionella" och "förmoderna" institutioner och miljöer utan även - och häri ligger den verkliga tragedin - av allt det mest vitala och vackra i själva den moderna världen. Här i Bronx höll stadsboulevardens modernitet på att dömas ut som förlegad, och sprängas i bitar, av fjärrmotorvägens modernitet, och allt på grund av Robert Moses. Sic transit! Att vara modern visade sig vara långt mer problematiskt och farofyllt än man hade lärt mig. (Berman 1987:284)

En likartad illustration på att "allt som är fast förflyktigas" kan man finna i efterkrigstidens svenska saneringspolitik. Så länge rivningsvågen framför allt gällde omoderna och ofta förslummade fastigheter, tycks 30-talets radikala funktionalister och deras efterföljare haft ett folkligt stöd från breda samhällsgrupper. Att riva och bygga nytt ingick ju i den övergripande ideologin i både fysisk och samhällelig mening. Rivningen av usla boendemiljöer blev för många människor det yttre tecknet på att nya och bättre tider skulle randas.

Vad ser dagens ungdom i de gamla husen? De som har sett rucklen på nära håll som barn kommer väl aldrig ifrån den unkna kalla luften.....Vem vill ha det tillbaka? Vem vill påminnas om klasskillnad? Vem kan sätta sig in i miljön idag? Låt oss inte se bakåt utan göra det så ljust och trivsamt och slippa gamla hus och förnedrande minnen. (Järnegren et al 1981:152)

Citatet är hämtat från forskningsrapporten *Den byggda miljöns symbolvärden - Attityder till bevarande av industrialismens boendeformer*. Där framgår att den socialdemokratiska rivningsverksamheten ända in på 70-talet hade stöd hos den arbetarbefolkning, som själv upplevt den äldre bebyggelsen i sitt ursprungliga skick. Rivningen av gamla hus, och därmed förknippade förnedrande minnen, blev för dessa människor symbolen för en samhällsutveckling, som på många sätt inneburit förbättringar. Social förankring i en välkänd miljö hade lägre prioritet än bättre bostadsförhållanden, bil och TV, och allt annat som den nya tiden innebar även för arbetarklassens folk (Järnegren et al 1981).

Vid omdaning av "folkhemmets bostäder" - av de bostäder som var resultatet av 40- och 50-talens ambitiösa socialdemokratiska bostadspolitik - möts de styrande och de styrda i en annan politisk och ideologisk situation. Dessa hus *är* ju DET MODERNA. Det var ju hit arbetarklassens unga barnfamiljer flyttade, ofta från trånga och omoderna lägenheter i nedslitna fastigheter och ofta efter år av väntan i bostadskön. Att få en lägenhet i ett av dessa områden var som att vinna högsta vinsten på lotteri. För många var nymodigheter som badrum och centralvärme det närmaste himmelriket man kunde komma. Att några årtionden senare förväntas ge upp sin boendetrygghet mot löften om ökad bostadsstandard - ofta i någon annan lägenhet - ses av dessa människor inte som någon "spjutspets mot framtiden".

Medan den tidigaste rivningsverksamheten av många kunde ses som ett tecken på att det gamla fattigsamhället gick i graven, bärs dagens förnyelseverksamhet inte upp av någon sådan övergripande och bärande samhällsoptimism. Snarare är det tvärtom. Många berörda uppfattar situationen som ett maktövertagande i de enskilda människornas vardagssituation. Att det dessutom är allmännyttiga bostadsföretag som står bakom dessa upplevda maktövertaganden vidgar legitimitetsproblemet till hela det politiska systemet. Man känner sig övergiven av det parti, man upplevt sig stå nära.

Jag är en fattig arbetargrabb, som växte upp i ett rum och kök med 8 syskon. Jag har alltid röstat socialdemokratiskt. Men slänger dom ut mig från min lägenhet, kommer jag aldrig mer att lägga min röst på socialdemokraterna. (Boenderöst i Ljura inför det första ombyggnadsförslaget)

En tyst protest av detta slag omnämns även i Tord Jacobsons avhandling *Välviljans förtryck*. 40-talsområdet Rosta - ett socialdemokratiskt starkt fäste - uppvisade stora förluster av SAP-röster vid 1988 års kommunalval. Detta tolkar författaren som Rosta-bornas "sista" sätt att protestera mot en ombyggnadspolitik som inte gynnade deras intressen (Jacobson 1991).

Strukturen och vardagsverkligheten

30-talsdebattörernas idéer om det rationella samhället innebar - det måste än en gång understrykas - en radikal brytning med den tidens samhällsuppbyggnad och dess kvarlevor från det gamla ståndssamhället (Allardt et al 1988). Med tiden har dock dessa idéer kommit att ingå i en alltmer totaliserande tankestruktur, som under de senaste årtiondena har utsatts för en allt häftigare kritik. Bland annat har krav på ökad insyn och medbestämmande i olika typer av samhällsangelägenheter rests från olika håll. Inte minst inom det samhällsområde där detta forskningsprojekt hör hemma, den sociala och fysiska förnyelsen av det halvgamla bostadsbeståndet. Här liksom i andra samtidsfrågor kräver människor i gemen respekt och hänsyn för den vardagstillvaro, som strukturellt utarbetade planer hotar på allehanda sätt. Man nöjer sig inte längre med politikernas och planerarnas hänvisningar till långsiktiga övergripande mål. Men därmed har också gapet vidgats mellan politikernas/planerarnas sätt att tänka och de vanliga människornas med olika typer av legitimitetsproblem som följd.

Inom sociologin märks denna problematik i det ökade intresset att analysera och diskutera relationen mellan människors vardagliga livsvillkor och de övergripande samhällseliga strukturerna. Man vill komma bort från den klassiska uppdelningen att antingen arbeta med det av den sociala ingenjörskonsten dominerade systemperspektivet eller den till vardagslivet knutna fenomenologiska vetenskapstraditionen. Istället är det en fråga om, som C Wright Mills redan på 50-talet uttryckte det i boken *Den sociologiska visionen*, att utveckla en sociologi som på en och samma gång kan beskriva personliga bekymmer och samhälliga problem (Mills/1959/1985).

Ett exempel på det ökade sociologiska intresset att koppla ihop vardagsverklighet och struktur är Göran Ahrnes bok med just denna titel; *Vardagsverklighet och struktur*. Inspirerad av Jean-Paul Sartres *Critique de la raison dialectique* försöker Ahrne att utifrån en genomgång av några av 1900-talets ledande samhällsteoretiker finna ett vetenskapligt angreppssätt, som gör det möjligt att analysera skeenden i samhällsstrukturen utan att för den skull tvingas bortse från den handlande människan. Ahrnes huvudbudskap är alltså att olika strukturella samhällsteorier behöver kompletteras med angreppssätt, som fångar mikroperspektivet i tillvaron utan att man för den skull, såsom t.ex. i den fenomenologiska sociologin, bortser från de krafter som formar människornas vardagsverklighet. Han vill alltså komma bort från den klassiska uppdelningen *mellan* individ och samhälle och istället arbeta med den uppdelning som äger rum *inom* samhällets ram och som består av vardagsverklighet å ena sidan och den strukturella processen å den andra. Ty institutioner, som i ett makroperspektiv står för en viss sak, kan i ett mikroperspektiv te sig helt annolunda eller vice versa.

Men att fånga denna problematik är inte lätt. Ett sätt Göran Ahrne då ser, och som jag uppfattar som en fruktbar väg just inom samhällsplaneringens område, är en vidareutveckling av Alfred Schutz' relevansbegrepp. Enligt Schutz struktureras en persons vardagsverklighet inte bara av graden av bekantskap med de objekt och personer som omger personen ifråga utan även av graden av intresse. De intressen och behov en individ har vid ett visst tillfälle påverkar vilka delar av vardagsverkligheten han eller hon fäster mest uppmärksamhet vid för att beskriva sin egen situation och för att handla. Termen för denna typ av selektering av verkligheten och hur kunskapen om vardagsverkligheten fungerar kallar Schutz för "motivational relevancy".

Enligt Göran Ahrne har dock Alfred Schutz alltför ensidigt koncentrerat sig på livsvärlden. Men genom att använda hans relevansbegrepp, dels på livsvärlden, dels på makrostrukturens processer, skulle man kunna koppla ihop vardagsverklighet och struktur. Ett objekt, som har stor relevans för individen utifrån ett livsvärldsperspektiv, kan ha mycket liten relevans för makrostrukturens processer. Och omvänt kan de egenskaper hos ett objekt, som har stor betydelse och relevans i en makro-teoretisk förklaringsmodell, ha ytterst liten relevans i ett livsvärldsperspektiv. Den politiska kampen avser ofta just att åstadkomma

en överensstämmelse mellan relevansen i livsvärlden och relevansen i makrostrukturen.

Göran Ahrnes resonemang bygger på att vardagsverklighet och struktur - trots att de styrs av artskilda processer - har vissa gemensamma beröringspunkter. Det är i dessa beröringspunkter som formerna uppstår: organisationer, institutioner av olika slag, ideologier, myter, den byggda fysiska strukturen liksom det praktiska tröghetsfältet: teknologin, maskinerna och penningen. Formerna uppstår när det "tänder till" i mötet mellan strukturen och vardagslivet och överlever så länge det finns en balans och en fruktbar spänning som knyter samman vardagsverkligheten och strukturen.

"Tänder till" gör det, när makrostrukturen innehållsligt hotar att inkräkta på människors invanda vardagsverkligheter. När makrostrukturen och vardagsverkligheten kolliderar hotas nämligen vardagsverkligheten och en försvarskamp kan uppstå. Under vissa omständigheter kan denna fara skapa fröet till något nytt. Den omedelbara skrällen förvandlas till upptäckten av en möjlighet att förändra sitt liv (Ahrne 1981).

Det kommunikativa handlandet

Samma år, 1981, som Göran Ahrne publicerade sin bok *Vardagsverklighet och struktur* utkom ett av 80-talets mest omdiskuterade vetenskapliga arbete, Jürgen Habermas' *Theori des Kommunikativen Handelns* på tillsammans närmare 1200 sidor. I detta mycket svårtillgängliga verk, som sedan dess sysselsätter en mängd uttolkare, behandlar Jürgen Habermas kopplingen mellan system och livsvärld, och den obalans som uppstått dem emellan i den moderna västerländska samhällsbyggnaden. Begreppet system, hämtat från systemteorin, står då för den ekonomiska, politiska och sociala strukturen i samhället och det fenomenologiska begreppet livsvärld för den vardagsvärld var och en av oss har omkring oss.

Den obalans, som uppstått mellan system och livsvärld kan dock, enligt Habermas, inte reduceras till en fråga om att dessa två sfärer integreras och reproduceras genom två helt olika mekanismer. Det stora problemet ligger istället i att det moderna samhället utvecklats mot att

systemet, med dess instrumentella, målrationella förnuft, alltmer har kommit att kolonisera och byråkratisera de vanliga människornas vardagsvärld. Därmed hotas själva grundvalen i livsvärlden, då människors handlande och sociala integration, i motsats till systemet, bygger på det kommunikativa förnuftet om ömsesidig förståelse.

Livsvärldens kolonisering behöver dock inte, som Habermas ser det, vara något evigt och oföränderligt. Genom att respektera och utveckla livsvärldens kommunikativa förnuft skapas istället en väldig potential för en demokratisk utveckling av det moderna samhället. Lösningen på det modernas kris skulle då ligga i själva språket som ett kommunikationsmedel mellan människor; i den förnuftpotential som är inkaplad i själva samtalen i det dagliga livet i samhället.

Med sin teori om det kommunikativa handlandet kopplar alltså Jürgen Habermas de brister han ser i den moderna samhällsuppbyggnaden till "det modernas" oförmåga att utveckla och institutionalisera områden, som bygger på det kommunikativa förnuftet. Sålunda efterlyser han nya former för beslutsfattande. Dessa kan omöjligt sökas inom det existerande systemets ram. Varken de nykonservativa med sina försök att återföra samhällets styrningsproblem till marknaden eller de reformistiska socialstatsanhängarna med sina försök att ytterligare utvidga det administrativa systemets kolonisation av livsvärlden har, enligt Habermas, uppfattat själva grundproblemet i det moderna samhällets dilemma. Dessa lösningar - var och en på sitt sätt - bidrar enbart till att ytterligare utsätta livsvärlden för systemets kolonisation och expertvälde. Ett "bra" samhälle är istället ett samhälle, där så mycket som möjligt av det kommunikativa handlandet tillåts ske under så störningsfria förhållanden som möjligt. För utan lekmannens kommunikativa delaktighet i experternas värld kan ingen demokrati bestå (Habermas 1984; Bertilsson 1984 och 1987; Månsson 1988; P. Källström 1988; Pusey 1987).

Jürgen Habermas' teori om det kommunikativa handlandet har naturligtvis inte fått stå oemotsagd. Angreppen har kommit från såväl ortodoxa marxister som de franska postmodernisterna, men också från dem som i princip stöder hans gigantiska verk om det moderna samhället. De senare känner sig tveksamma till att lösningen på det "modernas" kris skulle vara det kommunikativa handlandet. Vissa anser att det har en smak av efterklokhet (Hetzler 1990); andra att det

är allför idealistiskt och att det överskattar förnuftets möjlighet att bryta det obönhörliga i framstegens och upplysningens "negativa dialektik" (von Wright 1986). Som jag ser det, får man kanske se Jürgen Habermas' idé om det kommunikativa handlandet som vår tids stora "halmstrå", vilket kan illustreras med ett citat hämtat ur en bok skriven av en ung tysk filosof till 200-årsjubileet av Immanuel Kants klassiska bok *Kritik av det rena förnuftet*. Detta citat, som egentligen inte handlar om Jürgen Habermas och hans teori om det kommunikativa handlandet, fångar vår tids dilemma mellan vadan och varthän.

Det ligger nära till hands att göra sig lustig över dialogidéns "metodiska antirealism" - och en del av denna bok är ju ett försvar för gapskrattet åt varje form av dåraktig idealism. Men när man besinnat allt som talar mot den, lär man nog återvända till denna utgångspunkt - säkert med ett medvetande som passerat genom realismens alla helveten. Att upprätta den fria dialogens gagneliga fiktion är en av filosofins sista uppgifter. (Sloterdijk, 1988:33)

I linje med detta bör man, i likhet med det påpekande Göran Therborn gör i tidskriften *Zenith*, se Jürgen Habermas' teori om det kommunikativa handlandet som en moralisk föreskrift och inte som en analys eller analytisk teori om kommunikationsprocessen. Därtill är nyckelbegreppet kommunikativt handlande alltför snävt definierat (Therborn 1988). Framför allt bör man inte reducera innehållet i teorin till en fråga om mer eller mindre ytliga former av av medborgardeltagande i skilda samhällsangelägenheter, då dessa sällan är så samhällsmoraliskt djupgående som teorin om det kommunikativa handlandet ger uttryck för. Många av de olika försök som nu görs med medborgardeltagande och brukarmedverkan utgår nämligen, vilket Habermas också uppmärksammat i sina skrifter, från systemets legitimitetsproblem och inte, som det kommunikativa handlandet åsyftar, från en brytning med den teknokratiska rationalitet som nu styr samhällsutvecklingen till men för livsvärldens kommunikativa förnuft (Habermas 1979 och 1984).

Nya konfliktmönster

I sitt arbete om system och livsvärld har Jürgen Habermas även uppmärksammat att det i skärningspunkten dem emellan framträder nya typer av konflikter och nya typer av utomparlamentariska protestformer än de mer klassiska, som vi i grova drag har lärt oss att bemästra. Klasskonflikten har t.ex. institutionaliserats i löneförhandlingar, välfärdsstaten har byggt ut ett skyddsnät för arbetslösa, sjuka och åldringar, de politiska konflikterna har administratörer och experter tagit hand om osv. Nu gäller kampen - för att uttrycka sig lite drastiskt (för visst finns klassfrågorna kvar) - att befria livsvärlden från systemets förtryck. Detta är en konfliktsituation som inte alstras av kapitalet utan snarare av själva statsapparaten (Månsson 1988; Pusey 1987).

Nutida sociala rörelser⁴ - t.ex. 70-talets urbana gräsrotsrörelse och 80-talets alternativrörelse - berör alltså andra frågor än de som "gårdagens" sociala rörelser kämpade för. Sociala rörelser som sådana är inte en produkt av just vårt decennium. Även arbetar- och fackföreningsrörelsen räknas hit. Idag är dock deras konfliktmönster mellan kapital och arbete mer institutionaliserade än de konfliktmönster de nya sociala rörelserna utgår ifrån och som framför allt rör kopplingen mellan system och livsvärld.

Med det stegrande samhällsvetenskapliga intresset för de nya sociala rörelserna har ett nytt och spännande forskningsfält öppnats i analysen av det moderna samhället. Som alltid måste man dock vara på sin vakt, då man går från ett mer övergripande teoretiskt perspektiv till en mer konkret empirisk verklighet. Som den mer empiriskt inriktade "rörelseforskningen" har visat, skiljer sig de nya sociala rörelserna åt mellan olika länder (se t.ex. Eyerman & Jamison 1989). I Storbritannien styr t.ex. konflikten mellan arbete och kapital fortfarande den politiska kulturen, vilket naturligtvis påverkar utformningen av de sociala rörelser som utvecklats där. I Sverige däremot har vi en samhällsorganisation, som på ett mycket snabbt och effektivt sätt indefinierar de olika typer av sociala rörelser som uppstår. Detta gäller då inte bara gårdagens sociala rörelser, som numera ses som en integrerad del av

⁴ Det som skiljer en socio-politisk rörelse från en protestgrupp ad hoc är att en socio-politisk rörelse - om den verkligen ska kunna definieras som en sådan - måste utveckla en viss uppsättning av gemensamma åsikter. En sådan uppsättning svarar för att rörelsens "medlemmar" kan förstå och definiera en specifik konfliktsituation samtidigt som den tillåter kontinuitet från en specifik situation till en annan (Eyerman 1987).

samhällsmaskineriet, utan även vår tids. Inom "rörelseforskningen" ställer man sig därför frågan, om de nya svenska sociala rörelserna verkligen kan definieras som sociala rörelser, om man med detta menar att de är motståndsrörelser mot själva statsapparaten. Istället tycks de ha indefinierats i det svenska parlamentariska systemet på ett sådant sätt, att de snarare kan ses som en parlamentarisk mobilisering av resurser i omformationen av den svenska samhällsbyggnaden, än som radikala motståndsgupper i kamp mot etablissemang. Detta avspeglar sig även i den svenska tjänstemannarollens förändring under 1900-talet.

Från ämbetsman till samhällsingenjör

Med 30-talets förändrade samhällssyn förvandlades även själva rollen som statstjänsteman. Ämbetsmannen blev samhällsingenjör och hans uppgift var inte längre att upprätthålla formella spelregler (Nordin 1988). Ekonomerna engagerades sålunda i stabiliseringspolitiken, kulturgeograferna i regionalpolitiken, pedagogerna deltog i reformeringen av skolan, statsvetarna studerade reformernas effekter och organisationernas nya roll, och sociologerna förväntades bidra med underlag och recept för genomförandet av socialpolitikens skilda delar. Det är under denna tid, som sociologernas självförståelse av sin egen disciplin som social ingenjörskonst i samhällets tjänst, har sina rötter (Fridjónsdóttir 1987). Men det är också under denna tid, som den svenska bostadsforskningen växer fram. Människors bostadsvanor, önskemål och attityder började kartläggas, med syfte att finna de mått, som möjliggjorde en standardisering av bostadsproduktionen och samtidigt gav underlag till att skapa den goda bostaden för det riktiga livet. Och det riktiga livet var, enligt funktionalisterna, att med hjälp av vetenskapliga metoder förverkliga de samhälleliga målen för det moderna industrisamhället (Thörn 1986).

Under slutet av 60-talet och början av 70-talet skedde ånyo en förändring av tjänstemannarollen. Under påverkan av de radikala politiska strömningar, som då genomsyrade samhället, utvecklades parallellt med den sociala ingenjören en annan typ av tjänsteman. Det var den som Svante Nordin i uppsatsen *Från byråkrat till samhällsingenjör* benämner den troende, engagerade, aktivt goda samhällsarbetaren (Nordin 1988). Det är dem vi bl.a. finner i den mängd myndighets-

initierade samhällsarbeten/grannskapsarbeten, som växte fram under första delen av 70-talet och som hade till syfte att genom gräsrotsmobilisering lösa olika typer av problem på bostadsområdesnivå. Den engagerade, aktivt goda samhällsarbetaren ville alltså kliva ut ur den utanförstående och förvetenskapligade tjänstemannarollen och på plats solidarisera sig med resurssvaga och utsatta människor. *Tillsammans* - och det var själva poängen - skulle man sedan arbeta med att på djupet förändra villkoren för denna grupps situation. "Bort från skrivborden, ut i verkligheten", löd 1968 års paroll (Salomonsson 1988).

Mot slutet av 70-talet minskade dock intresset för samhällsarbete högst väsentligt. Myndigheterna gav inte längre sitt stöd till denna typ av förändringsarbete, och många samhällsarbetare orkade inte fortsätta att arbeta i en miljö, som ofta fylldes av konflikter till de myndigheter och organisationer som finansierade dem. Rent allmänt tycks det som om det i slutet av 70-talet spreds en känsla av missmodighet i arbetet med gräsrotsdeltagande i olika samhällsangelägenheter. Den urbana gräsrotsrörelsen hade avklingat i styrka efter att ha haft sin höjdpunkt i mitten på 70-talet; deltagandet i de myndighetsinitierade försöksprojekten om medborgardeltagande hade varken i antal eller i representativitet kunnat leva upp till de förväntningar som knutits till denna typ av samhällsförändring osv. (se t.ex. Miller 1988; Vad hände i Kroksbäck? 1988, Hjärne et al 1979). Detta får dock inte tolkas som att frågan om brukarinflytande och gräsrotsdeltagande därmed försvann från den politiska dagordningen. Istället tycks den sökt sig andra och i viss mån mer formaliserade vägar. Det stora intresset för olika former av kommunal decentralisering, liksom för olika former för kooperativa lösningar, tillhör ju 80-talets idébild kring frågan om vanliga människors möjligheter att delta och idka inflytande i kollektiva samhällsangelägenheter.

Verksamheter med rötter i 70-talets idéströmningar finns trots allt fortfarande kvar, men nu ofta med nya förtecken. Intresset för samhällsarbete har t.ex. kraftigt ökat igen, men nu under nytt namn som "områdesarbete" (Vad hände i Kroksbäck? 1988). Förklaringen till detta står att finna i det förhållandet att dagens samhällsproblem i allt större utsträckning kräver samarbete mellan tjänstemän från skilda förvaltningar. Då har detta med områdesarbete blivit ett naturligt arbetssätt. Samtidigt har de radikala politiska undertoner som präglade 70-talets samhällsarbete så gott som helt försvunnit. Det som

började som en radikal politisk rörelse, tycks ha omvandlats till en "etablissemangets" angelägenhet i dess strävan att finna nya arbetsformer i en diffus och mångtydig samhällssituation. Men det betyder också att dagens samhällsarbetare (om titeln fortfarande är relevant) ingår i ett annat socialt och politiskt sammanhang än då de radikala parollerna formulerades det magiska året 1968.

Det är emellertid inte bara för samhällsarbetarna som situationen har förändrats. Detsamma gäller även för de fysiska planerarna. Under trycket av krav på brukarmedverkan och social planering ändrades arbetssituationen även för denna tjänstemannagrupp. Den fysiske planeraren, liksom även andra typer av tjänstemän inom samhällsplaneringens område, fick ge sig ut på jakt efter ett nytt arbetssätt. Vad detta innebar ska belysas i rapportens kapitel 5 .

Kapitel 5

PÅ JAKT EFTER ETT ARBETSSÄTT

En förändrad planeringssituation

Vår tids planeringsmiljö kan inte ses som så entydig som när den ovanifrånstyrda sociala ingenjörskonsten stod i zenith årtiondena efter andra världskriget. Det framgår av Sven Wibergs avhandling *På jakt efter en roll. Tjänstemäns bilder av planering och politik*. I denna avhandling tecknas bilden av övergången mellan 60- och 70-tal, och vad det betydde för tjänstemannarollens förändring inom den fysiska planeringen. 1960-talet var en tid, när det konkreta handlandet stod i centrum för planerarnas bemödande. Det gällde att snabbt bygga ut staden för att lösa akuta problem. Nyckelordet var effektivitet. Målen var givna och perspektiven entydiga. Framtidsoptimism och samförståndsanda präglade formerna för planering och organisation.

Under 70-talet förändrades denna planeringsmiljö. Entydiga uppfattningar om mål och medel förbyttes i konkurrerande problemuppfattningar. Alltfler aktörer klev fram på scenen och ville ha insyn och inflytande. De sociala myndigheterna förespråkade social planering som motvikt mot en i deras tycke alltför teknokratisk planeringsfilosofi; olika opinionsgrupper - vilka tillsammans bildade 70-talets stora urbana gräsrotsrörelse - krävde medborgarinflytande och en ökad demokratisering av det svenska samhället. Den tidigare så rätlinjiga service-demokratien blev alltmer komplicerad, samtidigt som tilltron till politiker och planeringsexperten avtog. Planeringens legitimitet och beslutens acceptans minskade. "Det som började", skriver Sven Wiberg, "som en entusiasm för bättre planering slutade med att planeringen sattes ifråga av tjänstemännen själva och inte minst av politikererna."(Wiberg 1988:17).

De senaste årtiondenas förändringar inom samhällsplaneringens område har inneburit att kommunala såväl som statliga tjänstemän idag arbetar i ett högst påtagligt pluralistiskt sammanhang. Många olika aktörer försöker påverka honom eller henne att anamma deras problembild inom ett visst samhällsområde. Enligt Wiberg är detta inte helt oproblematiskt. I mer svårhanterliga situationer kan det medföra desorganisation och överansträngning och inte minst en osäkerhet om vad egna och andras bilder om olika sakförhållanden egentligen står för (Wiberg 1988). Det är denna typ av osäkerhet, som forskare inom organisationsforskningens område börjar se som en av orsakerna till den ökande byråkratiseringen. Man organiserar sig för att undvika osäkerhet, vilket i sin tur skapar nya problem som kräver mer organisering. Tillväxten i byråkratin blir ett försök till problemlösning, ett försök att skapa säkerhet av osäkerheten (Ahrne 1987; Meyer et al 1985).

Att arbeta med att ta fram och att koppla ihop olika aktörers sakbilder blev viktiga moment i den samhällsplanering som utvecklades efter 70-talets omvälvande diskussioner. Men därmed ökade således även själva administrationen; i många fall till och med på genomförandets bekostnad. Det praktiska resultatet blev i dessa fall oproportionerligt magert i förhållande till det arbete, som dessförinnan hade lagts ner för att identifiera, beskriva och samordna de olika sakbilder som fanns om ett specifikt problemområde. Något som bl.a många förnyelseprojekt på bostadsområdesnivå kan visa prov på. Berörda människor upplevde att "ingenting hände", i alla fall inte i en omfattning som stod i överensstämmelse med de förväntningar, som byggts upp under planeringsdiskussionerna. Därmed fick den tidigare nämnda misstron mot politiker och planeringsexperter än mer näring. Kanske kan man i dagens samhällsplaneringssituation gå så långt att man i vissa sammanhang kan tala om en slags dubbelriktad misstro och besvikelse. Planerare med stora ambitioner i sin problemlösarroll blir å sin sida besvikna på att inte fler berörda människor engagerar sig i de samrådsförfarande de kallar till, medan de vanliga människorna å andra sidan blir besvikna över att föreslagna projektidéer aldrig realiserar eller att de som genomförs inte stämmer överens med den problembild de boende fört fram.

De stora programmens planeringsfilosofi

Det finns klara kopplingar mellan den förändrade planeringssituation Sven Wiberg beskriver och den planeringsfilosofi som presenteras i boken *De stora programmens tid - forskning och energi i svensk politik* författad av de båda statsvetarna Björn Wittrock och Stefan Lindström. Med denna bok vill de belysa den nya typ av offentlig politik och förvaltning, som växt fram i hela den industrialiserade västvärlden under 1960- och 1970-talen, och som de benämner *radikal rationalism*. Med detta åsyftas en politik, som strävar efter att med hjälp av vetenskapsliknande analyser planera och genomföra stora och samordnade offentliga handlingsprogram. Arbetssättet, som egentligen har sina rötter inom den militära planeringen, har - överfört på det civila samhället - uppfattats som en ypperlig möjlighet att lösa styrnings- och samordningsproblem i välfärdsstater med svällande offentliga sektorer och alltmer ambitiösa målsättningar att styra utvecklingen på allt flera områden, allt längre in i framtiden. "De stora programmens tid", skriver Wittrock och Lindström, "var en tid då de nya, systematiska metoderna för offentligt beslutsfattande kom att användas vid planeringen och genomförandet av övergripande och helhetsinriktade åtgärdsprogram i de utvecklade välfärdsstaterna." (Wittrock & Lindström 1984:151).

Den radikala rationalismens genomslagskraft hänger samman med komplexiteten i den moderna välfärdsstaten, och den osäkerhet som planerare och beslutsfattare känner inför behandlingen av samhällsproblemen. Att göra stora, samordnade offentliga insatser, styrda av vetenskapsliknande analyser med anspråk att ge en övergripande och systematisk vägledning till problemlösning, blir då ett sätt att vinna säkerhet i en osäker situation.

Enligt Wittrock och Lindström fanns det på ett mycket tidigt stadium kritik mot den radikala rationalismen. Både forskare och politiker frågade sig om "de stora programmens" metodik verkligen kunde leva upp till vad den lovade, och om det var möjligt att genom den radikalt rationalistiska analysen undersöka ett problem i dess helhet. För "i praktiken måste ju beslutsfattande och beslutsberedning bygga på en drastisk förenkling, på att uppmärksamheten begränsas till vissa särskilt viktiga vägval och värden. Allt annat är inte bara bortom människans förmåga att överblicka och bortom alla analytiska hjälp-

medels möjligheter, när det gäller att frambringa information, spåra samband och göra förutsägelser. Det är också bortom gränsen för det politiskt intressanta och relevanta." (A.a 1984:23).

Enligt kritikerna av de stora programmens planeringsfilosofi är risken stor, att man i sin strävan att finna nya systematiska metoder för att kunna arbeta med övergripande och helhetsinriktade åtgärdsprogram, istället utvecklar en falsk föreställning om rationalitet. Tillvägagångssättet blir snarare *rituellt* till sin karaktär än ett kritiskt analytiskt redskap i den offentliga beslutsprocessen. Detta får då även konsekvenser för det helhetstänkande, som är en av hörnstenarna i denna typ av planeringsfilosofi. För som Wittrock och Lindström påpekar, och som jag även känner igen från de stadsförnyelseprocesser vi studerat, präglas detta arbetssätt ofta av något de kallar "*policy drift*". Det innebär att man låter olika målsättningar breda ut sig parallellt med varandra utan att det görs några reella avvägningar mellan de olika målsättningarna. Offentliga åtgärder kan därmed ges berättigande med hänvisning till än det ena förhållandet och än det andra. "Politiskt är detta ofta väl-motiverat", påpekar Wittrock och Lindström, "men för den som i den radikala rationalismens anda föreställer sig att offentlig politik bör beskrivas som en följd av rationella val är det förödande. Det är nämligen ofta genuint oklart vilka målsättningar som egentligen gäller för en viss grupp av åtgärd." (A.a 1984:38).

Helhetssyn som honnörsord

I de stora programmens planeringsfilosofi spelar begreppen rationalitet och helhetssyn en central roll. Problemet med rationalitetsbegreppet har redan tidigare berörts. Här skall jag därför koncentrera mig på begreppet helhetssyn. För trots den positiva image, som omger detta begrepp, är det minst lika problematiskt som begreppet rationalitet. Skillnaden är bara att medan ordet rationell i många kretsar används mer eller mindre som ett skällsord, som en beteckning för en a-humanistisk samhällssyn, har ordet helhetsyn på ett i många stycken alltför oreflekterat sätt blivit något av ett honnörsord. Att ha en helhetssyn uppfattas ju som motsatsen till att ha ett "insnävat" och "sektorerat" tänkande. Något som den tidigare beskrivna s.k. rätlinjiga servicedemokratin ansågs lida av.

Med de nya vindar, som kom att blåsa under slutet av 60-talet och framför allt under 70-talet, blev utvecklandet av en helhetssyn av central betydelse. Inom socialtjänstens område blev det mycket tydligt i de utredningar som kom till stånd. Här blev ordet helhetssyn ledstjärnan i de förändringar som ägde rum på det ideologiska planet likväl som i arbetsformer och organisationsplaner (Lönn 1979). Men också i många andra sammanhang betonades behovet av helhetssyn, såsom t.ex. i den tidigare nämnda stadsförnyelsekommitténs arbeten (SOU 1981:99).

Att se samhällets insatser utifrån ett helhetsperspektiv har således blivit ett honnörsord. Problemet med honnörsord är att de ofta är svåra att fånga och tränga igenom för att få veta vad de egentligen står för i den praktiska verklighet där de brukas. Inte sällan använder man t.ex. ordet helhetssyn som om det endast finns *en* typ av helhetssyn. Speciellt gäller detta för makthavare och politiker, när de hävdar att de måste lägga ett helhetsperspektiv på problemet. Borrar man sig djupare in i vad ordet helhetssyn står för, finner man emellertid att det finns många olika typer av helhetssyner. På kommunal nivå t.ex. skiljer sig "verkligheten" åt mellan de olika förvaltningarna, men också mellan de olika nivåerna i en och samma organisation. En socialarbetare har en annat verklighetsbild än en fysisk planerare; en "gräsrotsbyråkrat" en annan än en central administratör. Självklart leder det till att dessa personer utvecklar olika typer av helhetsperspektiv.

I planeringssammanhang försöker man överbrygga problemet med olika "verkligheter" genom att hävda ett opreciserat helhetsperspektiv men också genom att göra mångfasetterade målsättningsbeskrivningar av "policy drift"-karaktär. Sociala, kulturella och fysiska mål blandas om varandra, ibland i ett kortsiktigt perspektiv, ibland i ett långsiktigt, ibland i samklang med varandra, ibland i konflikt utan att någon på ett mer ingående sätt försöker precisera var själva tyngdpunkten ligger. Offentliga åtgärder kan därmed röra sig över flera politikområden och efter hand ges berättigande med hänvisning till förhållanden än på den ena, än på det andra området. Det är just detta som gör talet om helhetssyn så svårfångat och förvirrande. För samtidigt som ordet helhetssyn är positivt laddat och står för det önskvärda, blir det undflyende och mystifierande; som en vacker tvål som ständigt glider ur ens händer och löses upp i det vatten man tappat den i.

Vad står då begreppet helhetssyn för? Hur ska man kunna avmystifiera ett mystifierande ord och fånga innebörden i något som har en så positiv nimbus och vid en ytlig betraktelse verkar så oproblematiskt och självklart ända tills man börjar fundera över vad det egentligen står för? Till en början får man då göra klart för sig att ett begrepp som helhetssyn skiljer sig åt som *vetenskapligt* begrepp och som *ideologiskt*. När politiker och planerare talar om helhetsperspektiv och helhetssyn är det, trots de i många fall vetenskapsliknande metoderna att samla in fakta, inte detsamma som det vetenskapliga systembyggandet som till och från ägnats stort intresse inom forskningens värld (Se t.ex. Liedman 1977; Boglind 1988).

Politikernas och planerarnas sätt att tala om helhetssyn kan istället knytas till det resonemang pedagogen Stig Lindholm utvecklar i boken *Kunskap - från fragment till helhetssyn*. Att behovet av en helhetssyn utgår från vårt behov av meningssammanhang. "Utan helhet ingen mening", som Stig Lindholm skriver. Och detta meningssammanhang kan inte bara byggas upp av empirisk och rationell kunskap, av hårda fakta och logiskt tänkande utan också av det intuitiva, i bilder, känslor, poetiskt språkbruk osv. Helhetssyn är alltså en form av världsbild, av livsåskådning, mot vilken vi varseblir och hanterar mera konkreta problemområden och vardagliga enskildheter. Vi behöver helhetsbilder för såväl samhällsutvecklingen i stort som för utvecklingen inom skilda sektorer som byggsektorn, hälsosektorn, utbildningssektorn osv. och inte minst för vår egen enskilda delaktighet i denna utveckling.

En helhetssyn, uppbyggd kring meningssammanhang, kan dock aldrig ses som något statiskt. Helhetssyner är istället något man kan växa ur; något som stagnerar och förändras. Men därmed växlar även vårt behov av att resonera om förekomsten av helhet och helhetssyner. Under perioder, när samhällsutvecklingen och samhällsutformningen i mångas ögon är oomtvistlig, glömmar vi lätt att detta med helhetssyn är något problematiskt och värt att uppmärksamma. Det motsatta förhållandet råder när tidsandan gynnar uppbrott och omorientering. Så här skriver Stig Lindholm:

När börjar man fråga efter en helhetssyn? Förmodligen när den helhetssyn man har inte räcker för att förstå det man bryr sig om. Alltså blir behovet av helhetssyn akut i kriser. Det stämmer gott med vårt här och nu. Det råder kris i kunskapen

värld och i den värld kunskapen skulle handla om. Den senare - samhällskrisen, kulturkrisen, krisen i vårt utvecklingsparadigm - är enligt min uppfattning den primära. Det är den som gett upphov till krisen i kunskapens värld.
(Lindholm 1985:24)

En helhetssyn utgår således från en normativ bas. Den hjälper oss att peka ut det som är väsentligt i ett visst sammanhang. I tider av uppbrott och omorienteringar fungerar dock inte längre denna mentala karta över tillvaron. Då blir vårt behov av reflektion kring detta begrepp akut. Men det blir också förvirrande, eftersom de stridande parterna inte bara uppvisar en konkurrerande uppsättning av helhetssyner. De strider också om huruvida det finns en helhetssyn eller ej. "Gränsöverskridarna" menar att det måste *skapas* en helhetssyn, medan "gränsbevararna" hävdar att de *har* en helhetssyn. Och medan de förra i kampen för en ny helhetssyn måste motivera sin normativa bas och därmed ofta anklagas för att vara "flummiga" och "orealistiska", omedvetandegör de senare sin normativa bas och hamnar därmed i konventionella helheter med "tysta värderingar" insmugna. Samtidigt är det oftast dessa konventionella helheter som framställs som "realistiska" och "verklighetsanknutna" (Lindholm 1985).

Den instrumentella helhetssynen

Jämsides med ett vetenskapligt och ett ideologiskt orienterat helhetsbegrepp kan man även tala om ett *instrumentellt*. Det är när man på administrativ väg försöker tråckla samman en helhetssyn utifrån de verklighetsbeskrivningar olika myndigheter gör av ett visst problemområde med syfte att arbeta fram ett beslutsunderlag. Här blir den åberopade helhetssynen ett medel - ett arbetssätt - som gör det möjligt att i en komplex planeringssituation skenbart förena konkurrerande helhetssyner av mer ideologisk karaktär.

Samordnad planering av "policy drift"-karaktär är dock ingen tulipanos. Det löser inte automatiskt konflikten mellan olika värdesystem, även om det stundom kan tyckas så under själva diskussionsfasen i en planeringsprocess. Då kan man glida mellan de olika målsättningarna utan att de deltagande aktörerna ens för sig själva behöver medvetandegöra var tyngdpunkten egentligen ligger. Men så fort man går

från ord till handling blir situationen en annan. Bland aktörerna - ofta i det fördolda - uppstår då en "de många revirens kamp" och det striden ytterst gäller är vem som anses ha den rätta grunden för beslutsfattande (Beckman 1987). Detta leder i sin tur till att vissa frågeställningar hamnar överst i en prioriteringsordning, medan andra försvinner helt - hur vackert de än har omtalats i målbeskrivningarna. "If everything receives priority, nothing does." (Lipsky 1980). Det planering ytterst handlar om är vem som definierar verkligheten för vem. Vems sakkbild det är som till slut ska gälla (Wiberg 1988). Den instrumentella helhetssynen blir ett arbetsredskap på vägen - ett sätt att ta sig förbi blindskär i en planeringsdiskussion med motstridiga intressen - men den rubbar per definition inte den rådande makthierarkin. Mångfasetterade och välformulerade målbeskrivningar till trots, så är det de starka parterna som utifrån *sin* ideologiska helhetssyn definierar vad som är väsentligt och vad som är oväsentligt. Det är till syvende och sist de som avgör vad som kommer att genomföras och på vilket sätt. Överfört på 80-talets förnyelseverksamhet betyder det att bostadspolitiska mål som varsamhet, boendeinflytande, förnyad äldreomsorg gavs lägre prioritet än det nybyggnadstänkande som dominerade i de starka parternas föreställningsvärld. Här var stora steg och omfattande ingrepp det följdriktiga valet i prioriteringen mellan olika värdesystem (se t.ex. Bättre bostadsförnyelse 1990).

Ett möte mellan olika världar

Samordnad planering, som brukar diskuteras i termer av harmonisyn, bör istället diskuteras i termer av de många revirens kamp. Var och ett med sitt värdesystem och sin verklighetsbild av det som behandlas. Det är som ett möte mellan olika världar för att anknyta till etnologen Britta Hardenbys avhandling *En stad - tre världar*. I denna avhandling analyserar Hardenby tre olika yrkesvärldar i Höganäs - småföretagens värld, industrins värld och den offentliga sektorns värld - och diskuterar hur dessa tre delkulturer innehåller var sitt tankemönster för problemlösning, som är så självklart inarbetade i respektive grupps kulturmönster att det blir till sunt förnuft; till en praktisk och rationell vägvisare i det dagliga yrkesutövandet.

Britta Hardenby ser detta kulturmönster som en sil. Det släpper igenom de problemställningar, som inom det givna kulturmönstret be-

traktas som viktiga och väsentliga, medan andra avvisas som irrelevanta och oväsentliga. Ett kulturmönster bygger alltså på den "kunskap" om verkligheten, som finns inom en viss speciell kulturgrupp, och det är i kontakten med andra inom denna grupp man får denna verklighetsbild bekräftad; den verklighetsbild som gör att man vet hur saker och ting fungerar. Kulturmönstret tjänar alltså som en modell för tänkandet och handlandet. Det presenterar lösningar eller åtminstone metoder till lösningar på de problem man ställs inför. Och så länge man får detta kulturmönster erfarenhetsmässigt bekräftat, fungerar det alltså som en bekväm och användbar problemlösare. Det blir, som tidigare nämnts, till sunt förnuft. Men vad som är sunt förnuft hos en yrkesgrupp behöver inte vara det hos en annan och vice versa (Hardenby 1981).

Det resonemang Brita Hardenby utvecklar i sin avhandling om olika yrkesgruppers kulturmönster är en teoretisk tankestruktur, som hjälper oss att förstå vad som händer i en planeringssituation där flera olika typer av yrkeskategorier strålar samman. Det hjälper oss att se, att det inom varje yrkeskår finns en specifik typ av sunt förnuft. I mötet med andra klarar det givetvis av att ta in vissa nyheter - de som passar in i den "riktiga" ordningen - men det hotas av upplösning om nyheterna blir alltför stora eller avvikande.

Det är i tider av uppbrott och omorientering vissa yrkesgrupper utvecklas till att bli "gränsbevarare", andra till att bli "gränsöverskridare". Medan de förra försöker försvara sitt revir och sitt sunda förnuft för att inte tappa kontrollen och makten över ett specifikt samhällsområde, ser de senare nya öppningar och nya möjligheter att bygga upp ett bättre fungerande kulturmönster. Ett kulturmönster är ingenting statistiskt. På avhandlingens sista sida skriver Brita Hardenby följande:

Om ett kulturmönster inte längre fungerar problemlösande står det inför sin upplösning och ett nytt övergripande kulturmönster kommer att inta dess plats. I skapandet av ett nytt kulturmönster är vi alla medagerande. I någon mån påverkar vi alla kulturmönstrets utformning.

(A.a 1984:228)

Det är kanske där vi idag står inom många samhällsområden, inte minst i stadsförnyelsesammanhang. De etablerade förnyelsestrategier-

na är snarare problemskapande än problemlösande till sin karaktär. Men innan jag går djupare in i denna problematik, ska jag belysa de yrkesvärldar som på lokal områdesnivå är involverade i arbetet att förnya redan befintliga bostadsområdena. Jag lämnar därmed planeringens "intellektuella" sida, dvs. planeringstänkandets idémässiga fundament, och övergår till det som i planeringsstudier brukar kallas aktörsperspektivet, dvs. till en beskrivning av de parter, som kan förekomma i en planeringssituation av den typ denna studie behandlar.

Aktörerna och deras yrkesvärldar

Grovt sett består de parter, som på lokal bostadsområdesnivå arbetar med olika former av bostadsförnyelse, av kommunala förvaltningar, byggföretag och fastighetsägare. Eller, som Sören Olsson delar upp dem, i organisatörer och entreprenörer, för att markera de skillnader som finns i yrkesutövandet mellan dem som arbetar inom offentlig kommunal verksamhet och i det privata näringslivet (Olsson 1989).

I brist på bättre begrepp kallar Olsson förändrarrollen i en stor organisation, som en kommunal förvaltning, för *organisatör*. Denna person verkar i en situation där planering och genomförande av förändringar är en omständlig process. Beslutsgångarna är långa; det krävs ordentligt utarbetat underlag samt förhandlingar med många olika parter. Att arbeta med förändringar i denna typ av organisation kräver därför andra metoder än dem som entreprenören utvecklar.

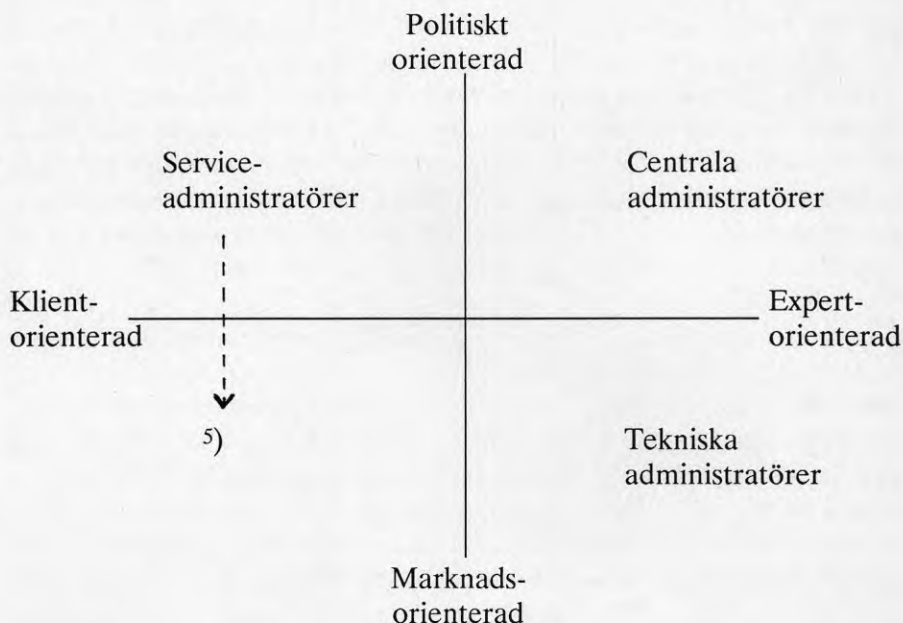
Entreprenören som typ har sin hemvist inom det privata näringslivet. Inte minst inom byggsektorn, där entreprenörsandan ses som en tillgång för att arbetet ska fungera. Det som utmärker en entreprenör är nämligen hans - det är ofta en man - stora förmåga att fatta snabba beslut även om stora världen står på spel. Han ska vara duktig på att söka upp resurser och intressenter och att snabbt få ihop en fungerande organisation inför nya objekt. Kort sagt, han ska vara en fixare, om man kan bortse från de negativa associationer som vidhäftar detta begrepp (Olsson 1989).

De kommunala organisatörerna är dock värdemässigt sett ingen enhetlig grupp. Det framgår av Per-Owe Norells avhandling *De kommunala administratörerna*. Utifrån en enkätundersökning bland kommunala

tjänstemän på administratörsnivå i 50 kommuner urskiljer han tre viktiga aktörstyper: *den centrale administratören*, *den tekniske administratören* och *serviceadministratören* (social, kultur, fritid etc). I den sammanfattande karakteristik Norell ger av dessa tre administratörstyper har jag urskiljt fyra viktiga teman för att fastställa olika förhållningssätt i yrkesutövandet, nämligen

- expertorienterad
- klientorienterad
- politiskt orienterad
- marknadsorienterad

Placerar jag in dessa teman i en sådan figur, som Svante Beckman ofta använder i sina analyser, kan skillnaderna mellan de aktörstyper Norell beskriver åskådliggöras på följande sätt:



⁵ Vad händer med Serviceadministratörerna, när kommunerna omorganiserar i beställarnämnder och utförarorganisationer? Kommer hela eller delar av denna yrkeskår att röra sig mot det fält, där det utifrån Norells beskrivna aktörstyper inte finns någon att placera? Eller kommer de att finnas kvar där de nu är placerade?

De centrala administratörerna, som oftast har en samhällsvetenskaplig utbildning, arbetar enligt Norell med förvaltningsövergripande uppgifter. En förhållandevis stor del av tiden ägnas åt större utredningsuppgifter. Han - för det är ofta en man - är verksam i brytningspunkten mellan det politiska och byråkratiska och ser sig själv som den politiska ledningens redskap. Kontakten med klientmiljön (dvs. de vanliga medborgarna) är sällsynt, medan kontakter med marknadsmiljön kan förekomma. Mest kontakt har han med representanter från andra förvaltningar, fackföreningar, kommunförbundet och inte oväntat med de centrala politikerna. De professionella normerna är viktiga, och det är inte ovanligt med medlemsskap i särskilda utbildnings- och yrkesammanslutningar.

Även *de tekniska administratörerna*, ofta ingenjörer med inriktning på byggnation eller väg och vatten, har förvaltningsövergripande arbetsuppgifter. I detta ser han sig - för även här är det oftast män - som neutral expert. Han är klart marknadsorienterad. Så gott som dagligen har han kontakt med entreprenörer och olika konsultföretag. Ofta har han själv även jobbat i det privata näringslivet och tror sig också ha goda möjligheter övergå dit igen om han så skulle önska. Till den politiska verksamheten är han i allmänhet skeptisk och menar att de flesta problem har en "teknisk" lösning. Partikonflikter uppfattas som konstlade och irrationella. Det är alltså inflytandet från marknadsmiljön som dominerar, i kombination med det professionella tekniska kunnandet.

Serviceadministratörerna, slutligen, har en yrkesinriktad utbildning som lärare, socialarbetare, bibliotekarie, förskollärare, fritidspedagog etc. Efter att ha arbetat några år på fältet i direktkontakt med olika medborgargrupper har de - män och kvinnor i en någorlunda jämn fördelning - sökt sig till tjänster av mer renodlad administrativ karaktär. I de fall de då ingår i olika samrådsorgan intar serviceadministratörerna en klart klientorienterad attityd. De uppfattar förvaltningens roll som att företräda svaga och andra som berörs av verksamheten. De är tydligare som politiska aktörer än någon av de andra administratörstyperna och slåss för ökade resurser till sin verksamhet. Intresset för det yrkesmässiga området fortsätter även på fritiden. Många är engagerade i närliggande fritidsverksamheter, i föreningslivet, lokala intressegrupper, aktionsgrupper och liknande. Sannolikt har de flesta sökt sig till sitt arbetsområde utifrån ett genuint intresse. De materiella beho-

ven finns inte i första rummet. Det är arbetsuppgifterna som sådana, möjligheterna att påverka och de sociala värdena förenade med arbetet som är det viktiga (Norell 1989).

Vidgar vi så perspektivet till de *byggföretag*, som på marknadens villkor är engagerade i att bygga nytt och bygga om, finns det klara värdemässiga kopplingar mellan denna aktör och den tekniska personalen inom de kommunala förvaltningarna (se t.ex. Björklöv 1986). Yrkesmässigt har de en likartad bakgrund och därmed också en gemensam arbetsmarknad. De tekniska administratörerna har ju, som nämndes ovan, ofta börjat sin yrkeskarriär på den privata marknaden och tror sig även ha möjlighet att kunna få jobb där igen. Inom den kommunaltekniska sektorn tycks man under 80-talet dessutom alltmer ha börjat använda sig av privata entreprenörer, inte bara för byggverksamhet utan också med långtidsavtal för drift och underhåll av anläggningar (Ekstedt 1991).

De värdemässiga överlappningarna till trots, så finns det fortfarande en viktig skiljelinje mellan de tekniska administratörerna och byggföretagen, nämligen den mellan organisatören och entreprenören. Den tekniske administratören ingår ju trots allt i en kommunal förvaltningsorganisation, där detta med t.ex. "papper" måste vara en naturlig del av arbetsmiljön, medan det motsatta förhållandet råder inom byggandets värld. Att bygga är något praktiskt. "Papper", med undantag för ritningar och kontrakt som reglerar ekonomiska mellanhavanden, står här mycket lågt i kurs. För aktiviteter typ samhällsplanering och boendeforskning är intresset mycket ringa. Lösningar på problem och nyheter sprids istället genom det informella kommunikationsnätet. Detta har en påfallande stark position inom byggbranschen, även mellan konkurrentföretag. Står en svensk byggare inför något problem ringer han en kompis, kanske i form av en gammal kurskompis, och får på så sätt hjälp med att lösa problemet. Det är även denna väg, som nyheterna sprids inom branschen (Björklöv 1986).

Men det finns en paradox i byggsektorns organisationskultur, som är viktigt att lyfta fram i detta sammanhang. Parallellt med entreprenörandans optimistiska, självsäkra och handlingsinriktade förhållningssätt, där det gäller "att inte sitta med skägget i brevlådan" för att citera Ingalill Eriksson (1987), finns det inom byggandets värld en stelhet och konservatism när det gäller att förändra värderingar, regelsystem och

strukturer, som är i otakt med tiden. Trots alla förändringar som under de senaste årtiondena ägt rum, bl.a. med en övergång från nyproduktion i stor skala till underhålls- och renoveringsarbeten, är byggarbetsplatserna idag organiserade på i princip samma sätt som för 20 år sedan. Över huvudtaget tycks byggföretagens produktionssystem vara illa förberett att möta marknadsförändringar av mer djupgående karaktär (Byggprocessgruppen 1987). Cementerade yrkesseder och bestämmelser hindrar utvecklandet av alternativseende i mer radikal mening. Det kommer att krävas starka förändringskrafter för att ändra detta mönster. Antingen i form av ett samlat uppträdande från myndigheters sida, som minskar marknadsriskerna för de företag som tvekar att ge sig in i olika utvecklingsprojekt, eller i form av mindre försiktiga byggbeställare som vågar ställa krav på nya metoder och ny teknik (Ekstedt 1991).

Därmed är vi framme vid en av de tyngsta parterna inom en stadsförnyelseprocess, *fastighetsägaren*, beställaren av de byggarbeten och andra fysiska förändringar som ska genomföras i ett bostadsområde. Fastighetsägare är dock ingen enhetlig grupp värdemässigt sett. En fastighetsägare, som bara äger enstaka fastigheter och kanske t.o.m. bor där själv, resonerar sannolikt på ett annat sätt än de mer professionella fastighetsägarna. Men även om man begränsar sig till de allmännyttiga bostadsföretagen är det svårt att ge någon sammanfattande bild av det kulturmönster som råder inom dessa företag. Det beror dels på att jag inte kunnat finna någon studie som belyser detta, dels på den omvälvande förändringsprocess dessa företag är mitt uppe i. Från centralt SABO-håll sänds tydliga signaler om behovet av ökad marknadsanpassning och utvecklandet av kundnära förvaltningar (Se t.ex. SABO årsskrift 1990). I denna omvandling har nog de olika bostadsföretagen kommit olika långt.

Förutom förskjutningen mot en ökad marknadsanpassning kommer även det minskade bostadsbyggandet att föranleda förändringar i de allmännyttiga bostadsföretagens kulturmönster. Från att ha varit *byggande* bostadsföretag kommer de i allt större utsträckning att bli *förvaltande*, något som torde påverka dessa företags organisationskultur. Som Sören Olsson påpekar finns det både en organisatörskultur och en entreprenörskultur sida vid sida i de allmännyttiga bostadsföretagen. Å ena sidan har denna typ av företag en organisation som sysslar med förvaltning av bostäder: fortlöpande reparationer, målning,

städning inne och ute, kontakter med hyresgäster som har önskemål och klagomål osv. Samtidigt har många av de allmännyttiga företagen en byggavdelning, som antingen själva sysslar med att bygga nytt och bygga om, eller som intar rollen som byggherre när denna typ av verksamhet förläggs utanför företaget. På dessa byggavdelningar finns entreprenörerna, som värdemässigt ligger byggsektorn nära. Kontakterna med den privata byggsektorn är väl utvecklade och den yrkesmässiga bakgrunden är likartad (Olsson 1989).

I de allmännyttiga bostadsföretagens utbyggnadsskede har dessa två kulturmönster troligen kunnat fungera tämligen oberoende av varandra. Med en ökad stadsförnyelseverksamhet blir dock situationen en annan och kollisionerna dem emellan kommer att öka. Omvandlingen av miljonprogramsområdet Eriksbo i Göteborg är ett bra exempel på detta. De boendes initiativ till "självförvaltning" och ökat hyresgästansvar för områdets sociala liv och utveckling knöts till bostadsföretagets förvaltningsorganisation. Då beslut fattades om en stor och samlad ombyggnad, administrerades detta av företagets byggnadsavdelning. Där stödde man sig på sina vanliga rutiner och på gängse former för ombyggnadsverksamhet. De boendes erfarenheter fick därmed svårt att göra sig gällande, och de idéer hyresgästerna under en 5-årsperiod utvecklat kring områdets fortsatta utveckling kom att spela en mycket liten roll i ombyggnadssituationen (Jadelius Modh 1990).

Förvaltningsperspektiv och ombyggnadsverksamhet knöts alltså aldrig ihop i Eriksbo. Samma gäller för de flesta av 80-talets förnyelseprojekt. I Eriksbo blev det bara så mycket tydligare. Vid starten för den fysiska förnyelsen fanns ju redan en aktiv och engagerad hyresgästgrupp som under flera år arbetat med områdets sätt att fungera och som nu blev helt överkörd. För byggare är nämligen det som ligger före och det som ligger efter av underordnad betydelse (Björklöv 1986). För de boende och deras upplevelser av bostadsföretaget är det precis tvärtom.

Samordnad planering mellan politik och marknad

Stadsförnyelse, som syftar till såväl fysisk som social och kulturell förnyelse, berör ett stort antal aktörer med vitt skilda värdemässiga förankringar. Den rör sig även mellan olika samhällssfärer som marknad

och politik. På marknaden, där det i denna studie egentligen bara är byggföretagen som hör hemma, är det de ekonomiska motiven som är styrande. Ett projekt ska "gå runt" och helst ge ett visst överskott.

Övriga aktörer i den stadsförnyelseverksamhet, som här behandlas, rör sig däremot inom den politiska sfären, även om man kan sätta ett frågetecken vid de allmännyttiga bostadsföretagen. Tillkomna för att lösa bostadsfrågan för de med små inkomster i samhället - för dem som den privata bostadsmarknaden inte var intresserad av - hör de utan tvekan hemma inom den politiska sfären. De idag klart uttalade marknadsorienterade ambitionerna gör dock att man kan ställa sig undrande inför de allmännyttiga bostadsföretagens bostadspolitiska roll. Finns de på marknaden eller i den politiska sfären? Professorn i företagsekonomi vid statens institut för byggnadsforskning, Birger Ljung, har i en föreläsning beskrivit de allmännyttiga företagens omorientering som att de - ur ett företagsekonomiskt perspektiv - är på väg ut i "dimmornas träsk". Att varken vara ett bostadspolitiskt styrt organ eller ett boendekooperativt eller ett kapitalägarstyrt privat organ ger en oklar ägandestruktur och underminerar därmed de styrsystem om mål och medel med vilken verksamheten ska bedrivas.

"Dimmornas träsk" eller ej - SABO-ledningens klart uttalade marknadsorientering kommer med största sannolikhet att få konsekvenser för utformningen av den fortsatta stadsförnyelseverksamheten. "Lönsamma" hyresgäster är något man kommer att bli rädd om. I linje med detta kommer det vid vissa områdesförnyelser att utvecklas nya typer av förändringsstrategier. Här kommer de allmännyttiga företagen i egenskap av byggbeställare troligen att sända tydliga signaler till de kommersiellt inriktade byggföretagen om ny teknik och nya metoder. Sådan kommer också att utvecklas i den takt som bostadsföretagen trycker på.

Men jämsides med att många av de allmännyttigt ägda bostadsföretagen utvecklar ett mer kundanpassat förhållningssätt gentemot de "lönsamma" hyresgästerna, kommer de med största sannolikhet att vara betydligt mer kallsinniga gentemot den typ av bostadssociala mål, som inte står i överensstämmelse med det marknadsorienterade tänkande, som nu är under uppbyggnad. De allmännyttiga bostadsföretagen kommer att på ett mer uttalat sätt än tidigare befinna sig i gränslandet mellan marknad och politik. Vad det betyder ur bostads-

socialt hänseende kan vi ännu bara spekulera om. Ömsom kommer det att uppfattas positivt, ömsom negativt och hur den sammantagna bilden kommer att te sig kan ännu ingen uttala sig om.

Helt inom den politiska sfären återfinns dock nästa aktörstyp, de kommunala administratörerna. Med den politiska sfären menar jag då den normativa basen för en på politisk väg beslutad inriktning för samhällets bostadssociala satsningar. Det är ju dessa beslut de kommunala tjänstemännen ska verkställa. Men att man verkar inom samma politiska sfär betyder ju inte att de olika yrkesvärldarna drar åt samma håll. Inte ens i ganska avgränsade och sammanhållna planeringsuppgifter behöver detta vara fallet. Många studier visar istället på klara motsättningar mellan de "mjuka" och de "hårda" förvaltningarnas sätt att arbeta med gemensamma planeringsuppgifter.

Går vi tillbaka till den figur, som presenterades på sidan 107, finns den djupaste och mest svårforcerade klyftan vid samordnad planering mellan figurens vänster- och högersida. Dessa två sidor hotar i många stycken varandras "sunda förnuft" i yrkesutövandet. Inte minst gäller detta för socialtjänsten, som med sitt underifrånperspektiv, hotar den "riktiga" ordningen i byggsektorns värld. Här ligger nog mycket av förklaringen till det utanförståendeskap, som präglar socialtjänstens medverkan i samhällsplaneringen. För trots alla positiva programförklaringar från olika parter, är de resultat socialtjänsten kan uppvisa av sitt deltagande fortfarande tämligen magert. Detta beror oftast inte på ointresse eller bristande engagemang, vilket Ingalill Eriksson så målande har uttryckt på följande sätt:

Som jag ser det är problemet inte så mycket att socialtjänstens anställda sitter med skägget i brevlådan, dvs blir helt ställda och passiva inför propåer om medverkan i samhällsplaneringen, exempelvis bostadsplanering. Snarare är uttrycket "med tvättad hals" mer träffande. Man engagerar sig, pratar och skriver, men står där sedan med tvättad hals. Man har ansträngt sig, men till vilken nytta? (Eriksson 1986:41)

Socialtjänstens medverkan i samhällsplaneringen präglas i allra högsta grad av svårigheten att finna sin roll. Den står här inför en mycket svår avvägning: att antingen ge upp sitt klientperspektiv och hamna i ett social-teknokratiskt förhållningssätt (vilket inte är ovanligt) eller hålla

fast vid det som faktiskt står i socialtjänstlagens portalparagraf om jämlikhet och människors aktiva deltagande, och som en följd av detta bli anklagad för bristande professionalitet, orealism och dålig verklighetsförankring. För här gäller - precis som i kampen om en ny helhetssyn - att det är "gränsöverskridarna, dvs. socialtjänsten, som måste motivera sin normativa bas och därmed ofta anklagas för att vara "flummig" och "orealistisk". "Gränsbevararna", dvs. den sociala rationalismens företrädare, behöver däremot inte medvetandegöra sin och hamnar därmed ofta i konventionella angreppssätt med "tysta värderingar" insmugna. I de försök som görs med samordnad planering är det oftast dessa konventionella angreppssätt som framställs som "realistiska" och "verklighetsanknutna", och som därmed också är befriade från trycket till omprövning och nytänkande även i de fall, då en sådan borde ske.

Socialtjänstens strävan att finna en roll inom samhällsplaneringen står i bjärt kontrast till det grundmurade självförtroende som präglar byggandets värld. Socialtjänsten och byggsektorn är verkligen varandras motpoler inom detta med samordnad planering. Frågan är i vilken utsträckning de överhuvudtaget förstår varandras associationsbanor i de diskussioner som förs på samhällsplaneringens område.

Men även mellan de centrala administratörerna och byggsektorns företrädare finns viktiga skillnader. Att bygga är något praktiskt. Det har sina rötter i hantverkstraditionen. Planerings- och utredningsverksamhet däremot har en mer utpräglad intellektuell sida, med klara kopplingar till vetenskapens värld. Och hantverkets tekniska kunnande bygger på en annan kunskapstradition än den vetenskapliga forskningen (von Wright 1986; Nordin 1983). Inom arkitekturforskningen, som har en fot i vardera lägret, har detta gap mellan praxiskunskap (=arkitekternas yrkeskunskaper) och vetenskaplig kunskap (=exempelvis bostadsforskarnas vetenskapligt framtagna kunskap) ständigt givit upphov till häftiga diskussioner (se t.ex. Nyström 1990, Larsson & Pedersen 1990). Detta speglar de grundläggande intresse-motsättningar, som finns mellan olika kunskapstraditioner, och som blir en realitet att brottas med i alla de olika försök som görs med samordnad planering.

Synen på brukarmedverkan ur ett aktörsperspektiv

Det är nu nästan 25 år sedan de första artiklarna publicerades om medborgarnas bristande möjligheter att delta i planeringsprocessen av byggd miljö. Samma år - 1968 - bröt också massmediadebatten om den byggda miljön igenom på bred front. Ledande planerare och politiker tvingades att försvara sina beslut mot kritiker som ifrågasatte såväl motiven som resultaten i den urbana utvecklingen. Det framgår av Thomas Millers avhandling *Consulting citizens in Sweden* (1988). Under åren efter 1968 skulle det även publiceras en mängd debattböcker på detta tema såsom t.ex. Olle Bengtzons *Rapport Tensta* (1970), Gordon och Molins *Man bara anpassar sig helt enkelt. En forskningsrapport om människor i Skärholmen* (1972), Flemström och Ronnbys *Fallet Rosengård. En studie i svensk planerings- och bostadspolitik* (1972), Nils Landells *Hallonbergen - Framtidssverige?* (1974) m.fl.

Det sena 60-talets och det tidiga 70-talets kritiska debatt kring den rådande planeringen var inte något avgränsat fenomen. Den ingick som en integrerad del i den radikala allmändiskussion, som då fördes och där krav på omorientering ställdes på hart när alla samhällsområden. Speciellt intressant är det då att nämna de krav på omorientering som formulerades inom det kulturpolitiska området. En korsbefruktning mellan 60-talets livliga svenska kulturdebatt och de häftigt uppblommade planeringsdiskussionerna gav nämligen de nyformulerade idéerna om vanliga människors möjlighet till delaktighet i olika samhällsangelägenheter en sprängkraft av sällan skådat slag.

Tidigare hade ordet *kultur* i den allmänna debatten i stort sett endast stått för vissa former av mänskliga aktiviteter, nämligen de traditionella konstformerna. Mot denna kultursyn ställde 60-talsdebattörerna kravet om ett vidgat kulturbegrepp, som saknade det traditionella begreppets prestige men också dess hämmande verkan. Den kulturpolitiska debatten integrerades alltmer med den allmänpolitiska och ett centralt begrepp i den nya kulturdefinitionen blev *kommunikation*. Dels kommunikation mellan människor (gemenskap och social kontakt), dels kommunikation mellan människor och samhällets institutioner (medbestämmande och medinflytande). I linje med detta utvecklades tanken, att fritids- och kulturaktiviteter inte borde ses som ett mål i sig - som en lyx man kunde ägna sig åt då andra samhällsproblem var lösta - utan en samhällelig kraft, med vars hjälp den enskilde

medborgaren skulle kunna engagera sig i frågor, som direkt berörde hans eller hennes liv i samhällsstrukturen. Framväxten av en urban social rörelse bestående av stadsdelsförankrade byalag, Arkiv Samtal, allaktivitetshusföreningar etc. inleddes därför såväl i de nya radikala kulturpolitiska strömningarna som i den av samhället uppbackade förnyelsesverksamheten inom det bostads- och socialpolitiska området. Det är detta - förutom att debatten tilltog i styrka - som är den stora skillnaden mellan det tidiga och det sena 60-talet. Visst hade det publicerats kritiska artiklar om planeringsfrågor redan under decenniets första hälft, men dessa *utgick* endast från de enskilda människornas behov. Det förutsattes *aldrig* att de enskilda själva skulle ha rätt att ställa krav på inflytande i dessa frågor. Detta kom först med det sena 60-talet och banade väg för en mängd experiment och politiska reformer, som satte djupa spår i det svenska samhället (Nilsson 1970).

Dagens samhällssituation är ju radikalt annorlunda den som förelåg 1968, varför även formerna och de politiska undertonerna för människors deltagande och möjligheter till inflytande i samhällets offentliga verksamhet är annorlunda. Det som började i utopisk idealism om en på frivillighet byggd *gräsrotsdemokrati för alla* har övergått i mer institutionaliserade former, där deltagandet t.o.m. kan komma till stånd på grund av yttre tvång. Som när politiker försöker lösa problem inom t.ex. omsorgsvården genom att hänvisa till människors egna resurser att organisera olika former av kooperativa lösningar. Idag kan man heller inte tala om en urban socio-politisk gräsrotsrörelse. 70-talets spännande och politiskt ofta omtumlande "underifrån"-experiment har istället ersatts med "ovanifrån"-styrd försöksverksamhet med syfte att öka de vanliga människornas delaktighet i olika typer av samhällsangelägenheter. Mer eller mindre lyckade försök med kommunal decentralisering och ekonomiskt stöd till olika typer av kooperativa lösningar har varit 80-talets svar på 70-talets stormötesideologi (se t.ex. Floderus (red.) 1990; Lieberg & Engström 1987).

I en diskussion om medbestämmande och medinflytande i dagens samhällssituation får man inte glömma de förändringar som ägt rum *inom* de traditionella organisationernas ram. Rätt utnyttjat kan dessa ge vanliga människor nya möjligheter till delaktighet och kontroll över sin närmaste livsmiljö. Även om utvecklingen inte varit helt entydig, så är hyresgästernas rätt att bestämma över den egna lägenheten betydligt

större idag än för 20 år sedan. Besittningsskyddet har stärkts, hyresgästernas möjlighet av välja standardnivå vid reparationer har ökat, liksom den lagliga rätten att själv kunna måla, tapetsera och göra andra förändringar i vanliga hyreslägenheter. Boendeinflytandeavtal har tecknats mellan allmännyttiga bostadsföretag och hyresgästföreningen. Dessutom pågår en radikal omorganisation av hela hyresgästrelsens uppbyggnad, som håller på att utvärderas i ett forskningsprojekt vid sociologiska institutionen, Göteborgs universitet. De tidigare formellt sett helt maktlösa kontaktkommittéerna ute på bostadsområdesnivå ska nu bli basorganisationer i rörelsen och därmed överta den roll avdelningarna tidigare spelat.

1968 års revolutionerande krav på de vanliga människornas deltagande vid utformningen av olika samhällsangelägenheter ses inte längre som så politiskt kontroversiellt, som när dessa krav för första gången formulerades. Detta betyder dock inte att de olika professionella aktörerna ser de vanliga människornas deltagande i samhällsplaneringen på ett och samma sätt. I denna fråga, precis som i andra jag tidigare redogjort för, innehåller de olika värdesystemen djupgående ideologiska klyftor. För vissa aktörer är det ett politiskt ideal, medan andra ser det som ett nödvändigt ont; något man måste finna sig i i nutida planering.

För att ånyo anknyta till Per-Owe Norells avhandling, så visade denna att bland de kommunala administratörerna är det *framförallt serviceadministratörerna*, de inom de "mjuka" förvaltningarna, som är klart *klientorienterade*. En undergrupp benämns t.o.m. som klientaktivister. Dessa är mer uttalat vänsterinriktade än andra och har ofta valt att engagera sig i lokala intressegrupper, aktionsgrupper och liknande (Norell 1989).

Ett klientorienterat förhållningssätt finns ju även inskrivet i själva socialtjänstlagen; i dess portalparagraf, där de vanliga människornas aktiva medverkan i samhällsplaneringen ses som något grundläggande. Stundom kan dock detta *deltagandeideal* komma i konflikt med denna yrkesgrupps lika starkt uttalade *företrädarperspektiv*. Företrädarperspektivet bygger nämligen på en primär lojalitet med de grupper i samhället, som inte själva har förmåga att hävda sina intressen i konkurrens med andra mer "talföra". Önskan att stödja svaga grupperns möjligheter att hävda sina intressen kan nämligen gå stick i stäv mot

strävan efter de vanliga människornas aktiva medverkan inom samhällsplaneringens område. Deltagandeideologin vilar ju, vilket man ofta bortser ifrån, i en mellanskiktsmentalitet, där man inte sällan förbiser eller överser med de klassmotsättningar som finns i samhället (Soidre-Brink 1987). Att företräda svaga grupper är alltså en sak; att dra in de vanliga människorna i samhällsplaneringen en annan - ibland sammanfaller dessa intressen, ibland inte.

Men det är heller ingenting som säger att vanliga människor vill låta sig företrädas av just socialtjänsten. Inom den fysiska planeringens domäner - inte minst vid bostadsförnyelse - finns det fler aktörer, som vill legitimera sin roll på planeringsarenan genom de boende såsom t.ex. hyresgästföreningen. Cecilia Henning belyser detta i sin avhandling, och visar hur socialtjänstens medverkan vid förnyelsen av ett innerstadskvarter blir diffus och osäker, när en klar konkurrenssituation uppstod med andra etablerade organisationer, vilka också motiverade sin närvaro som företrädare för de boende (Henning 1991).

Men serviceadministratörernas klientorientering påverkas även av de marknadsorienterande signaler, som sänds från alltfler samhällsområden. Ett klientorienterat förhållningssätt behöver ju inte knytas till en tro på politisk styrning i samhällsreformeringen. Det kan lika gärna vara kopplat till en tro på marknadsmekanismernas möjligheter att lösa samhällets problem. Fast då talar man snarare om kundorientering. Denna typ av "underifrån"-perspektiv är dock något annat än det som utvecklades genom 60- och 70-talens politiskt formulerade samhällsplaneringsprojekt. Det kommer därför att ge upphov till en planeringssituation som skiljer sig från den tidigare beskrivna ovanifrånstyrda sociala ingenjörskonsten, men också från den politiskt radikala samhällsarbetsmentalitet som i slutet av 60-talet föddes som en protest mot just denna typ av social ingenjörskonst. För att anknyta till den på sidan 107 presenterade figuren återfinns ett kundorienterat marknadsstyrt förhållningssätt i den nedre vänstra halvan, där jag, enligt Norells avhandling, inte haft någon kommunal administratörstyp att placera. Det befinner sig alltså, precis som serviceadministratörerna, i ett motsatsförhållande till den högra sidans "ovanifrån"-perspektiv, men naturligtvis utifrån en annan ideologisk utgångspunkt än den som styr den övre vänstra halvans administratörstyp.

De kommunala administratörstyper, som är placerade på figurens högersida, har alltså ett annat förhållningssätt till de vanliga människornas deltagande i samhällsplaneringen än de på den vänstra. *De tekniska administratörerna*, som i sitt yrkesutövande framför allt ser sig som partipolitiskt neutrala experter har, enligt Norell, till och med en tämligen negativ syn på detta med brukarmedverkan. De misstror helt enkelt i större utsträckning än övriga kommunala administratörer allmänhetens kapacitet att fungera som politiska beslutsfattare (Norell 1989). Denna negativa syn på brukarmedverkan i planering och byggande delar de med största sannolikhet även med andra parter inom byggandets värld, som t.ex. byggföretagen och de allmännyttiga bostadsföretagens byggavdelningar.

Vid stadsförnyelse kan denna bristande förståelse för brukarnas perspektiv få just de konsekvenser vi funnit i vår forskning. Medan övriga aktörer försöker finna nya vägar genom att sätta sitt angreppssätt under gemensam debatt, ser entreprenörerna själva ombyggnadsmetoderna som givna (= oföränderliga). Det sker även i sådana projekt, där det uttalade syftet har varit att arbeta på ett nytt sätt. Och i de fall en omprövning sker, tycks det i många fall vara "en omvändelse under galgen"; när kritiken växt sig så stark att det är omöjligt att fortsätta på den inslagna vägen.

De centrala administratörerna, slutligen, har inga "naturliga" anknytningar till klientmiljön. De återfinns i brytningspunkten mellan det politiska och det byråkratiska. I sitt arbete, som till stor del ägnas större utredningsuppgifter, har de istället frekventa kontakter med andra förvaltningar, med fackföreningar, med kommunförbundet liksom med de centrala politikerna, vars redskap de upplever sig vara (Norell 1989). De centrala administratörerna ingår alltså i en annan kommunal situation än de mer "gräsrotsorienterade" serviceadministratörerna. För dem blir de vanliga människorna bara en bland flera aktörer att ta hänsyn till i ett specifikt utredningsarbete. Det är detta förhållningssätt, som skapar problem i de fall de centrala administratörerna deltar i planerings- och utredningsarbeten av bostadsförnyelsekaraktär. De boende i ett område som ska förnyas, är ju inte en aktör vilken som helst, även om de - precis som andra aktörer - företräder ett särintresse. Det är nämligen de som får betala det högsta priset - sin boendetrygghet - när andra intressen prioriteras.

I de centrala administratörernas utredningsarbete - ofta på en övergripande kommunal nivå - är det viktigt att tydliggöra den distinktion som kan göras mellan *medborgardeltagande* och *brukardeltagande*. Medborgardeltagandet är förknippat med varje persons rättighet att via det politiska systemets organ påverka beslut och därmed det offentliga systemets verksamheter. Brukardeltagandet däremot är direkt kopplat till de personer som berörs av en viss fråga (Olsson 1989). Och medan ett ökat *medborgardeltagande* i samhällsplaneringen i sig inte behöver utgöra något hot mot det planeringstänkande, som har sina rötter i den ovanifrånstyrda sociala ingenjörskonsten, blir fallet det motsatta vid *brukardeltagande*. En planeringssituation som bygger på brukardeltagandet måste nämligen följa andra idémässiga principer; på tvärs mot den sociala rationalism som hittills dominerat vårt planeringstänkande.

Planering i dialog med brukarna

Skiljelinjen mellan planeringens olika tankemodeller går inte vid de vanliga människornas deltagande i samhällsplaneringen eller ej. Det ovanifrånstyrda rationella planeringsidealet har inga problem att integrera nya element så länge dessa inte hotar den "riktiga" ordningen. Så länge de vanliga människorna intar rollen som medborgare, är de ju bara en av flera aktörer, som genom sina synpunkter bidrar till att ge ett mer mångfasetterat planeringsunderlag. Problemet uppstår när medborgarna blir till brukare. Till människor som är direkt berörda av den aktuella planeringsuppgiften och detta då även tas på allvar. En planering, som tar brukarrollen på allvar, kan nämligen inte blunda för de existerande människorna och husen. De blir per definition till en restriktion i planeringsarbetet.

Att utgå från det befintliga kräver ett annat förhållningssätt än de stora programmens planeringsfilosofi. Det är en planering som bygger vidare på det existerande: människor, byggnader, kunskaper, historia osv. Det är en planering som satsar på att utveckla snarare än att totalförnya. Sören Olsson kallar det för de små stegens planering (Olsson 1989); norrmannen Ottar Brox för generativ planering (Brox 1974). Andra talar om steg-för-steg planering eller om inkrementalism. Det dessa då har gemensamt är synen på *planering som en process*, där man successivt arbetar sig fram till en lösning. Planen - vanligen

uppfattad som planeringens slutprodukt - tonas ner till förmån för processen, för successiva beslut och åtgärder. Planering och genomförande länkas samman till en spiral, där nya kunskaper, nya problem och nya metoder kan utvecklas och bearbetas under arbetets gång utan bindning till rigida idéer om vad man skall komma fram till (Olsson 1989).

Man kan även kalla det för dialogplanering. För poängen är ju att de gradvisa förändringarna ska ske i dialog med dem som berörs. Steg-för-steg-planeringen i denna form är alltså en *kommunikativ planeringsfilosofi* om ömsesidig förståelse; inte en taktisk i så motto att en skicklig aktör genom små gradvisa förändringar ska lyckas "lirka" sig fram till mål, som skulle väckt häftigt motstånd om hans avsikter med förändringarna varit kända från början. Den kommunikativa steg-för-steg planeringen, som har klara kopplingar till den österrikiske filosofen Karl Poppers nu femtioåriga idé om den demokratiska sociala ingenjören (Sandström 1989), tar alltså sin utgångspunkt i det demokratiska offentliga samtalet. Mot de stora programmens centrala aktörer och skenbara rationalitet sätter den en processinriktad pluralistisk rationalism och en mångfald av rationella aktörer. Vad det mer konkret betyder, ska jag nu belysa genom en jämförande diskussion kring de tre förnyelseprojekt som bildar den empiriska basen i detta forskningsarbete, 40-talsområdet Norra Göta i Borås och 50-talsområdena Gamla Elineberg i Helsingborg och Ljura i Norrköping.

Kapitel 6

TRE FÖRNYELSEPROJEKT - TRE FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Typ av förnyelseprocesser

Norra Göta i Borås, Ljura i Norrköping och Gamla Elineberg i Helsingborg. Tre exempel på förnyelseprojekt i 40- och 50-talens allmännyttigt ägda bostadsområden. Men också tre exempel på olika förhållningssätt inom samhällsplaneringens område. För att återknyta till kapitel 3 så var Norra Göta det projekt som, med moraliskt stöd från stadsförnyelsekommittéen och ekonomiskt stöd från byggforskningsrådet, skulle pröva nya vägar kring äldreomsorg och boendeflytande vid förnyelsen av ett 40-talsområde. I praktiken utvecklades dock detta förnyelseprojekt till en ganska renodlad teknisk/ekonomisk ombyggnadsverksamhet, om än med sociala övertoner i själva idédiskussionerna.

Även Ljura-projektet erhöll ekonomiskt stöd från olika statliga organ. Här var helhetssyn och äldres boende de teman, som skulle stå i förgrunden för förnyelseverksamheten. I realiteten utvecklades dock Ljura-projektet, och dess ambitiösa satsning på samordnad planering, till ett gigantiskt utredningsarbete utan någon utarbetad strategi för hur förnyelsearbetet skulle fullföljas i praktiken. När förnyelseplanen var antagen avvecklades projektorganisationen. De förändringar, som sedan kommit till stånd inom de reguljära verksamheternas ram, har i många stycken varit tafatta och stundom till och med dåligt genomtänkta.

Vid förnyelsen av Gamla Elineberg var utvecklingen radikalt annorlunda. Detta område, som egentligen valdes för dess ombyggnadsteknik, visade sig vara ett intressant exempel på steg-för-steg-förnyelse. I ständig dialog med de boende genomförde bostadsföretaget, i stort sett inom den ordinarie verksamhetens ram, en rad framåtsyftande

förändringar både på det fysiska, förvaltningsmässiga och bostads-sociala området. Till en början uppfattade jag som forskare detta som en typ av pragmatiska ad hoc-insatser. Men jag fann under arbetet med den teoretiska referensramen att det istället var en annan typ av planeringsprocess. Planen - vanligen uppfattad som planeringens slutprodukt - tonades ner till förmån för successiva beslut och ågärder. Ord och handling knöts ihop, liksom förnyelsemoment och förvaltningsperspektiv. Därmed kunde planering och genomförande länkas samman till en öppen process, där nya kunskaper, nya problem och nya metoder kunde utvecklas och bearbetas under arbetets gång, utan bindning till i förväg låsta föreställningar om vad man skall komma fram till.

Norra Göta och "den rätlinjiga servicedemokratin"

Planering som process i dialog med de boende utgår från ett annat tankemönster än det ovanifrånstyrda projektänkande, som utmärkte förnyelsen av Norra Göta och Ljura. Trots deras försök med brukarinflytande, höll de fast vid den typ av samhällsplanering som oftast brukar förknippas med epitetet "social ingenjörskonst". Men de gjorde det på olika sätt. Arbetssättet i Norra Göta ligger närmast den tekniska/ekonomiska rationalitet, som i planeringssammanhang hade sin glansperiod under 60-talet. Det som Sven Wiberg i sin avhandling benämner den rätlinjiga servicedemokratin. Nyckelordet var effektivitet, målen givna och perspektiven entydiga. Konsultfirmans förslag för Norra Götas förnyelse utgick ju, som tidigare framhållits, från den pågående tekniska och ekonomiska diskussionen om ett effektivare utnyttjande av den befintliga staden. Att den redan utbyggda infrastrukturen borde utnyttjas bättre i de delar av tätorterna, där det på grund av befolkningsminskning uppstått en överkapacitet. Att Göta-projektet under planeringsarbetets gång sedan kom att utökas med frågeställningar kring äldres boende och brukarmedverkan, ändrar inte denna karaktärisering. De nya frågeställningarna hade sin främsta betydelse i argumenteringen för projektet. I projektets förverkligande var det de "krassare" målen som kom att dominera, dvs. en marknadsanpassning av bostadsbeståndet genom ombyggnad. Trots experimentpengarna måste förnyelseverksamheten i Norra Göta - med undantag för studiecirkelarna och ombyggnaden av punkthusen - uppfattas som konventionell. Att evakuera de boende för att göra omfattande fysiska

förändringar präglas ju på intet sätt av nytänkande, även om de boende i detta fall fick stanna kvar i samma område.

Som Göta-projektet kom att utvecklas kan det, precis som flera andra av 80-talets ROT-projekt, också karaktäriseras med hjälp av rubriken på Tord Jacobsons avhandling *Välviljans förtryck* (Jacobson 1991). En ur bostadsföretagets perspektiv välmenande välfärdssatsning på en ökad materiell bostadsstandard, förvandlas under arbetets gång till ett välviljans förtryck, när de boendes uttryckliga önskemål gick i annan riktning än bostadsföretagets och planerarnas. Det är som om bostadsföretaget intog attityden, att de boende inte riktigt förstod sitt eget bästa; att allt skulle bli bra, bara de boende fick bättre kunskap om vad som skulle ske, och insåg hur bra området skulle bli när det blev färdigombyggt. När så inte skedde, utvecklade bostadsföretaget det Tord Jacobson i sin avhandling benämner "herdemakt". Den som innehar "herdemakt" är nämligen inte bara det godas producent, utan också dess försvarare inför vad denne uppfattar som otacksamma mottagare, i detta fall de boende (Jacobson 1991).

Bostadsföretagets representanter var långt ifrån oberörda av de boendes motstånd. Men då dessas önskemål inte kunde fogas in i det ovanifrånstyrda tankemönster man valt för förnyelseverksamheten, startade "operation övertalning" bl.a. i form av studiecirkelarna. Studiematerialet, som utarbetades av konsulten, präglades mer av en vilja att argumentera för en omfattande förnyelse av Norra Göta än att på ett förutsättningslöst sätt diskutera problem och möjligheter. Från bostadsföretagets sida hoppades man att de boende därigenom skulle kunna vänja sig vid de kommande förändringarna, och tona ner det motstånd förnyelseplanerna hade väckt. Man hoppades alltså, att argumentering och information om den egna problemsynen skulle förvandla "otacksamma" boende till "tacksamma", utan att man på allvar behövde ta tag i de intressekonflikter och målkonflikter som finns inbyggd i all förnyelseverksamhet. Därmed utvecklades välviljan till ett välviljans förtryck, hur välmenande syftet en gång hade varit.

Ljura och "de stora programmens planeringsfilosofi"

Vid förnyelsen av Ljura utgick de ansvarigas ovanifrånstyrda projekt-tänkande från ett annat tankemönster inom samhällsplaneringens

område, än det som kom i dagen i Norra Göta. Med hjälp av samordnad planering önskade projektledningen arbeta fram någon form av "totallösning" för Ljuras förnyelse, ur såväl ett fysiskt som ett socialt och kulturellt perspektiv. Tillvägagångssättet har klara kopplingar till den planeringsfilosofi Björn Wittrock och Stefan Lindström beskriver i boken *De stora programmens tid*. Det vill säga, att man i välfärdsstater med svällande offentliga sektorer försöker lösa styrnings- och samordningsproblemen genom att man med hjälp av vetenskapsliknande analyser, planerar och genomför övergripande och helhetsinriktade åtgärdsprogram. I Ljura arbetade man ju med ett brett upplagt förnyelseförsök. Med hjälp av vetenskapsliknande analysmetoder tog man fram ett beslutsunderlag för Ljuras förnyelse. I detta försökte man att samordna de olika förnyelseåtgärder som enligt projektledningen behövde göras och som var knutna till olika huvudmän inom den kommunala förvaltningen samt till bostadsföretaget och landstinget.

Men Ljura-projektet är inte bara en god illustration på själva arbets-sättet i "de stora programmens" planeringstänkande. Det visar med stor tydlighet även på dess svagheter. Ljura-projektet präglades i allra högsta grad av det Wittrock och Lindström benämnde "policy drift". Detta att man låter olika målsättningar breda ut sig parallellt med varandra, utan att det görs några reella avvägningar mellan de olika målsättningarnas inbördes dignitet. De åtgärder man ville vidtaga, gavs berättigande med hänvisning än till det ena förhållandet än till det andra. Äldreomsorgsperspektivet framhölls i vissa sammanhang som argument för förnyelsen, marknadsanpassningen av bostadsbeståndet i andra osv. För att hålla ihop dessa ofta motstridiga och stundom konkurrerande ambitioner talades det mycket om helhetssyn, som om detta med helhetssyn vore något entydigt och okontroversiellt.

Istället är ju detta med helhetssyn något djupt problematiskt. Det är i tider av uppbrott och omorientering vi blir medvetna om och börjar hävda att vi måste utgå från en helhetssyn; när det inte längre finns något entydigt meningssammanhang för samhällsutvecklingen och samhällsutformningen och när den mentala kartan över tillvaron inte längre fungerar. Det är då hävdandet av en helhetssyn blir akut, men också problematiskt. Det finns ju inte bara *en* helhetssyn utan flera, som dessutom sinsemellan kan konkurrera om att utgöra den normativa basen för beslutsfattande. Det blir de många revirens kamp, där samordnad planering kan vara ett sätt att på administrativ väg försöka

träckla samman en helhetssyn, utifrån de verklighetsbeskrivningar olika myndigheter gör av ett visst problemområde, med syfte att därigenom arbeta fram ett beslutsunderlag.

Samordnad planering av "policy drift"-karaktär löser dock inte automatiskt de problem "som kunnat sopas under mattan" under själva diskussionsfasen. När man går från ord till handling ställs problemet åter på sin spets, och nya konfliktsituationer uppstår både gentemot dem som direkt berörs av planeringen och mellan de olika professionella aktörer, som deltagit i själva planeringsprocessen. De som berörs kan som de boende i Ljura dels uppleva att de ansvariga talar med dubbla tungor, dels att ingenting händer, i alla fall inte i proportion till de förväntningar planeringsdiskussionerna har gett upphov till. Samtidigt pågår, som tidigare nämnts, en kamp bland de professionella aktörerna hur den gemensamt framtagna planen ska omsättas i praktisk handling. I Ljura-projektet har detta framför allt handlat om att förmå de ansvariga inom olika sektorer att fullfölja de förnyelseintentioner, den gemensamt framtagna planen givit uttryck för. Det förhållandet att man efter flera års utredande och otaliga sammanträden lyckats formulera ett gemensamt förslag till förnyelse, betyder ju inte att alla inblandade parter delar den framtagna problembilden. Och även om de gör det, är det inte säkert att de ger just dessa problem högsta prioritet i den interna arbetsordningen.

I och med att man vid förnyelsen av Ljura gick från ord till handling, ägde ett intressant scenbyte rum. De aktörer, som under själva planeringsarbetet intagit centrala positioner i diskussionerna om Ljuras förnyelse, försvann av olika skäl ut i periferin. Ensam kvar på scenen stod fritidsförvaltningen, som under planeringsdiskussionerna varit en tämligen perifer aktör. Genom tillkomsten av en områdeslokal, skulle den uppfylla de stora förväntningar Ljura-projektet fött hos de boende i området. Planeringskontoret, varifrån Ljura-projektets projektledare och senare även projektsekreterare hämtades, hade inga egna kommunala mandat att delta i själva genomförandet, och kunde därför inte längre spela den sammanhållande roll det haft under planeringsfasen. Socialförvaltningen, varifrån den första projektsekreteraren hämtades och som även låg bakom att Nordiska rådet placerade sitt försöksprojekt "Äldre och stadsförnyelse" i Ljura, genomförde relativt snabbt sitt förslag om gruppboende för senildementa på

områdesnivå och intog därefter en mycket perifer roll vid tillkomsten av ovan nämnda områdeslokal.

Det allmännyttiga bostadsföretaget, som genom hela planeringsfasen intagit en avvaktande hållning, kvarhöll denna attityd även när projektet gick från ord till handling. Därmed blev de fysiska förnyelseåtgärderna i Ljura tämligen styvmoderligt behandlade, oavsett om det gällde själva fastigheterna, utemiljön eller färdigställandet av den tidigare nämnda områdeslokalen. Till detta kan nämnas att den referensgrupp, som var kopplad till Ljura-projektet, och som bestod av representanter från socialdepartementet, dåvarande bostadsstyrelsen, Svenska kommunförbundet, statens invandrarverk, landstingsförbundet och Norrköpings kommun, avvecklades i och med att det av myndigheterna definierade Ljura-projektet förklarades avslutat dvs. när planeringsfasen var över och en förnyelseplan för Ljura var framtagen. Kvar fanns som tidigare nämnts fritidssektorn - nu knuten till en ny kommunalförvaltning - som med pengar från den statligt tillsatta boendeservicedelegationen skulle försöka finna former för en områdesverksamhet med syfte att särskilt för de äldre utveckla service och omsorg i området. Ljura-projektets problem i genomförandefasen kan därmed sammanfattas med följande intervjuцитат hämtat från en av nyckelintervjuerna i maj 1989: "Det måste finnas ett huvud som vill".

Gamla Elineberg och "steg-för-steg-förnyelse"

"Ett huvud som vill" fanns det däremot vid förnyelsen av Gamla Elineberg. Här hade det allmännyttigt ägda bostadsföretaget ensamt initiativet vid upprustningen av den fysiska miljön. Men de inbjöd t.ex. hemtjänsten och primärvården till samverkan vid genomförande och drift av den områdeslokal, som skulle gynna gemenskap och omsorg på bostadsområdesnivå. Samverkan mellan kommunala organ, landstinget och bostadsföretaget var alltså minst lika förekommande i Gamla Elineberg som i Ljura. Men med den skillnaden att den stegvisa förnyelse, man arbetade med i Gamla Elineberg, hos såväl de boende som myndigheter och bostadsföretag frigjorde krafter, som gjorde det möjligt att tänka i nya banor och även kunna omsätta detta i praktisk handling. Förnyelseprocessen blev fattbar för alla inblandade parter. Frågan är om inte detta är en av de springande punkterna, när man jämför utvecklingen i Gamla Elineberg med den i Ljura. Det tycks som

om den typ av samordnad planering man använde sig av i Ljura, och som i mycket hög grad byggde på ett starkt formaliserat arbetssätt i fasta strukturer, snarare hindrade ett nytänkande med mer flexibla lösningar än att det underlättade. Även boendeönskemål, som skulle kunna vidtagas relativt omgående, blev nu dragna "i långbänk". Varje part skulle ju definiera sitt problem, något som av vissa dessutom tycktes ske med vänsterhanden. Dessa skulle sedan sys ihop med de övrigas parternas problembilder till en gemensam förnyelseplan, för att sedan återremitteras till respektive part för själva genomförandet. Visst ledde detta till samarbete, men inte till något nytänkande - inte ens inom problemområdet "äldre och stadsförnyelse", som skulle vara Ljura-projektets bidrag till Nordiska ministerrådets äldreprojekt.

Exemplet Områdeslokalen

Tydligast kan kanske skillnaderna i tillvägagångssättet mellan förnyelseprocesserna i Gamla Elineberg och Ljura illustreras med hjälp av områdeslokalerna i respektive område; Liebacksgården i Gamla Elineberg och Ljura-knuten i Ljura. Trots många likheter i lokal- och verksamhetsutformning drivs de båda områdeslokalerna på diametralt olika sätt. Detta ser jag som en spegling av Ljura-projektets ovanifrånstyrda arbetssätt kontra Hälsingborgshems mer boendeorienterade förändringsarbete på områdesnivå. I bägge fallen har man erhållit ekonomiskt stöd från boendeservicedelegationen för att tillsammans med de boende utveckla omsorgs- och fritidsverksamhet i för ändamålet ombyggda affärslokaler. I båda fallen finns öppen caféverksamhet och olika former av programverksamhet, lunch till pensionärer som serveras genom hemtjänstens försorg som även har sina personallokaler placerade där.

På ett ytligt plan är verksamhetsutformningen vid de båda områdeslokalerna lika varandra, men därunder finns stora skillnader både vad gäller tillkomstprocess, organisatorisk uppbyggnad och fysisk utformning av lokalerna. Något som i sin tur tydligt lyser igenom i den konkreta, dagliga verksamheten. Enklast kan denna skillnad beskrivas som att i Gamla Elineberg är områdeslokalen *bostadsområdets vardagsrum*, medan den i Ljura är *områdets café* med vidhängande lokaler för vissa typer av fritidsaktiviteter. På Ljura-knuten är nämligen den fysiska utformningen liksom den organisatoriska uppbyggnaden mer

traditionellt formaliserad än vad fallet är på Liebäcksgården i Gamla Elineberg.

Det som möter en besökare när han eller hon kliver in på Liebäcksgården är receptionen, som sköts av frivilligt arbetande värdar och värdinnor, medan hemtjänstens personal diskret döljer sig i bakgrunden. På den vänstra delen av receptionen, i anslutning till de runda caféborden, står kaffekoppar framdukade. Allt kaffebröd är hembakat av ideella krafter och begränsat till ett par sorter, som dock växlar från gång till gång. Lunchserveringen, som sköts av hemtjänsten, dukas i förväg fram i den motsatta delen av lokalen och maten serveras från en rullvagn. Flertalet matgäster kommer i mycket god tid och slår sig ner i cafédelen för en pratstund innan det är dags att äta den gemensamma måltiden, där man sitter tillsammans.

I Ljura-knuten sker all servering från en vanlig serveringsdisk, som sköts av anställd personal mellan klockan 8 - 15. I serveringen finns det ett bredare sortiment, inköpt utifrån, med samma priser som på övriga dagcentraler i kommunen. Lunchen serveras som bricklunch. Och på traditionellt svenskt manér slår sig matgästerna ner med sin bricka skilda från varandra. Visserligen är lokalen inte större än att personerna vid serveringsdisken kan prata "över borden" med sina matgäster, men det ger inte samma intima och ombonade atmosfär som den som skapats på Liebäcksgården.

Hemtjänsten är alltså involverad på bägge ställena och i ungefär samma omfattning. I båda fallen tillhandahåller hemtjänsten en 75% personaltjänst för verksamheten i lokalen, och har även personallokaler förlagda dit. Men integreringen sker, som antyddes ovan, på mycket olika sätt. Den stora landvinningen på Liebäcksgården är det stora frivilliga inslaget i driften av områdeslokalen med dess café, reception och mycket omfattande programverksamhet. Och den samverkan som kommit till stånd mellan de boende och hemtjänstens personal har kunnat utvecklas, utan att de ideellt arbetande elinebergsborna har tappat initiativet. Det är de frivilligt arbetande värdarna och värdinnorna som är ansiktet utåt, medan den som anställts via hemtjänsten förutom lunchserveringen utgör ett allmänt stöd, och dessutom kan ta hand om de personer distriktsköterskan eller hemvården lockat dit, och som är i behov av lite extra omvårdnad och omsorg. På Ljura-knuten har det blivit den av hemtjänsten anställda

personen, som blivit den centrala punkten i den dagliga verksamheten. Det är hon som sköter alla inköp och även svarar för serveringen. Vare sig man vill det eller ej, reduceras de frivilligt arbetande ljuraborna till några som vid behov hjälper till.

Även lokalmässigt har hemtjänsten integrerats på ett annat sätt på Liebäcksgården än i Ljura-knuten. På Liebäcksgården har hemtjänsten ett arbetsrum bakom receptionen. I övrigt samutnyttjar man lokalerna. På Ljura-knuten är områdeslokalen (= cafédelen) och lokalerna för hemtjänsten rent fysiskt uppdelade med en stängd (men ej låst) dörr. Och även om vissa av grupprummen är tänkta för samutnyttjande och även används så, råder det ingen tvekan om att grupprummen bakom den stängda dörren ligger inom det område hemtjänsten har "kontroll över".

Liebäcksgården och Ljura-knuten har alltså, trots relativt likartade målsättningar för verksamheten tillika med jämförbara ekonomiska och personella resurser, utvecklats på mycket olika sätt. Bakom detta kan man, som nämndes ovan, urskilja radikalt olika tillkomstprocesser, som i sig då även speglar hur förnyelseprocessen totalt sett har fungerat i respektive bostadsområde.

I Helsingborg ansåg det allmännyttiga bostadsföretaget att man genom snabba bostadssociala åtgärder skulle fånga upp det öppna engagemang elinebergsborna utvecklat gentemot sitt bostadsområde under ombyggnadstiden. Ekonomiskt stöd söktes från boendeservedelegationen. Men redan innan det stod klart att några pengar hade beviljats, startade bostadsföretaget det tänkta projektet som fick namnet SESAM (SErvice genom SAMverkan). En projektledare anställdes och en av hans första uppgifter var att ordna husträffar med de boende. På dessa husträffar diskuterades det preliminära förslaget på områdeslokal och enkäter ifylldes om önskemål på verksamhet. Det dracks kaffe och de boende fick även lyssna på underhållning. För projektledaren gav dessa husträffar fina möjligheter att komma i kontakt med de boende och även kunna knyta kontakter med sådana personer som kunde tänka sig att arbeta som frivilliga värdar och värdinnor i den kommande områdeslokalen. Husträffarna kom sedan att följas av gemensamhetskvällar etc. i provisoriska lokaler i området. När områdeslokalen invigdes 10 månader efter det att projektledaren påbörjat sitt arbete, fick denna därför en flygande start. En mängd

boende var involverade i stort antal arbetsgrupper kring verksamheten i lokalen, ett 30-tal blivande värdar och värdinnor hade varit på kurs om tystnadsplikt, social omsorg etc och inte minst fanns det en redan igångkörd verksamhet, som de aktiva kunde bygga vidare på.

Projektledaren "bearbetade" dock inte bara de boende, utan även de offentliga omsorgsorganen, då ett av projektets mål var en ökad samverkan mellan lekmän och den offentliga omsorgens yrkesfolk. Förutom hemtjänsten riktades dessa ansträngningar mot primärvården i form av distriktsköterskan. Men det finns även andra exempel på samverkan mellan olika parter för att vidga kretsen av boende som ska kunna ha glädje av Liebäcksgården. Sålunda byter t.ex. hemtjänstens och bostadsföretagets områdespersonal tjänster med varandra, för att handikappade personer ska få hjälp att ta sig till vissa av verksamheterna på Liebäcksgården. Och även om detta ännu bara pågår i en begränsad omfattning, är det trots allt ett steg i rätt riktning om man vill utveckla nya samverkansformer på lokal bostadsområdesnivå.

I Ljura var tillkomsten av Ljura-knuten den rakt motsatta. Projektledningen (för områdelokalen) kunde inte dra nytta av det intresse ljuraborna visat för Ljuras förnyelse i samband med studiecirkelarna och arbetet med arbetsböckerna. Därtill hade det gått allför lång tid - drygt tre år - innan en projektledare för områdeslokalen tillsattes. Många ljurabor hade dessutom tröttnat på allt tal om Ljuras förnyelse, när "ingenting hände". Eller än värre, när något hände (såsom vid ombyggnaden av ett antal trevåningshus) blev det snarare något negativt än något positivt för de ljurabor som direkt berördes. Situationen blev heller inte bättre av att det tog det allmännyttiga bostadsföretaget ytterligare två år att bygga om de lokaler, som skulle bli själva Ljura-knuten. Projektarbetet med områdeslokalen gick under denna tid på sparlåga.

Själva planeringsarbetet för Ljura-knuten skedde dels genom en *referensgrupp* bestående av tjänstemän från olika kommunala ansvarsområden (nu på kommundelsnivå) och från bostadsföretaget, dels genom en *styrgrupp* bestående av representanter för olika föreningar i Ljura och av företrädare för hemtjänsten. Vad denna referens- respektive styrgrupp kunde ägna sig åt under det segdragna färdigställandet av lokalen - där inflyttningsdatum dessutom ständigt framflyttades - var diskussioner om lokalernas utformning och inredning samt tänkt

verksamhet. Det skedde ingen mobilisering av boenderesurser som i Gamla Elineberg, och heller ingen typ av förberedande verksamhet i provisoriska lokaler. Vid Ljura-knuten kan man därför inte tala om någon flygande start. Dessutom avvecklade projektledaren (från fritidssektorn) sin roll i och med att områdeslokalen invigdes. Istället överflyttades ansvaret på den som anställdes via hemtjänsten. Denna person var inte bara ny på jobbet, utan även i Ljura, vilket åtminstone på kort sikt var till skada för kontinuiteten i uppbyggnadsskedet. Till detta kom oklara anställningsförhållanden till det nybildade boendekooperativ, som nu skulle driva Ljura-knuten.

Ljura-knuten skulle alltså drivas som ett boendekooperativ med ekonomiskt ansvar. Den bild, jag kunnat skaffa mig av detta, tyder på att denna driftsform än mer betonade Ljura-knutens formaliserade karaktär. Den första styrelsen kom t.ex. helt att bestå av föreningsvana män, vilket i flertalet fall inte var desamma som de som arbetade frivilligt i verksamheten. Här återfanns kvinnorna. Att det var ett kooperativ med ekonomiskt ansvar gav diskussionerna kring caféverksamheten dessutom en ekonomisk slagsida. Poängen tycktes bli att här skapa ett ekonomiskt överskott, som sedan skulle kunna finansiera annan programverksamhet inom kooperativets ram; inte att skapa gemenskap och samvaro bland de boende. Resultatet blev att Ljura-knutens caféverksamhet främst nyttjades av bl.a. byggjobbare i grannskapet, som upptäckt att Ljura-knuten var ett trevligt och billigt fikaställe. De boende däremot kom i stort sett att lysa med sin frånvaro.

På Liebäcksgården valde man att driva verksamheten i vanlig föreningsform. Ekonomiska medel drogs in via lotterier, loppmarknader och bingo. Här var män och kvinnor lika involverade. Bägge könen fanns representerade i såväl styrelsen som olika arbetsgrupper och även i det konkreta arbetet i lokalen. Lokalkostnaderna betalades, i motsats till Ljura-knuten, via hyran. I Ljura var det kommunen som stod för dessa kostnader. Ljura-knutens boendekooperativa form var ekonomiskt inte mer självförsörjande än vad fallet var på Liebäcksgården, som dessutom hade en långt mer omfattande och mångfasetterad verksamhet.

Ljura-knuten var (och förblev) en produkt av ett formaliserat arbetsätt i fasta strukturer, utan stöd och stundom till och med motarbetad av de tunga parterna i förnyelseprocessen. För Liebäcksgården rådde

det motsatta förhållandet. Detta ger anledning att närmare diskutera de tre bostadsföretagens förhållningssätt till bostadsförnyelse på områdesnivå. Bostadsföretagen är ju spindeln i nätet i all områdesförnyelse som innebär någon form av fysisk förändring. Det är de som egenskap av beställare till byggföretagen bestämmer typ av ombyggnadsteknik och ombyggnadsmetodik, samtidigt som de i relativt hög grad kan påverka de ramar de kommunala myndigheterna kan agera inom i ett förändringsarbete.

Bostadsföretagens roll i förnyelseprocesserna

I motsats till förhållandena i Gamla Elineberg kom idéerna till en förnyelse av Norra Göta respektive Ljura från en aktör utanför bostadsföretagen. I Norra Göta kom idéerna från en konsult, som intresserat sig för förnyelsen av det halvgamla bostadsbeståndet ur framför allt ett tekniskt-ekonomiskt perspektiv. I ett senare skede även från stadsförnyelsekommittéen och byggforskningsrådet, som i ett förnyelseprojekt typ Norra Göta ville pröva de nya idéer, som cirkulerade i samhällsdebatten kring frågor om boendeflytande och äldreomsorg. I Ljura var det kommunens centrala administration, som var den drivande parten, uppbackad av socialstyrelsen eftersom Ljura-projektet ingick i det av Nordiska ministerrådet initierade samnordiska projektet om äldres boende.

När förnyelseprojekten startade, hade de allmännyttigt ägda bostadsföretagen i Borås och Norrköping alltså inte någon egen genomtänkt idé om bostadsförnyelsens inriktning. De uppsatta bostadssociala målen hade ju formulerats av aktörer utanför själva bostadsföretagen och allt tyder på att dessa mål för förnyelsen aldrig på allvar integrerades i bostadsföretagens eget sätt tänka och handla. De kom mest att tjäna som argument i en allmän propaganda för förnyelseverksamheten inför bl.a. hyresgästerna, men också som något att krypa bakom på inflammerade bostadsmöten då man kunde hänvisa till nya "krav" ifrån myndigheterna.

Myndigheterna vill nu att man ska vårdas hemma, därför vill man bygga om. Ni är friska nu, men en dag blir ni kanske sjuka och behöver en bra lägenhet (Bostadsmöte på Ljura)

Experimentpengar till trots, så ville de två bostadsföretagen helst arbeta med traditionella ombyggnadsmetoder, som på många sätt missgynnar den boendegrupp man enligt respektive projektbeskrivning sagt sig värna om, nämligen de äldre. I sin fortsatta förnyelseverksamhet har dock AB Bostäder i Borås, enligt egen utsago, försökt dra lärdom av sina erfarenheter i Norra Göta och utifrån detta utveckla ett annat, och som de hoppas bättre, förhållningssätt vid bostadsförnyelse på områdesnivå. Hyresbostäder i Norrköping däremot tycks fortfarande inta en avvaktande hållning gentemot områdesförnyelse i det halvgamla bostadsbeståndet. Deras halvhjärtade försök med partiell ombyggnad av ett antal hus i Ljura förstärker bara den bild företaget givit genom hela Ljura-projektets gång och som något karikerat kan uttryckas VILLE INGENTING. På samma sätt kan man lite förenklat karikera bostadsföretaget i Borås med VILLE VÄL (men verkligheten var långt mer komplicerad än man trodde, när man startade förnyelseprocessen) och bostadsföretaget i Helsingborg med VILLE NÅGONTING.

Förnyelse och förvaltning

Vad var det då bostadsföretaget i Helsingborg ville för någonting? Som jag ser det, strävade de efter att utveckla en ny "kundorienterad" förvaltningssyn, som både innefattade en strategi för hur man rent fysiskt skulle vårda det fastighetsbestånd man ägde, och en idé om hur själva bostadsförvaltningen skulle fungera på lite längre sikt. I det fysiska förändringsarbetet ville man alltså komma bort från byggsektorns snäva projekttänkande, där det som kommer före och det som kommer efter är av underordnad betydelse. Istället ville man bygga upp en god och långsiktig relation till de boende. De boende sågs nämligen som en viktig förutsättning för att förvaltningen av ett område skall fungera på lite längre sikt.

Man kan till och med se Hälsingborgshems agerande i Gamla Elineberg som ett sätt att utveckla en ny företagsidé inom allmännyttans ram. Det var ju inte bara en boendeorienterad ombyggnadsmetodik som gjorde förnyelsen av Gamla Elineberg intressant ur förvaltnings-synpunkt, utan även Hälsingborgshems försök med decentraliserad fastighetsförvaltning, som även involverade de boende; utbyggnaden av ett utökat servicetänkande i form av en "hustomte" och inte minst

bostadsföretagets engagemang i det s.k. SESAM-projektet. Detta ger förnyelsen av Gamla Elineberg en särställning i förhållande till många av 80-talets övriga ROT-projekt i 40- och 50-talens bostadsområden (se t.ex. Bättre bostadsförnyelse 1990).

De båda bostadsföretagen i Borås och Norrköping är dock inte ensamma om att i sin ombyggnadsverksamhet utgå från en tämligen traditionell och auktoritär företagssyn, till vilken man försökt knyta nya bostadssociala mål om boendemedverkan och förnyad äldreomsorg utan att för den skull fundera över hur detta passar ihop med den gamla - ur deras perspektiv - "riktiga ordningen". Det tycks som om fler bostadsföretag än Hyresbostäder i Norrköping, för att citera Tomas Wikström, står "med ena foten kvar i en gammaldags, auktoritär bostadsförvaltning och tvekar om var man skall sätta ner den andra" (Wikström 1992:181).

Många bostadsföretag har således kommit i en problematisk situation mellan vadan och varthän. För att ta sig ur detta dilemma krävs dock mer än en förändrad syn på de boende. Det krävs även en intern uppgörelse mellan de olika kulturmönster som finns inom det egna företaget och som bl.a. rör just inställningen till de befintliga hyresgästerna. Förvaltningsavdelningarna på de allmännyttiga företagen styrs inte sällan av en typ av synsätt och byggavdelningarna av en annan. I sämsta fall kan detta leda till en nästan total blockering i kommunikationen dem emellan, vilket vi funnit exempel på i detta forskningsprojekt. Men även när det inte går så långt behövs nya broar för att en ny förvaltningssyn likt den i Helsingborg ska kunna utvecklas.

De boendes medverkan

I samtliga tre förnyelseprocesser, som ingår i denna studie, har de boendes medverkan varit understödd från de ansvarigas sida. Men det har varit utformat på olika sätt. Bäst belyses detta genom den i kapitel 5 gjorda distinktionen mellan *medborgardeltagande* (= rätten att lämna synpunkter) och *brukardeltagande* (= att utgöra en "restriktion" för planeringen). Här går en viktig skiljelinje mellan å ena sidan förnyelserna i Norra Göta och Ljura och å andra sidan den i Gamla Elineberg.

I både Norra Göta och Ljura gjordes seriösa försök att dra in de boende i planeringsdiskussionerna, bland annat genom att anordna studiecirkelar. Men detta skedde, som tidigare beskrivits, på en övergripande nivå. Det var där de boende hade möjlighet att ge synpunkter på områdets förnyelse. När frågorna blev mer konkreta, och direkt kopplade till de boendes egen vardagssituation, blev möjligheterna att delta i de pågående förnyelsediskussionerna mycket begränsade eller obefintliga.

Inte heller fångade de ansvariga inom respektive projekt upp det engagemang för bostadsområdets vidare utveckling, som studiecirkelarna och - i Ljura även arbetsböckerna - gav upphov till bland de boende. I både Norra Göta och i Ljura var försöken med boendemedverkan i hög grad utformade som fristående inslag i förnyelseprocessen. De var tillkomna i någon slags välmenande gest att släppa in de boende i de diskussioner som fördes. Samtidigt hade de ansvariga inte ens för sig själva gjort klart vad detta deltagande egentligen skulle ha för syfte. I en intervju i Västgötademokraten talar t.ex. VD:n för bostadsföretaget i Borås med dubbla tungor inför cirkelstarten i Norra Göta. "Hyresgästerna får själva utforma sin boendemiljö" stod det i rubriken, medan man i artikeln kunde läsa att "genom vinterns studiecirkelar har de möjlighet att successivt vänja sig vid kommande förändringar" (Wikström 1986:21). Då skall man hålla i minnet att dessa studiecirkelar kom till stånd efter mycket häftiga protester från de boendes sida gentemot ett av bostadsföretaget presenterat förslag för Norra Götas förnyelse.

Trots det dubbelydiga pressuttalandet, vill jag påstå att cirkelverksamheten i Norra Göta ändå tillkom i någon form av ärligt uppsåt. Problemet var att de ansvariga inte gjort klart för sig vad de egentligen ville uppnå, eller vad som skulle hända om de boendes inställning till förnyelsen även efter cirkelverksamheten var en annan än bostadsföretagets. Vande sig gjorde Götaborna nämligen aldrig, samtidigt som de endast i begränsad utsträckning kunde påverka den kommande förnyelsen. Tvärtemot vad en uttalad boendeopinion och även cirkeldeltagarna önskade, höll bostadsföretaget fast vid och till och med utökade kravet på genomgripande ombyggnadsåtgärder i flertalet av de femton lamellhusen. En höjning av den fysiska standarden var det primära målet. Då detta kom i konflikt med de boendes önskemål, var det dessa som fick dra det kortaste strået. Det experimentella inslaget, att

pröva nya vägar inom äldreomsorg och boinflytande vid förnyelsen av ett 40-talsområde, förändrade inte denna situation.

I Ljura-projektet hade ledamöterna i projekt- respektive ledningsgruppen enats om, att det var viktigt att dra in de boende i planeringsdiskussionerna. Men *varför* och *hur insamlat material skulle användas* hade man inte diskuterat. På frågan "varför" fanns därför många olika svar i de nyckelintervjuer som jag genomförde. Ledamöter på *den fysiska/tekniska sidan* såg boendemedverkan i stor utsträckning som något man måste anpassa sig till.

Man måste spela det spelet, att hyresgästerna har fått vara med. Det håller inte längre att bara gå ut och säga till folk att erfarenheten säger att så och så skall vi göra.

På *den sociala sidan* angav man däremot mer ideologiskt förankrade förklaringar.

Arbetsboksmetoden var rolig, när den kom på tal. Ett sätt att föra ut en diskussion om planeringsproblem.

De ansvariga i Ljura-projektet sade sig alltså använda den s.k. arbetsboksmetoden, vilket egentligen är gravt missvisande. Arbetsboksmetoden, som ursprungligen utvecklats vid Norsk Institutt för By- och Regionforskning (NIBR), utgår nämligen från en planerinssituation som genomförs *i dialog* med de berörda. Tanken är alltså, precis som vid förnyelsen av Gamla Elineberg, att man med hjälp av arbetsboken stegvis ska arbeta sig fram till olika åtgärdsförslag.

I steg ett är de boende med och formulerar de problemområden arbetsboken ska behandla.

I steg två delas den gemensamt framtagna arbetsboken ut till samtliga hushåll för behandling.

I steg tre sammanställs de inkomna synpunkterna, som i tryckt form skickas till samtliga hushåll

I steg fyra dras de boende in i en diskussion om lämpliga
åtgärder
(Eriksson et al 1985)

I Ljura begränsades arbetsboksmetoden enbart till steg två. Ljuraborna kunde då enskilt eller i grupp arbeta med en arbetsbok, som framtagits av tjänstemännen i projektet. Inkomna synpunkter bakades sedan in i det på olika sätt framtagna totala planeringsunderlaget. Därmed kunde boendemedverkan utan några som helst svårigheter integreras med Norrköpings kommuns traditionella sätt att arbeta med förnyelsefrågor, trots att detta ditintills inte innehållit någon form av brukarmedverkan. De styrande i Ljura-projektet behövde aldrig lämna sitt ovanifrånperspektiv. De kunde - trots "gräsrotsdeltagandet" - arbeta vidare i den tradition, som utgår från den ovanifrånstyrda sociala ingenjörskonsten och dess tro på experternas förmåga att ordna allt till det bästa. I all välmening ville man skapa det goda bostadsområdet. Men på vägen dit talade de styrande med dubbla tungor, vilket de boende med tiden också upptäckte.

I Gamla Elineberg sågs de boende som berörda brukare, och inte som medborgare i största allmänhet och blev därmed behandlade som en reell förhandlingspart av bostadsföretaget. I dialogen dem mellan växte de stegvisa förnyelseåtgärderna fram. Denna typ av brukarorientering får dock inte förväxlas med den typ av gräsrotsmobilisering, som eftersträvades i 70-talets många försök med samhällsarbeten på områdesnivå. 70-talets försök, att i eftersatta bostadsområden mobilisera de boende, hade ofta vidare politiska syften än att bara skapa väl fungerande bostadsområden. Snarare sågs denna mobilisering som integrerad del i den politiska kampen om ett jämlikare samhälle, och ingick som sådan även i den urbana sociala rörelse, som nådde sin kulmen i mitten av detta årtionde.

Den typ av kundorienterad förvaltningssyn Hälsingborgshem försöker utveckla skiljer sig alltså från den klassiska sociala ingenjörskonsten men också från det politiskt färgade inflytandeideal som föddes det magiska året 1968. Snarare bör man se Hälsingborgshems agerande som ett tecken i tiden; som ett tecken på de nya strömningar som börjar växa fram inom samhällsplaneringens område, och som ställer ökade krav på grupp-och individspecifika lösningar. Vid förnyelsen av Gamla Elineberg kan man inte annat än att se positivt på denna ut-

veckling. Samtidigt får man inte glömma att samma fenomen ur ett mer övergripande välfärdsperspektiv kan få negativa konsekvenser för utsatta grupper, som inte själva kan hävda sina intressen eller som faller utanför kundorienteringen. Deltagandeideologin vilar ju i en mellanskiktsmentalitet och kan tillsammans med ett mer renodlat marknadsperspektiv bädda för det 2/3-samhälle flera av västvärldens länder är på väg mot. Hälsingborgshem har vid förnyelsen av Gamla Elineberg visat prov på nytänkande inom förvaltningsområdet. Hur detta fungerar i andra och mer socialt problematiska bostadsområden kan dock bara fortsatt forskning ge svar på.⁶

Äldre och stadsförnyelse

Vid förnyelsen av Gamla Elineberg talades det tämligen lite om äldreomsorg, men desto mera om omsorgen om de äldre. I Norra Göta- och Ljura-projekten var det precis tvärtom. Med Hälsingborgshems boendeorienterade arbetssätt kom de äldres bostadssociala situation automatiskt i fokus. Inte på grund av någon abstrakt samhällspolitisk diskussion om den framtida äldreomsorgen, utan helt enkelt för att de bodde i området. Den fysiska upprustningen genomfördes på den befintliga befolkningens villkor. Och med tillkomsten av Liebäcksgården skapade bostadsföretaget tillsammans med de boende och bland annat hemtjänsten en verksamhet som i allra högsta grad främjade omsorg och gemenskap på områdesnivå för framför allt de äldre. (Även om det för dem med stort omsorgsbehov skulle behövas ytterligare insatser).

I diskussionerna om omsorgen om de äldre utgick man i Gamla Elineberg från människor av kött och blod, som i många fall dessutom hade egna resurser att bidra med i uppbyggnaden av en bostadssocial verksamhet på områdesnivå. Detta står då i bjärt kontrast till hur äldrefrågan kom att behandlas vid förnyelsen av Norra Göta och Ljura. Här fick den i allra högsta grad en socio-teknisk inriktning och reducerades i stort sett till ett tekniskt/fysiskt problem (graden av tillgänglighet) och ett institutionsproblem (vården av äldre med stort omsorgsbehov). Därmed behövde man inte ta upp *hela* äldrefrågan till diskussion och

⁶ Göran Lindberg och Marianne Liedholm vid sociologiska institutionen, Lunds universitet, har från SABO-Utveckling erhållit ett forskningsanslag för en studie, i vilken de ska göra en utvärdering av den boendeinflytandemodell Hälsingborgshem använder. Denna ska även ställas i jämförelse med andra former av boendeinflytande i SABO-företagen.

framför allt inte den speciella äldreproblematik som uppstår i samband med stadsförnyelse. Särskilt anmärkningsvärt är kanske detta i Ljura. Inte så mycket för att detta bostadsområde representerade Sverige i Nordiska ministerrådets projekt om äldres boende, utan framför allt med tanke på socialtjänstens medverkan i detta projekt samt den kunskap som då fanns tillgänglig från andra ROT-projekt om de äldres svåra situation vid stadsförnyelse.

Resultaten från flera förnyelseprojekt, däribland det i Norra Göta, visar tämligen samfällt att traditionella ombyggnader i samband med förnyelsen av 40- och 50-talens bostadsområden har slagit mycket hårt mot den äldre befolkningen. Visserligen har man fått en i vissa stycken höjd bostadsstandard, men till priset av en försämrad livskvalité för de ursprungliga hyresgästerna. Grannrelationer slogs sönder, vantrivsel och till och med ohälsa uppstod. Detta drabbade framför allt dem i åldersgrupperna 60 år och uppåt, dvs. de äldre som i många sammanhang - både på statlig och kommunal nivå - användes för att motivera den pågående ROT-verksamheten.

Men genom att begränsa äldrefrågan i Ljura-projektet till *äldre med omfattande omvårdnadsbehov*, och med tiden i princip enbart till *äldre med medicinsk diagnostiserad senildemens*, kunde det svenska försöket inom Nordiska Ministerrådets äldreprojekt "Äldre och stadsförnyelse" utan större svårighet hakas på det redan pågående stadsförnyelsearbetet i Norrköpings kommun. Trots att drivkraften i detta arbete framför allt var inriktat på möjligheten att skapa en allsidig befolkningssammansättning.

Äldreomsorgen är en del. Förnyelsebiten en annan. Tycker att äldrebiten har avstannat i projektet. Här har det kommit att handla om barnfamiljer. Det nordiska projektet är äldreomsorgen. (Utdrag ur nyckelintervju)

Äldre frågan har kanske fått ett större utrymme genom socialstyrelsens medverkan. Förutom vårdlägenheterna är det ett vanligt kommunalt förnyelseprojekt. (Utdrag ur nyckelintervju)

Äldre frågan integrerades alltså aldrig på allvar i den totala problemdiskussionen om Ljuras förnyelse. Frågan är, om det hos projektled-

ningen överhuvudtaget fanns ett intresse att verka för något sådant. De tunga parterna inom förnyelsearbetet såg nog snarare de äldre som "proppen i hålet". Det vill säga, det var de äldre som var problemet. Inte hur man på olika sätt skulle kunna stödja dem, för att de så länge som möjligt skulle kunna bo kvar hemma i den egna lägenheten.

Problemet med Ljura är inte kvarboende för äldre, utan att det är för många äldre. Primärproblemet är att det är för få barnfamiljer. Kommunens mål strider lite mot minister-rådets. Vi vill ha allsidiga bostadsområden. (Utdrag ur nyckelintervju)

Rätt uttryckt: Man kan inte stoppa långsiktiga lösningar av hänsyn till människor som ändå ska dö om några år. (Utdrag ur nyckelintervju)

Socialtjänstens medverkan i Ljura-projektet kan således inte ses som gränsöverskridande på det sättet att den utgick från ett "klientperspektiv". I den figur, som presenterades på sidan 107, återfinns socialtjänsten, precis som de övriga professionella aktörerna, på figurens högra sida. Det var gruppboende för senildementa samt förändringar inom hemtjänsten för att skapa en bättre service, som i huvudsak diskuterades; inte äldreproblematiken i samband med stadsförnyelse. Därmed hotade inte socialtjänsten de övriga aktörernas sunda förnuft och heller inte det dominerande kulturmönstret inom planeringens värld. Det räckte ju, för att anknyta till resonemanget på sidan 105, att de ansvariga tänjde detta kulturmönster så pass mycket, att de nya idéerna inom *den institutionaliserade äldreomsorgen* kunde passas in i den rådande ordningen för kommunens förnyelsepolitik. Hade socialförvaltningen däremot valt att behandla problemområdet "äldre och stadsförnyelse" i hela dess vidd, hade något sådant inte varit möjligt. Då hade det etablerade tanke- och handlingsmönstret fungerat dåligt som problemlösare med påföljd att en kraftmätning mellan konkurrerande kulturmönster hade måst äga rum. En sådan kraftmätning skulle troligen varit betydligt aggressivare till sin natur än de åsiktsskillnader, som nu kom i dagen hos de olika aktörerna i Ljura-projektet.

De boende uppfattade Ljura-projektets snäva avgränsning av problemområdet "äldre och stadsförnyelse" som att de ansvariga talade med

dubbla tungor. I argumenteringen för förnyelsen talade man om vikten av att förnya för att äldre skulle kunna bo kvar på äldre dar, men i den praktiska ombyggnadsverksamheten ville man ha ut de äldre för att kunna bygga större lägenheter för barnfamiljer. De boende tog nämligen projektledningen konkret på orden: förändringar för att kunna bo kvar på äldre dar betydde för dem att man skulle kunna få bo kvar i sina hem, dvs. den nuvarande bostaden. För planerarna stod det däremot för något annat. Med kvarboende åsyftade dessa "att få bo kvar i samma område" och i vissa sammanhang även en betydelseförskjutning mot "att kunna bo kvar i det ordinära bostadsbeståndet och slippa bo på institution".

Men det är inte bara i Norrköping man finner dessa förrädiska glidningar i ordvalör. Ordet kvarboende har blivit ett av 80-talets mest använda "gummiord". Genom att de statliga myndigheterna i sina betänkanden aldrig klargjorde vad begreppet "äldres kvarboende" egentligen stod för, bäddade det för en utveckling där uttrycket kom att stå för allt och ingenting (se t.ex. Hurtig 1990). Detta har varken gagnat de äldre eller en förnyad äldreomsorg och allra minst problemområdet "äldre och stadsförnyelse". Där fick "äldres kvarboende" legitimera mycket av den förnyelseverksamhet som kom till stånd, men till priset av en minskad boendetrygghet och sämre livskvalité för just många av de äldre.

Gapet mellan idé och verklighet blev stort, liksom klyftan mellan vardagsverklighet och struktur. Problemet ligger, som jag ser det, i den ensidiga ovanifrån-rationalitet, som fått styra mycket av den hittillsvarande förnyelsen av den byggda miljön. Livsvärldens egna resurser i form av t.ex. grannkontakter och boendetrygghet existerade inte i de professionella stadsförnyarnas värld eller gavs låg prioritet. Problemområdet "äldre och stadsförnyelse" kunde därför med lätthet reduceras till en ganska renodlad socio-teknisk fråga, men med den konsekvensen att de äldres egna platsanknutna resurser aldrig på allvar togs tillvara. Det som skulle gynna de äldres kvarboende förvandlades - lite tillspetsat uttryckt - till vår tids ättestupa. Äldreomsorgen och omsorgen om de äldre sammanföll inte. För att så ska ske krävs nya visioner men framför allt ett nytt tanke- och handlingsmönster inom förnyelseplaneringens område.

Kapitel 7

STADSFÖRNYELSE OCH SOCIAL INGENJÖRSKONST

Med undran inför planeringens möjligheter

"Kommunal planering är död - länge leve kommunal planering", var titeln på Abdul Khakees installationsföreläsning som professor i kommunal planering vid Umeå universitet i oktober 1990. "Planning is dead: long live planning", kan man läsa i baksidestexten på den engelska boken *Remaking planning. The politics of urban change in the Thatcher years* (1989). Och även om Abdul Khakee och författarna till *Remaking planning* utvecklar olika resonemang kring detta tema, så pekar ordvalet på en djupgående föränderlig situation inom samhällsplaneringens område. Det antyder ett uppbrott från en typ av planeringsideologi och framväxten av en annan, som är av så radikalt slag att det liknas vid ett skifte på kungatronen.

De brittiska forskarnas resonemang, som illustreras med sex typfall inom stadsförnyelseområdet, är mer pessimistisk till sin karaktär än det Abdul Khakee utvecklar i sin installationsföreläsning. I Storbritannien har de senaste årtiondenas politiska turbulens omvandlat den existerande planeringsverksamheten till en "marknadskrafternas tjänare" och inte dess "herre". "Marked-led styles of planning are becoming increasingly dominant, while public-sector and community-based planning styles are more and more marginalized", skriver de tre forskarna i baksidestexten. Detta har lett till en kraftig ökning av den sociala ojämlikheten. Svaga grupper har både socialt och utrymmesmässigt trängts undan. Dessutom sker ett slöseri med resurser och en kronisk instabilitet uppstår. För att råda bot på detta krävs, enligt de brittiska forskarna, en kraftfull och sammanhållen nyorientering av samhällets planeringsorgan. Men detta är en utveckling som tycks ligga mycket långt borta. De existerande planeringsorganen är svaga i relation till marknadskrafterna, och det saknas exempel på lyckade

konkreta alternativa planeringsförsök inom det urbana området (Brindley et al 1989).

Även Abdul Khakee berör 70- och 80-talens problem inom planeringens område. På grund av den starka kritiken mot en i mångas tycke alltför teknokratisk syn på samhällsutvecklingen, kom planeringsproblemen i vårt land att handla om beslutsvånda bland kommunala beslutsfattare, och om det förhållandet att många beslutsfattare improviserade fram överenskommelser med olika intressenter, den s.k. förhandlingsplaneringen. Men detta betyder inte, menar Khakee, att vi i Sverige även under 90-talet och bortom sekelskiftet ska behöva leva med den typ av "icke-planering", som vi haft under de senaste årtiondena; att vi ska behöva ge upp tanken på användningen av systematisk kunskap och sunt förnuft i utformningen av olika åtgärder. Miljöproblemen liksom ommöbleringen i välfärdssamhället kommer, enligt Khakee, att skapa ny förståelse för behovet av planering. Men för en planering, som bygger på andra premisser än den hittillsvarande ovanifrån-och-ned-modellen. Den nya planeringen måste bygga på en dialog mellan alla som berörs av besluten, och således vara lokalt förankrad på basplanet, i de vanliga människornas vardagsverklighet.

Uppbrottet från den sociala ingenjörskonstens ovanifrånstyrda och alltför snävt inriktade tekniska/ekonomiska rationalitet behöver alltså inte vara "icke-planering". Enligt Khakee håller det inom samhällsplaneringsforskningen på att utvecklas en ny modell, som han benämner "planering-som-dialog". Denna planering-som-dialog är varken en rent teknisk process eller en rent politisk. Istället sammanlänkar den systematiskt vetenskapliga resonemang med moral, politisk filosofi och estetiska företeelser. Och detta sker allteftersom berörda människors behov, anspråk och intressen identifieras och beaktas. Modellen lägger tyngdpunkten på de kunskaper och erfarenheter, som behövs för att lösa olika problem, men i motsats till de senaste årens försök med lokal mobilisering ska medborgare med och utan makt inte ställas mot varandra. Planering-som-dialog måste omfatta båda dessa grupper i en ömsesidig dialog om hur lokalsamhället ska utvecklas (Khakee 1991a, b).

Planering-som-dialog, de små stegens planering, generativ planering, steg-för-steg-planering, inkrementalism. Namnen är många på de nya tanke- och handlingsmönster som håller på att utvecklas inom

samhällsplaneringens område. Ovanifrån-och-ned-perspektivet eller centrum-periferi-modellen, som den också kallas, tycks inom många samhällsområden ha tjänat ut sin roll och snarare vara problemskapande än problemlösande till sin karaktär. Samhällssystemets rationalitets- och strategitänkande stämmer inte längre överens med de vanliga människornas vardagstänkande om förnuft och moral. Detta skapar såväl effektivitets- som legitimitetsproblem i vår tids samhälls- uppbyggnad. Det har, för att anknyta till Göran Ahrnes resonemang i boken *Vardagsverklighet och struktur*, "tänt till" i mötet mellan makrostrukturen och människornas invanda vardagsverklighet. Ur detta spirar nu nya former inom samhällsplaneringens område. Men även dessa nya former har sina rötter i den svenska förnuftstron och starka släktband till den kontinentaleuropeiska politiska traditionen om ett "ordnat" samhälle.

Från storskalig nyproduktion till stadsförnyelse

Behovet av ett paradigmskifte inom samhällsplaneringens område syns kanske allra tydligast inom bostadsplaneringen. Det gamla och fortfarande existerande paradigmet grundlades under en period, när själva bostadsförsörjningen var i kris. Det behövdes ett stort antal lägenheter till rimliga hyror i de på grund av industrialiseringen snabbt växande städerna. Det var då, med 40-talets olika krisprogram, grundstrukturen i centrum-periferi-modellen formades som ett led att lösa bostadsfrågan för de breda samhällsgrupperna (Dahlman & Gärdborn 1975 och 1978).

Den typ av tanke- och handlingsmönster som löste efterkrigstidens bristsituation inom bostadsplaneringens område, visar sig dock ha dålig passform när problemet blir ett annat. När frågan inte längre gäller storskalig nyproduktion på jungfrulig mark, utan vår förmåga att ta till vara och förvalta ett modernt, om än något nedslitet, fastighetsbestånd till stora delar byggt under de senaste 50 åren. Med bland annat 80-talets stora bostadspolitiska satsning - det s.k. ROT-programmet - tydliggjordes den ovanifrånstyrda sociala ingenjörskonstens tillkortakommande i stadsförnyelsesammanhang. Angreppssättet var snarare problemskapande än problemlösande till sin karaktär och borde därmed stå inför sin förändring.

De många revirens kamp

Men det är en sak att konstatera att det existerande tanke- och handlingsmönstret fungerar dåligt. En annan att bedöma hur starka förändringskrafterna är och i vilken riktning de går. Inom samhällsvetenskapen utvecklas, som tidigare redogjorts för, idéer kring en planering som utgår från det existerande; arkitekterna talar om vikten att avläsa "platsens själ" (Norberg Schulz 1980); och på boverket försöker man i arbetet med en handbok om ombyggnad att formulera ett synsätt, där varje byggnad är sin egen norm (Nyström 1992). Mot dessa förändringstendenser står dock starka tekniska och ekonomiska intressen, uppbyggda kring det gamla paradigmet tanke- och handlingsmönster. Här är viljan till förändring begränsad, då det skulle rubba den "riktiga ordningen" i byggandets värld, dvs. det sätt som detta produktionssystem är uppbyggt på. Byggföretagens effektivitetstänkande ställs alltså mot samhällsplaneringens legitimitetstänkande, och nyckelrollen innehas av fastighetsägarna. I vilken mån de kan formulera och även lyckas genomdriva annorlunda förnyelseprocesser, som gör det möjligt att förnya utan att totalförnya.

Behovet av forsknings- och utvecklingsprojekt

Det är ett svårt förändringsarbete med stora omställningsproblem som svensk, och för övrigt även andra västländers, bostadsplanering står inför - att gå från storskalig nyproduktion på jungfrulig mark till förvaltning, dvs. vård, förnyelse, förändring och komplettering av befintliga bostadsmiljöer. Ur svensk synvinkel vilar här ett stort ansvar på de allmännyttigt ägda bostadsföretagen och på bostadskooperationen. För det första för att de är stora fastighetsägare av efterkrigstidens storskaliga bostadsbestånd men också med tanke på den bostads-sociala inriktning, som hitintills präglat dessa företags agerande på den svenska bostadsmarknaden. De tillkom ju i början av detta århundrade med den uttalade ambitionen att skapa goda bostäder för "vanligt folk" liksom trygghet i boendet och en spekulationsfri bostadsmarknad (Dahlman & Gärdбом 1975 och 1978). När de idag står inför den gigantiska arbetsuppgiften att vårda och förnya det stora fastighetsbestånd de producerat, krävs att nytänkande av samma radikala slag som då dessa företag en gång etablerades. Det krävs nya visioner och ett nytt tanke- och handlingsmönster, som gör det möjligt att värna

människors boendetrygghet även i en föränderlig situation, som bostadsförnyelse innebär. I arbetet att utveckla dessa visioner, tror jag, det finns en enorm potential i olika forsknings- och utvecklingsprojekt på lokal bostadsområdesnivå. Visserligen kommer dessa projekt inte att presentera några enkla och entydiga lösningar, som alltid är direkt överförbara i den praktiska förnyelsepolitiken, men de gör ämnet diskuterbart. Därmed kan de stimulera till nytänkande inom det bostadssociala området. Så genom att ta spjörn i den svenska välfärds-traditionen, och samtidigt föra in nya inhemska såväl som internationella progressiva tankegångar kring boende och bostadsförnyelse, kan vi kanske även i framtiden hålla fast vid det som under efterkrigstiden varit ledstjärna för svenskt bostadsbyggande: Alla människors rätt - att på en spekulationsfri bostadsmarknad - känna boendetrygghet i bostäder av god kvalitet.

Litteraturförteckning

- Ahrne, Göran (1981): *Vardagsverklighet och struktur*. Bokförlaget Korpen, Uddevalla.
- Ahrne, Göran, Karl-Erik Johansson & Roine Johansson (1985): *Vad gör dom där inne på arbetsförmedlingen?* Arbetsrapport nr 1 i projektet "Byråkrati och makt i Krångelsverige", Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Ahrne, Göran (1987): Byråkrati i organisationer och i samhället. Ingår i Bergryd, Ulla (red) *Den Sociologiska Fantasin - teorier om samhället*. Rabén & Sjögren, Simrishamn
- Allardt, Erik, Sverre Lysgaard & Aage Böttger Sørensen (1988): *Sociologin i Sverige. Vetenskap, miljö och organisation. Utvärdering av sociologi*. (HSFR och UHÄ) Uppsala
- Beckman, Svante (1987): *Sorterad makt*. Ingår i Petersson, Olof (red) *Maktbegreppet*. Carlsson bokförlag, Helsingborg
- Berman, Marshall (1987): *Allt som är fast förflyktigas. Modernism och modernitet*. Studentlitteratur, Lund
- Bertilsson, Margareta (1984): *Decisionism*. *Sociologisk Forskning* nr 2 1984
- Bertilsson, Margareta (1987): *Slaget om det moderna*. Symposium bokförlag, Stockholm/ Lund
- Björklöf, Sune (1986): *Byggbranschens innovationsbenägenhet*. Linköping Studies in Management and Economics, Dissertations No. 15, Linköping (akad. avh.)
- Boglund, Anders (1988): *Strukturalism och funktionalism*. Ingår i Månsson, Per (red) *Moderna samhällsteorier. Traditioner, riktningar, teoretiker*. Bokförlaget Prisma AB, Stockholm
- Bofast* nr 18, 1988: *Missnöje med regeringens proposition: Ombyggnadsstopp och ökade kostnader*
- Bogsjö, Ingvar & Ivan Nilsson (1981): *Förnyelse av ett bostadsområde från 40-talet. Norra Göta i Borås*. Byggforskningsrådet T34:1981, Stockholm
- Bohm, Kerstin (1985): *Med- och motborgare i stadsplaneringen. En historia om medborgardeltagandets förutsättningar*. Liber förlag, Stockholm
- Brante, Thomas (1988): *Om moralfilosofins elände. Om den moderna moraldiskursens metafysiska antaganden och ideologiska slutsatser*. *VEST tidskrift för vetenskapsstudier* nr 5-6 1988

- Brindley, Tim, Yvonne Rydin & Gerry Stoker (1989): *Remaking planning. The politics of urban change in the Thatcher years*. Unwin Hyman Ltd, London, UK
- Brox, Ottar (1974): *Generativ planering*. Ingår Daun, Åke (red) *Samhällsförändringar och brottslighet*. Stockholm
- Bygg & Fastighetsnotiser* nr 4 1988: Bostadspolitikens senaste ryck: Tvärbroms för ombyggnader
- Byggprocessgruppen (1987): *Byggprocessens förnyelse*. Statens råd för byggnadsforskning Rapport R13:1987, Stockholm
- Bättre Bostadsförnyelse. Sammanställning och slutsatser av 19 FoU-projekt*. (1990) Red. Sonja Vidén, Ingela Blomberg, Eva Hurtig, Annika Schéele & Eva Öresjö. Boverket, Allmänna Förlaget, Stockholm
- Choay, Françoise (1969): *The modern city: Planning in the 19th century*. George Braziller, New York, Nederländerna
- Dahlman, Carsten & Ingemar Gärdborn (1975): *Utvecklingsproblem i Bygg-Sverige. En samhällsorganisatorisk studie av bostadsbyggnadssystemet*. SIAR Dokumentation AB, Stockholm (Akad. avh.)
- Dahlman, Carsten & Ingemar Gärdborn (1978): *Bostäder, Byråkrater & Byggare*. Byggforskningsrådet T6:1978, Stockholm
- Danermark, Berth, Ingemar Elander & Anders Johansson (1986): *Kommundelsnämnder och stadsförnyelse. Erfarenheter från utvecklingsarbete i Örebro*. Statens råd för byggnadsforskning R86:1986, Stockholm
- Daun, Åke (1989): *Svensk mentalitet*. Rabén & Sjögren, Simrishamn
- Ds Bo 1983:2 *Bättre bostäder*. Bostadsdepartementet, Stockholm
- Ds Bo 1990:86 *Boendeservicedelegationens verksamhet i siffror*. Allmänna förlaget, Stockholm
- Ekstedt, Eskil (1991): *Att bygga med kunskap. Förnyelseförmåga i byggsektorn*. Byggforskningsrådet T20:1991, Stockholm
- Ekström, Mats (pågående avhandlingsarbete): *Äldre, flyttning och hälsa*. Gruppen för stadsmiljöforskning, Högskolan i Örebro
- Eneroth, Bo (1984): *Hur mäter man "vackert"?* Akademilitteratur, Stockholm
- Eriksson, Bo G., Lars Grahn, Sadegh Kahani, Jan Paulsson & Dragan Pavlovic (1985): *Eget hem på äldre dar. Problem och utvecklingsmöjligheter studerade i Utby-området i Göteborg*. BoACTH R1:1985, A-sektionen, Chalmers tekniska högskola

- Eriksson, Eva (1988): Riv inte kulturarvet, Feldt!. *Dagens Nyheter* 15 november, 1988
- Eriksson, Ingalill (1987): *ROT OCH MAKT. Rapport från ett demonstrationsprojekt*. Statens institut för byggnadsforskning, Gävle
- Eriksson, Ingalill (1986): Med skägget i brevlådan eller med tvättad hals - om kommunal stadsförnyelseplanering i ett demonstrationsprojekt. Ingår i *Social kunskap för fysisk planering*. Byggnadsforskningsrådet T20:86, Stockholm
- Eyerman, Ron (1987): Modernitet och sociala rörelser. Ingår i Bergryd Ulla (red) *Den sociologiska fantasin - teorier om samhället*. Rabén & Sjögren, Simrishamn
- Eyerman, Ron & Andrew Jamison (1989): *Social movements: Contemporary debates*. Sociologiska institutionen, Lunds universitet, Research Reports
- Floderus, Åsel (red)(1990): *Att ta saken i egna händer Lokal mobilisering som svar på välfärdsstatens kris*. Byggnadsforskningsrådet, T11:1990, Stockholm
- Folkesdotter, Gärd (1981): Motiv för förnyelse och bevarande. Ingår i SOU 1981:100, *Stadsförnyelse - kontinuitet, gemenskap, inflytande. Underlag för diskussion och fortsatt utredningsarbete*. Publicerat av stadsförnyelsekommitté. Gotab, Stockholm 1982
- Fridjónsdóttir, Katrin (1987): Den svenska sociologin och dess samhälle. Ingår i Fridjónsdóttir, Katrin (red) *Om svensk sociologi. Historia, problem och perspektiv*. Carlsson bokförlag, Borås
- Grønmo, Sigmund (1982): Forholdet mellom kvalitative og kvantitative metoder i samfunnsforskningen. Ingår i Holter, Harriet & Ragnvold Kalleberg (red) *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Universitetsforlaget, Drammen, Norge
- Gunnemark, Kerstin, Lena Jarlöv & Hilda Lennartsson (1991): *Stadsförnyelse i Kortedala - idé och verklighet. Ett planeringsexperiment i en 50-talsstadsdel*. Byggnadsforskningsrådet R4:1991, Stockholm
- Habermas, Jürgen (1979): *Legitimation crises*. Heinemann, London, Storbritannien
- Habermas, Jürgen (1984): *The theory of communicative action, Volume 1, Reason and the rationalization of society*. Beacon Press, USA
- Hardenby, Brita (1981): *En stad - tre världar. En studie i sunt förnuft och kulturmönster*. Liberläromedel, Lund (akad. avh.)
- Henning, Cecilia (1991): *Boende och omsorg - omsorg om boendet. Analys av en modell för socialtjänstens medverkan i samhälls*

- planeringen - en vision för äldreboende. Statens råd för byggnadsforskning Rapport 56:1991, Stockholm (akad. avh.)*
- Hetzler, Antoinette (1990): Rationalitet, välfärd och rättvisa. *Bokbox* nr 100 1990
- Hjärne, Lars, Hilda Lennartsson & Tiiu Soidre-Brink (1979): *Hysesgästinflytande - på vems villkor?* Statens råd för byggnadsforskning Rapport R 115:1979, Stockholm
- Holter, Harriet & Ragnvald Kalleberg (red) (1982): *Kvalitativa metoder i samfunnsforskning*. Universitetsforlaget, Drammen, Norge
- Hurtig, Eva (1990): *Bättre Bostad Bra Men Hemma Bäst. Om kvarboende vid förnyelse av hyresbostäder*. Avdelningen för Bostadsplanering, Arkitektur Chalmers tekniska högskola (Lic. avh.)
- Hydle, Ida (1986): Byfornyelse - et kommunalt aettstup. *Sosiologi i dag* nr 2 1986
- Jadelius Modh, Birgit (1990): Eriksbo i Göteborg. Boinflytande och arkitektur i ett 70-talsområde. Ingår i *Bättre Bostadsförnyelse. Sammanställning och slutsatser av 19 FoU-projekt*. Red. Sonja Vidén, Ingela Blomberg, Eva Hurtig, Annika Schéele & Eva Öresjö, Boverket, Stockholm
- Jacobson, Tord (1991): *Välviljans förtryck. En fallstudie av allmännyttig bostadspolitik*. Arkiv förlag, Lund (akad. avh.)
- Lo Johansson, Ivar (1957): *Författaren*. Bonniers, Stockholm 1976
- Järnegren, Anders, Marianne Liedholm & Magdalena Sandin (1981): *Den byggda miljöns symbolvärden. Attityder till bevarande av industrialismens boendeformer*. Byggforskningsrådet, Rapport R22:1981, Stockholm
- Khakee, Abdul (1991a): Kommunal planering är död, länge leve kommunal planering. *Stadsbyggnad* nr 1 1991
- Khakee, Abdul (1991b): Kommunal planering - behövs den? *Tidskriften Byggeforskning* nr 4 1991
- Kosík, Karel (1978): *Det konkretas dialektik. En studie i människans och världens problematik*. Röda Bokförlaget AB, Surte 1979
- Krause-Jensen, Esbern (1985): *Nomadfilosofi. Aktuella tendenser i franskt tänkande*. Bokförlaget Daidalos, Halmstad.
- Källström, Per (1988): Lyotard och subjektfilosofin. Postmodernitet i målrationalitetens tecken. *Sociologisk forskning* nr 4 1988.
- Källström, Staffan (1984): *Värdenihilism och vetenskap. Uppsala filosofin i forskning och samhällsdebatt under 1920- och 30-talen*. Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg. (akad. avh.)

- Källtorp, Ove (1989): A Conceptual Framework and Research Strategy for the Study of Power in Urban Renewal. *Scandinavian Housing and Planning Research* nr 2 1989
- Lappalainen, Erkki & Micke Berg (1979): *I Mullvaden bodde vi*. Boklaget, Lovisa, Finland
- Larsson, Anita & Britt Pedersen (1990): *Forskning och praktik. Erfarenheter från en studiecirkel med arkitekter i olika roller*. Institutionen för byggnadsfunktionslära, Lunds universitet, Rapport R3:1990
- Lieberg, Mats & Carl-Johan Engström (1987): *Föräldrakooperativa daghem - den tredje vägen inom barnomsorgen*. Kooperativa institutet, Byggeforskningsrådet och Institutionen för byggnadsfunktionslära, Lunds universitet. Södertälje
- Liedman, Sven-Eric (1977): *Motsatsernas spel. Volym 1*. Bo Cavefors Bokförlag, Lund
- Lindholm, Stig (1985): *Kunskap - från fragment till helhetssyn*. Liber Förlag, Helsingborg
- Lipsky, Michael (1980): *Street-Level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services*. Russel Sage Foundation, New York
- Lundh, Ulla (1992): *Vård och omsorg i eget boende på äldre dar*. Linköping Studies in Arts and Science 73. Motala (akad. avh)
- Lundkvist, Arthur (1928): *Glöd*. Albert Bonniers förlag, Stockholm
- Lyttkens, Lorentz (1988): *Politikens klichéer och människans ansikte*. Akademeja, Stockholm
- Löfgren, Mikael & Anders Molander (red) (1986): *Postmoderna tider?* Norstedts förlag, WSOY, Finland.
- Lönn, Rut (1978): Helhetssyn och samverkan - en introduktion. Ingår i *Socialvården och helhetssynen - social samverkan*. Socialstyrelsen redovisar 1978:11, Stockholm 1979
- Meyer, Marshall W., William Stevenson & Stephen Webster (1985): *Limits to bureaucratic growth*. Walter de Gruyter, Berlin, Tyskland
- Miller, Thomas (1988): *Consulting citizens in Sweden. Planning participation in context*. Swedish council for building research, D10:1988, Stockholm (akad. avh.)
- Mills C. Wright (1985/ 1959): *Den sociologiska visionen*. Arkiv moderna klassiker, Malmö
- Myrdal, Gunnar (1932): Socialpolitikens dilemma, del II, *Spektrum*, årgång 2, nr 4

- Månsson, Per (1988): Jürgen Habermas och moderniteten. Ingår i Månsson, Per (red) *Moderna samhällsteorier. Traditioner, riktningar, teoretiker*. Bokförlaget Prisma, Stockholm
- Nilsson, Sven (1970): Den kulturpolitiska debatten under 1960-talet. Ingår i *Idéer i kulturpolitiken. Studier utgivna av Kulturrådet*. Publica/ Allmänna förlaget, Uddevalla
- Norberg Schulz, Christian (1980): *Genius Loci. Towards a Phenomenology of Architecture*. Academy Editions, London
- Nordin, Ingemar (1983): *Vad är teknik? Filosofiska funderingar kring teknikens struktur och dynamik*. Universitetet i Linköping, Tema T Rapport 3, 1983, Linköping
- Nordin, Svante (1988): Från byråkrat till samhällsingenjör. Informalisering och ämbetsmannaideologins förvandlingar. Ingår i Löfgren, Orvar (red.) *Hej, det är från försäkringskassan*, Natur och Kultur, Uddevalla
- Norell, Per-Owe (1989): *De kommunala administratörerna. En studie av politiska aktörer och byråkratiproblematik*. Studentlitteratur, Lund (akad. avh.)
- Nyström Gaunt, Louise (1989): *Vetenskaplig vardagsvara*. Statens institut för byggnadsforskning, Gävle (akad. avh.)
- Nyström, Louise (1992): Varje plats sin egen norm. *Plan nr 5 1992*
- Olausson, Lennart & E-M. Rigné (1988): Ett dubbelseende på sociologin. *VEST tidskrift för vetenskapsstudier nr 9 1988*
- Olsson, Sören (1989): *Handlingsutrymme och process. Om samhällsplanering och socialtjänstens medverkan i planeringsprocessen*. Institutionen för socialt arbete. Forskningsdelningen. Göteborgs Universitet. Rapport 1989:2. Göteborg
- Pusey, Michael (1987): *Jürgen Habermas*. Tavistock publications Ellis Horwood, London and New York
- Qvarsell, Roger (1986): Inledning. Ingår i *I framtidens tjänst. Ur folkhemmets idéhistoria*. Gidlunds bokförlag, Malmö
- Rudberg, Eva (1987): Folkhemmets bostäder - en svensk modell. Ingår i *Folkhemmets Bostäder 1940 - 1960*. Arkitekturmuseet, Stockholm
- SABO Årsskrift 1990* (1991): Vårt boende. Tankar och idéer i SABO-världen. SABO, Stockholm
- Salomonsson, Karin (1988): Papperssaxens symbolik. Om informaliseringens gränser. Ingår i Löfgren, Orvar (red) *Hej, det är från försäkringskassan*. Natur och Kultur, Uddevalla

- Sandström, Ulf (1989): *Arkitektur och social ingenjörskonst. Studier i svensk arkitektur- och bostadsforskning*. Linköping Studies in Arts and Science 47. Motala (akad. avh.)
- Sloterdijk, Peter (1988): *Kritik av det cyniska förnuftet*. Alba, Lund
- Soidre-Brink, Tiiu (1987): *Boendets förändring och kollektivt handlande*. Monograph from the Department of Sociology University of Gothenburg No 36, Göteborg (akad. avh.)
- SOU 1981:99, *Stadsförnyelse och bostadsförbättring*
- SOU 1984:78, *Bo på egna villkor*
- Therborn, Göran (1988): Rationellt val och ideologi. En kort berättelse om samhällsvetenskaplig (post)modernitet. *Zenith* nr 4 1988
- Thörn, Kerstin (1986): En god bostad för det riktiga livet. Den moderna bostadens ideologiska förutsättningar. Ingår i *I framtidens tjänst. Ur folkhemets historia*. Gidlunds bokförlag, Malmö
- Tidskriften Bygghforskning* nr 6, 1980: Tema Experimentverksamhet
- Vad hände i Kroksbäck? En bok om samhällsarbete och aktionsforskning* (1988): Av Gustav Alexandersson, Elisabeth Dalholm, Hans-Edward Roos, Göte Rudvall, Harald Swedner & Bo Werner (1988) Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet, Rapport 1988:2, Kålleröd
- Vad är upplysning?* (1989): Av Immanuel Kant, Michel Foucault, Jürgen Habermas, Moses Mendelssohn & Carl-Göran Heidegren (1989) Symposium bokförlag, Stockholm/ Stehag.
- Weber, Max (1983 /1914/): *Ekonomi och samhälle. Förståendesociologins grunder*. Argos, Lund
- Wennström, Elsy (1986): Drömmen om den nya familjen. Alva Myrdal och befolkningsfrågan. Ingår i *I framtidens tjänst. Ur folkhemets idéhistoria*. Gidlunds bokförlag, Malmö
- Wiberg, Sven (1987): *På jakt efter en roll. Tjänstemäns bilder av planering och politik*. Doxa Ekonomi, Lund (Akad. avh.)
- Wikström, Tomas & Kersti Berggren (1982): *Byggnormer vid ombyggnad - tillämpning på 30- och 40-talens flerbostadshus*. Bygghforskningsrådet, R38:1982, Stockholm
- Wikström, Tomas (1986): *Planering och boendeinflytande vid förnyelse - Norra Göta i Borås*. Institutionen för byggnadsfunktionslära, Lunds universitet, Rapport R5:1986, Lund

- Wikström, Tomas (1987): Här är man hemma! Människor, gemenskap och bostadsförnyelse. Ingår i *Folkhemmets Bostäder 1940 - 1960*. Arkitekturmuseet, Stockholm
- Wikström, Tomas (1992): *Att bo på en byggplats och bygga på en boplats*. Institutionen för byggnadsfunktionslära, Lunds universitet, (preliminär version)
- Wikström, Tomas & Eva Öresjö (1991): *Gemenskap och omsorg med egna krafter. En utvärdering av SESAM-projektet*. Institutionen för byggnadsfunktionslära, Lunds universitet, Rapport 2:1991, Lund
- Wittrock, Björn & Stefan, Lindström (1984): *De stora programmens tid - forskning och energi i svensk politik*. Akademilitteratur, Stockholm
- vonWright, George Henrik (1986): *Vetenskapen och förnuftet*. Bonniers, Borgå 1987
- Waerness, Kari (1988): *Utkast til et program for omsorgsforskning*. Sociologisk institutt, univeritetet i Bergen, Norge (stencil)
- Zivkovic, Zagorka (1989): Zagorka Zivkovic möter tyska filosofer: När verkligheten överlever socialismen. *Dagens Nyheter* den 8 augusti 1989.
- Öresjö, Eva (1979): *Fritiden i bostadsplaneringen - resurs eller räddningsplanka*. Byggnadsrådet, T12:1979, Stockholm, (akad. avh.)
- Öresjö, Eva (1988a): *Stadsförnyelse ur de boendes perspektiv - Norra Göta i Borås*. Institutionen för byggnadsfunktionslära, Lunds universitet, R1:1988, Lund
- Öresjö, Eva (1988b): En analys av Ljura-projektets arbetssätt. Ingår i *Ljura-projektet. Ett bostadssocialt förnyelseprojekt*. Socialstyrelsen redovisar 1988:15, Stockholm
- Öresjö, Eva (1988c): Äldre och stadsförnyelse. Ingår i *Äldres möjligheter till inflytande och medbestämmande i samhället*. Red: Lars Tornstam & Birgitta Femling, Wenner-Gren Center, Stockholm
- Öresjö, Eva & Tomas Wikström (1987): *Forskning om stadsförnyelse i 40- och 50-talens bostadsområden*. Institutionen för byggnadsfunktionslära, Lunds universitet (stencil)
- Öresjö, Eva & Tomas Wikström (1990): Ljura i Norrköping. Forskning om förnyelse i ett 50-talsområde; Gamla Elineberg i Helsingborg. Forskning om förnyelse i ett 50-talsområde; Norra Göta i Borås. Forskning om förnyelse i ett 40-tals-

område. Ingår i *Bättre Bostadsförnyelse. Sammanställning och slutsatser av 19 FoU-projekt*. Red. Sonja Vidén, Ingela Blomberg, Eva Hurtig, Annika Schéele & Eva Öresjö, Boverket, Stockholm

Östergårdsprojektet (1974): Av Gunnel Andersson, Bodil Nilsson, Harald Swedner, Martha Ullerstam & Bo Werner. Statens Råd för Byggnadsforskning/ Socialstyrelsen/ Malmö Kommuns Fastighetskontor/ Malmö Socialförvaltning/ Sociologiska institutionen, Lunds universitet

Østerud, Øyvind (1987) Nationalism och modernitet. Ett skandinaviskt perspektiv. Ingår i *Lycksalighetens halvö. Den svenska välfärdsmodellen och Europa*. Sekretariatet för Framtidsstudier, Stockholm

50 år med AB Bostäder i Borås (1974). AB Bostäder, Borås

Här beskrivs erfarenheter och slutsatser från 1980-talets bostadsförnyelseverksamhet utifrån tre fallstudier i bostadsområden från 1940- och 50-talet. Rapporten analyserar och diskuterar de bärande tanke- och handlingsmönstren i svensk samhällsplanering och mötet mellan samhällsplanerarnas värld och de boendes värld.